

Kyiv University of Aviation and
Information Technologies (Kyiv, Ukraine)
Publishing House Education and Science (Prague, Czech Republic)
Newcastle University Business School (Newcastle, Great Britain)
Berlin University of Economics and Law (Berlin, Germany)
Public organization "Association of Scientists
of Ukraine" (Kyiv, Ukraine)

Cross-Disciplinary Studies in Science, Innovation and Social Development

Volume VI

Praha, České republika 2026

**Kyiv University of Aviation and
Information Technologies (Kyiv, Ukraine)
Publishing House Education and Science (Prague, Czech Republic)
Newcastle University Business School (Newcastle, Great Britain)
Berlin University of Economics and Law (Berlin, Germany)
Public organization "Association of Scientists
of Ukraine" (Kyiv, Ukraine)**

Cross-Disciplinary Studies in Science, Innovation and Social Development

Volume VI

Praha, České republika 2026

ISBN 978-80-909811-2-6 (soubor)

UDK 330.341.1:303

Recommended for publication by the Academic Council of the Kyiv University of Aviation and Information Technologies (Protocol No. 4/2026 of February 25, 2026)

Vydavatel:

Publishing house Education and Science s.r.o. IČO : 271 56 877. Frýdlanská
15/1314 , Praha 8. MS v Praze , oddíl C,vložka 100614

Reviewers:

Shpachuk V.V., Doctor of Public Administration, Professor, Visiting Professor
Newcastle University Business School, Newcastle, UK;

Mykolaets D.A., Doctor of Law, Professor, Chief Scientific Secretary of the Public
Organization "Association of Scientists of Ukraine", Kyiv, Ukraine;

Datsii O.I., Doctor of Economics, Professor, President of the Public Organization
"Association of Scientists of Ukraine", Kyiv, Ukraine.

Cross-disciplinary studies in science, innovation and social development.
Vol. 6. Monograph. Prague: Publishing house Education and Science s.r.o., 2026.
159 p.

© Publishing house Education and Science s.r.o., Česká republika, 2026

© Public Organization "Association of Scientists of Ukraine", Ukraine, 2026

© autoři článků, 2026

ISBN 978-80-909811-2-6 (soubor)

УДК 330.341.1:303

Рекомендовано до друку Вченою радою Київського університету авіаційних та інформаційних технологій (протокол № 4/2026 від 25 лютого 2026 р.)

Рецензенти:

Шпачук В.В., доктор наук з державного управління, професор, запрошений професор Бізнес-школи Університету Ньюкасла, Ньюкасл, Велика Британія;

Миколаєць Д.А., д.ю.н., професор, головний вчений секретар Громадської організації «Асоціація науковців України», м. Київ, Україна;

Дацій О.І. д.е.н., професор, президент Громадської організації «Асоціація науковців України», м. Київ, Україна.

Міждисциплінарні дослідження в галузі науки, інновацій та суспільного розвитку. Вип. 6. Монографія. Прага: Publishing house Education and Science s.r.o., 2026. 159 с.

У шостому випуску колективної монографії представлено результати наукових досліджень, об'єднаних міждисциплінарним підходом до стратегічних викликів сучасного суспільства. Видання охоплює широкий спектр актуальних тем: від інституційно-правових засад муніципальної служби та конституційних гарантій прав людини до математичного обґрунтування параметрів кібербезпеки. Значну увагу приділено розбудові екосистеми життєстійкості громад у повоєнній Україні, психології достовірності свідчень, а також інноваційним освітнім і рекреаційним технологіям, що формують екологічну культуру та підтримують здоров'я населення. Окремим вектором дослідження виступає концепція вітальної безпеки як фундаменту глобальної стійкості в умовах системних криз.

Монографія буде корисною для науковців, викладачів, державних службовців, аспірантів та фахівців, які цікавляться питаннями соціальної трансформації, права та інноваційного розвитку.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. Центри життєстійкості як інструмент децентралізації та міжсекторальної інтеграції соціальних послуг у повоєнній Україні	
Малахова Т.В.	8
1.1. Інституційно-правовий генезис та концептуальні засади екосистеми життєстійкості	11
1.2. Децентралізаційний вимір: роль територіальних громад у розбудові соціальної інфраструктури	15
1.3. Міжсекторальна інтеграція та технології соціальної роботи в умовах воєнного стану	26
CHAPTER 2. The role of teaching practices in geographical disciplines in shaping the environmental culture of future geography teachers	
Hryshko S.V., Levada O.M., Nepsha O.V., Koval D.O.	46
CHAPTER 3. Social determinants of the development of health and recreational physical activity technologies for different population groups	
Khrystova T.E., Sopotnytska O.V., Nepsha O.V., Sukhanova H.P., Kyriienko M.H.	57
РОЗДІЛ 4. SWOT-Аналіз стратегії розвитку системи формування іншомовної комунікативної компетентності спеціальностей «туризм» та «готельно-ресторанна справа»	
Жумбей М.М.	67
РОЗДІЛ 5. Муніципальна служба в Україні: правові основи, принципи, компетентності	
Калініченко О.Ф.	85
РОЗДІЛ 6. Конституційні гарантії права на мирні зібрання в Україні: міжнародно-правовий та національний вимір	
Куртакова Г.О.	99

РОЗДІЛ 7. Психологія достовірності вербальних показань	
Ребенок Н.О.	107
РОЗДІЛ 8. Математичне обґрунтування вимог до складності паролів і частоти їх зміни	
Штонда Р.М., Ляшенко Г.Т., Самусь О.Ю.	123
РОЗДІЛ 9. Вітальна безпека як метапарадигма глобальної стійкості в умовах гібридних і системних криз	
Ящук П.В.	141
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	146

ВСТУП

Сучасний етап розвитку світової науки характеризується відмовою від вузькоспеціалізованих підходів на користь міждисциплінарної конвергенції. Складність глобальних викликів XXI століття — від безпекових загроз та системних криз до необхідності розбудови інклюзивного соціального простору — вимагає від дослідників синтезу знань з різних галузей: права, психології, педагогіки, соціальної роботи та технічних наук.

Дана монографія «Міждисциплінарні дослідження в галузі науки, інновацій та суспільного розвитку» (Випуск 6) є платформою для презентації результатів наукового пошуку, що об'єднує теоретичні напрацювання та практичні кейси. Структура видання відображає багатогранність сучасного наукового дискурсу та акцентує увагу на декількох ключових векторах:

- соціальна стійкість та децентралізація: досліджується концепція життєстійкості як інструмент міжсекторальної інтеграції соціальних послуг, роль територіальних громад у розбудові інфраструктури та технології соціальної роботи в умовах воєнного стану;

- освітні практики та екологічна культура: у роботі представлені підходи до формування екологічної культури майбутніх педагогів через викладання географічних дисциплін, а також стратегії розвитку іншомовної компетентності фахівців сфери туризму та гостинності;

- правові засади та державне управління: розглядаються інституційні основи муніципальної служби в Україні, конституційні гарантії права на мирні зібрання через призму міжнародних стандартів, а також правовий генезис екосистеми життєстійкості;

- безпека та психологія: значна увага приділена математичному обґрунтуванню кібербезпеки (складність паролів), психологічним аспектам

достовірності вербальних показань, а також вітальній безпеці як метапарадигмі виживання в умовах гібридних і системних криз;

- 4.Здоров'я та рекреація: автори аналізують соціальні детермінанти розвитку оздоровчих технологій та фізичної активності для різних груп населення як чинника загальної стійкості суспільства.

Представлені у монографії матеріали пройшли відповідне наукове рецензування та відображають авторські погляди на вирішення актуальних проблем сучасності. Автори сподіваються, що викладені ідеї стануть поштовхом для подальших наукових дискусій та знайдуть своє практичне втілення у відповідних галузях людської діяльності.

Колектив авторів висловлює вдячність за можливість презентувати свої досягнення міжнародній науковій спільноті та сподівається на плідний діалог із читачами.

РОЗДІЛ 1
ЦЕНТРИ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ЯК ІНСТРУМЕНТ
ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ТА МІЖСЕКТОРАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ
СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ У ПОВОЄННІЙ УКРАЇНІ

Малахова Т.В., доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри публічного управління, адміністрування та соціальної
роботи, Національний університет охорони здоров'я України імені П.Л.

Шупика, м. Київ

Сучасний етап державотворення в Україні відбувається в умовах безпрецедентних викликів, зумовлених повномасштабною збройною агресією Російської Федерації. Ця війна, що має екзистенційний характер для української нації, стала каталізатором глибинних трансформацій у всіх сферах суспільного життя, і сфера соціальної політики та публічного управління не є винятком. Традиційна архітектура соціального захисту, успадкована від радянської системи та модифікована в роки незалежності, базувалася переважно на патерналістських підходах. Її основою були категоризація вразливості та надання фінансових трансфертів - виплат, субсидій, пільг. Однак, як свідчить аналіз ситуації з 2022 по 2025 роки, така модель виявляється недостатньо ефективною в умовах перманентної загрози життю, масового внутрішнього та зовнішнього переміщення населення, руйнування інфраструктури та, що найважливіше, глибокої колективної психологічної травматизації суспільства.

Повномасштабна війна загострила давні структурні вразливості системи надання соціальних послуг. Критично збільшився попит на підтримку, що створює надмірне навантаження на кадровий потенціал соціальної сфери. Соціальні працівники, часто працюючи в умовах безпосередньої небезпеки, зіштовхуються з новими викликами: необхідністю надавати допомогу людям з бойовими травмами, сім'ям загиблих, особам, що пережили окупацію чи

полон. Це вимагає від системи не просто «ремонту», а повної перебудови на нових ціннісних та операційних засадах [1].

В умовах воєнного стану та підготовки до повоєнного відновлення на передній план державного управління виходить концепція соціальної резильєнтності (social resilience) або життєстійкості. Вона розглядається як динамічна спроможність соціальних систем різного рівня - від окремого індивіда та домогосподарства до територіальної громади та держави в цілому - не лише витримувати шоківі навантаження (absorptive capacity), але й адаптуватися до них (adaptive capacity) та трансформуватися (transformative capacity), зберігаючи функціональність та забезпечуючи умови для подальшого розвитку. У сучасній науковій думці соціальна резильєнтність позиціонується як інтегральна концептуальна рамка, що визначає перехід до проактивного превентивного підходу. Цей підхід орієнтований на розвиток людського та соціального капіталу, плекання внутрішнього ресурсу громади, а не лише на пасивну компенсацію втрат [2].

Актуальність наукового аналізу феномену «Центрів життєстійкості» (далі - ЦЖ) як нового інституційного елементу в системі надання соціальних послуг зумовлена нагальною необхідністю пошуку дієвих механізмів децентралізації соціальної підтримки. Метою є забезпечення доступності якісних психосоціальних послуг («MHPSS») безпосередньо на рівні територіальних громад, згідно з принципом субсидіарності. Дослідження фіксують, що воєнний стан значною мірою покладається на «невидиму стійкість» соціальних працівників та волонтерів, які стикаються з дефіцитом кадрів, адміністративним тягарем та обмеженнями мобільності. Це вимагає нових інституційних рішень для їх підтримки, розвантаження та професіоналізації [1].

Статистичні показники підтверджують критичність ситуації та необхідність негайних інтервенцій. За даними соціологічних досліджень, проведених агенцією «Ruban Litvinova Social Impact Agency» у межах

підготовки концепції програми життєстійкості, 64% респондентів (із вибірки близько 1600 опитаних) мають низький рівень емоційного добробуту. При цьому фінансовий фактор стає суттєвим бар'єром для отримання кваліфікованої допомоги: 62% опитаних зазначають, що їхніх ресурсів вистачає лише на базові потреби (їжу), що унеможлиблює самостійну оплату послуг приватних психологів чи психотерапевтів [3]. Така статистика сигналізує про високий ризик соціальної дезінтеграції та масштабної кризи ментального здоров'я, якщо держава не забезпечить загальнодоступну, безоплатну та безбар'єрну систему підтримки.

Метою цього розділу монографії є комплексне, системне дослідження Центрів життєстійкості як інноваційного інструменту публічного управління. Цей інструмент покликаний забезпечити міжсекторальну інтеграцію соціальних послуг, психологічної підтримки та громадської активності в умовах децентралізації. Об'єктом аналізу виступають управлінські процеси формування мережі ЦЖ, механізми їх нормативно-правового регулювання, фінансового забезпечення та складна архітектура взаємодії між органами державної влади, місцевого самоврядування, міжнародними донорами та інститутами громадянського суспільства.

Методологічну основу дослідження складають загальнонаукові та спеціальні методи пізнання. Системний аналіз застосовується для розгляду ЦЖ як інтегрованого елемента екосистеми соціального захисту. Нормативно-правовий аналіз дозволяє оцінити законодавчу базу (зокрема постанови КМУ № 1049 та № 663). Порівняльний аналіз та метод кейс-стаді використовуються для вивчення регіональних особливостей імплементації проекту на прикладах Житомирської, Рівненської, Харківської, Київської, Чернігівської, Черкаської та інших областей. Теоретичне підґрунтя спирається на сучасні наукові розвідки у сфері соціальної роботи та публічного адміністрування, зокрема праці В. Любарець, А. Гриньків та Є. Панюшкіна (2025), що розглядають соціальну резильєнтність як

стратегічний принцип трансформації системи соціальних послуг, а також дослідження Т. Семигіної та О. Столярик (2025), присвячені адаптації соціальної освіти до умов воєнного часу [1, 2].

1.1. Інституційно-правовий генезис та концептуальні засади екосистеми життєстійкості

Формування мережі Центрів життєстійкості в Україні не є спорадичною реакцією на виклики війни, а становить частину продуманої державної стратегії, інтегрованої у ширший контекст реформи децентралізації та євроінтеграції соціальної сфери. Цей процес відображає перехід від галузевого до крос-секторального підходу в державному управлінні, де ментальне здоров'я визнається фактором національної безпеки та економічної стабільності.

Інституціоналізація послуги з формування життєстійкості відбулася через механізм «експериментального проєкту», що є поширеною практикою в сучасному українському публічному адмініструванні (policy piloting). Такий підхід дозволяє державі апробувати нові управлінські моделі, виявити ризики та відкоригувати стандарти перед їх закріпленням у постійному законодавстві.

Фундаментальним нормативним актом, що регламентує діяльність ЦЖ, є Постанова Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2023 року № 1049 «Про реалізацію експериментального проєкту із запровадження комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості» [4]. Цей документ заклав правові основи для створення принципово нового типу соціального сервісу, який не обмежується лише наданням допомоги вразливим групам, а спрямований на все населення громади.

Динаміка змін до цієї постанови, зокрема прийняття Постанови КМУ № 663 від 7 червня 2024 року «Про внесення змін до постанови Кабінету

Міністрів України від 3 жовтня 2023 р. № 1049», свідчить про гнучкість управлінської системи та швидке реагування на виклики практики [5]. Ключові нормативні новели включають:

1. Розширення часових рамок та забезпечення сталості. Проєкт продовжено до кінця 2025 року. Більше того, стратегічне планування виходить за межі експерименту: за заявами посадовців Мінсоцполітики, у державному бюджеті на 2026 рік планується виділення 1 мільярда гривень для переходу від експериментальної до постійної моделі функціонування Центрів. Це є чітким сигналом для громад та міжнародних партнерів про довгостроковість намірів держави [6].

2. Інноваційний механізм фінансування. Впроваджено модель централізованої закупівлі соціальних послуг через Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю за рахунок коштів державного бюджету. Це є практичною реалізацією принципу «гроші ходять за послугою» (money follows the service). Надавачі послуг - якими можуть бути як комунальні установи, так і громадські організації (ГО), благодійні фонди (БФ) чи ФОП - обираються на конкурсних засадах. Такий підхід стимулює розвиток ринку соціальних послуг, підвищує конкуренцію та якість обслуговування, а також дозволяє залучити гнучкість та експертизу неурядового сектору. Оплата здійснюється на підставі звітів про фактично надані послуги, що підвищує прозорість використання бюджетних коштів. [4].

3. Чітка демаркація повноважень (роль громад). Нормативно закріплено обов'язки органів місцевого самоврядування (ОМС). Громада виступає партнером, що забезпечує сервіс: виділення приміщення, проведення ремонту, забезпечення утримання та комунальних послуг, а також гарантування відповідності критеріям безбар'єрності [7]. Держава, у свою чергу, фінансує роботу фахівців. Ця модель співфінансування посилює відповідальність місцевої влади за соціальний клімат у громаді.

Окрім урядових постанов, діяльність ЦЖ регламентується стратегічними документами національного рівня. Зокрема, Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року, план заходів до якої затверджено Розпорядженням КМУ від 01 листопада 2024 р. № 1091-р, визначає життєстійкість як фундаментальну передумову для покращення демографічної ситуації. У цьому документі створення безпечного та комфортного психосоціального середовища в громадах розглядається як ключовий фактор для повернення зовнішніх мігрантів та внутрішньо переміщених осіб, а також як умова для підвищення народжуваності та зниження рівня передчасної смертності [8, 9].

У науковому та управлінському дискурсі України поняття «життєстійкість» (resilience) пройшло складну еволюцію. Якщо на початку війни воно асоціювалося переважно з інфраструктурною стійкістю (енергетика, транспорт), то з 2023-2024 років акцент змістився на соціально-психологічний вимір. Міністерство соціальної політики спільно з Координаційним центром з психічного здоров'я КМУ визначає життєстійкість як здатність особистості чи спільноти відновлювати свою функціональність після кризових подій та знаходити ресурси для розвитку.

Програма реалізується в рамках Всеукраїнської програми ментального здоров'я «Ти як?» [10]. Голова Координаційного центру з психічного здоров'я Оксана Збітнева підкреслює, що «візія цього проекту є візією держави» [3], що означає перехід від фрагментарних проєктів до системної державної політики.

Важливим теоретичним підґрунтям реформи є концепція «Гроші плюс Послуги» (Cash Plus Care), обґрунтована у звіті «Economics of Better Care» (2025), підготовленому ЮНІСЕФ та Maestral International для України. Аналіз показує, що існуюча система соціального захисту в Україні історично була перекошена в бік грошових виплат (близько 14% бюджету 2024 року йшло на різні трансферти). Однак дослідження доводять, що самі

по собі гроші не вирішують комплексних проблем вразливості, таких як наслідки травми війни, домашнє насильство, неглект (неналежний догляд) дітей або соціальна ізоляція. Інвестування в розвиток інтегрованих соціальних послуг, таких як Центри життєстійкості, генерує значно вищий соціальний та економічний ROI (повернення інвестицій) за рахунок збереження людського капіталу (профілактика інвалідизації внаслідок психічних розладів); зменшення витрат на інституційний догляд (одна дитина в інтернаті коштує бюджету значно дорожче, ніж підтримка біологічної сім'ї через соціальні послуги); пришвидшення повернення ветеранів та ВПО на ринок праці; зменшення залежності населення від довготривалої гуманітарної допомоги [6].

Вперше в українському законодавстві введено поняття «комплексна соціальна послуга з формування життєстійкості». З адміністративної точки зору, це інноваційний продукт, що складається з декількох компонентів, які раніше надавалися різними суб'єктами або не надавалися взагалі.

Згідно з даними Мінсоцполітики та методичними матеріалами [4, 7], структура послуги включає:

1. Первинний скринінг та оцінка потреб. Визначення індивідуального запиту отримувача та маршрутизація (перенаправлення) до відповідних фахівців або інших служб громади.

2. Психосоціальна підтримка. Індивідуальні консультації психологів, групові терапевтичні заняття, тренінги з формування навичок стресостійкості. Використання доказових методик, таких як mhGAP (програма ВООЗ з подолання прогалин у сфері психічного здоров'я), стає стандартом роботи [11].

3. Підтримка сімей. Програми батьківської компетентності, запобігання домашньому насильству, організація простору для дітей, що дозволяє батькам отримати послуги або «перепочинок» [7].

4. Кризове втручання. Оперативне реагування на гострі стресові стани, спричинені воєнними діями, втратою близьких чи майна.

5. Координація волонтерства. Організація волонтерських ініціатив у громаді, що сприяє соціальній згуртованості та залученню мешканців до активної участі в житті соціуму [7].

Така структура вимагає від надавача послуг високої кваліфікації та наявності мультидисциплінарної команди (психолог, соціальний менеджер, соціальний працівник, юрист), що створює нові виклики для кадрової політики в соціальній сфері.

1.2. Децентралізаційний вимір: роль територіальних громад у розбудові соціальної інфраструктури

Реформа децентралізації, яка триває в Україні з 2014 року, передала значні повноваження та ресурси на рівень територіальних громад. Створення Центрів життєстійкості є логічним продовженням цієї реформи в соціальній сфері, реалізуючи принцип субсидіарності - наближення послуги до безпосереднього споживача. Громада стає не просто об'єктом державного управління, а активним партнером у створенні безпекового та соціального простору для своїх мешканців.

Успішна імплементація проекту ЦЖ базується на складній, багаторівневій архітектурі взаємодії між центральними органами виконавчої влади (Мінсоцполітики, Нацсоцслужба, Фонд соцзахисту осіб з інвалідністю), органами місцевого самоврядування (ОМС) та недержавним сектором.

Активність ОМС у поданні заявок на участь є індикатором управлінської зрілості місцевої влади. Станом на середину 2024 року Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю неодноразово продовжував строки конкурсів для долучення нових громад, що свідчить про високий інтерес. До

проєкту долучилися громади різного масштабу: від великих міст до селищних громад, таких як Білогородська (Київська обл.), Золотоніська (Черкаська обл.), Глибоцька (Чернівецька обл.) та ін. постійно проводить «донабори», стимулюючи розширення географії.

Таблиця 1.1

Розподіл повноважень та ресурсів у моделі Центрів життєстійкості

Суб'єкт управління	Функції та повноваження	Ресурсний внесок
Мінсоцполітики (Фонд соцзахисту осіб з інвалідністю)	Формування політики, затвердження стандартів, проведення конкурсу надавачів, контроль якості, моніторинг діяльності.	Фінансування оплати праці фахівців та надання послуги (державний бюджет), методичне та нормативне забезпечення.
Територіальна громада (ОМС)	Ініціювання створення (подання заявки), виділення комунального майна, проведення ремонту, забезпечення комунальних послуг, локальна інформаційна кампанія.	Матеріально-технічна база (приміщення), поточні експлуатаційні витрати (Місцевий бюджет), адміністративний ресурс.
Надавач послуг (ГО / БФ / Комунальна установа)	Безпосереднє надання послуг населенню, найм та навчання персоналу, ведення кейс-менеджменту, звітування.	Кадровий потенціал, фахові методики роботи, залучення додаткових донорських коштів, волонтерський ресурс.
Міжнародні партнери (UNICEF, ВООЗ, Бізнес)	Експертна підтримка, навчання персоналу (тренінги), фінансування капітальних ремонтів та закупівлі обладнання, розробка стандартів безбар'єрності.	Грантові кошти, технічна експертиза (посібники Big City Lab), матеріальне оснащення (меблі, техніка).

Джерело: складено автором на основі аналізу джерел [4,7, 11].

Однією з ключових, імперативних вимог до громад-учасниць є забезпечення приміщення, яке відповідає найвищим сучасним стандартам безбар'єрності та інклюзивності.

В рамках проєкту архітектурне середовище розглядається не як пасивний фон, а як активний терапевтичний інструмент («Healing Architecture»).

Стандарти організації простору були розроблені урбан-бюро «Big City Lab» на замовлення Мінсоцполітики та за підтримки агрохолдингу «Астарта-Київ» і викладені у спеціальному посібнику [12, 13]. Філософія простору базується на створенні відчуття безпеки, гідності та приватності.

Вимоги до приміщень є досить жорсткими і деталізованими, що створює певний «фільтр якості» для громад, гарантуючи уніфікацію стандартів надання послуги по всій країні.

Рекомендована загальна площа Центру становить 150-300 м², при цьому мінімально допустима конфігурація визначена на рівні 150,2 м², а оптимальна - близько 207,2 м², що дозволяє забезпечити повноцінне функціонування мультидисциплінарної команди.

Простір має бути чітко зонованим згідно з функціональним призначенням: рецепція/фойє (25-30 м²) слугує зоною первинного контакту та інформації; зона очікування (40 м²) має бути просторою та комфортною, обладнаною місцями для відпочинку, зарядки гаджетів та доступом до води; кімнати для індивідуальних консультацій (20-22 м²) повинні забезпечувати повну конфіденційність та звукоізоляцію; простір для групових занять (35 м²) має бути гнучким, з мобільними меблями для проведення тренінгів та груп підтримки; дитяча ігрова кімната (30 м²) є критично важливим елементом, що дозволяє батькам отримувати послуги, поки діти перебувають у безпеці; передбачено також кімнату для персоналу (15 м²) з міні-кухнею для профілактики вигорання фахівців та технічні приміщення.

Окремий акцент зроблено на безбар'єрності, яка стає імперативом: розміщення на першому поверсі з окремим входом або наявність ліфта, широкі дверні отвори (від 90 см), відсутність порогів, спеціально обладнані санітарні кімнати, що включають інклюзивну вбиральню (мінімум 4,2 м²) та душову (8 м²), а також кімнату для догляду за дитиною.

Це підтверджується позицією Мінсоцполітики, що «безбар'єрність - це різниця між ізоляцією та повноцінним життям», і кожен елемент дизайну, від навігації шрифтом Брайля до контрастного маркування, має сигналізувати про повагу до гідності кожного відвідувача.

Дизайн та атмосфера приміщень також регламентовані: рекомендовано використання пастельних, природних кольорів, регульованого освітлення (з можливістю дімування та температурою 3000-4000К), ергономічних меблів та елементів біофільного дизайну.

Відкритість просторів сприяє зниженню рівня тривожності та формуванню довіри до інституції. Безпековий компонент включає обов'язкову наявність укриття в будівлі або в пішій доступності (5-7 хвилин ходи), що є критичною вимогою в умовах воєнного стану, а також дружність до тварин (pet-friendly), що важливо для власників домашніх улюбленців, які є джерелом емоційної підтримки.

Ці вимоги вимагають від громад значних капітальних інвестицій у ремонт та переобладнання комунального майна, тому у багатьох випадках, особливо в деокупованих або постраждалих регіонах, це стає можливим лише завдяки залученню зовнішнього фінансування від бізнесу або міжнародних фондів, які готові інвестувати у створення такої сучасної соціальної інфраструктури [12].

Аналіз практичного досвіду реалізації проєкту в різних регіонах України демонструє варіативність підходів та адаптацію моделі до місцевих умов.

Київська та Чернігівська області, що зазнали прямого військового вторгнення та часткової окупації у 2022 році, стали полігоном для відпрацювання моделей роботи з глибокою колективною травмою.

Київська область. У місті Буча, яке стало символом трагедії та стійкості, Центр життестійкості відкрито за адресою вул. Енергетиків, 19.

Центр інтегровано в загальну стратегію відновлення міста та систему надання соціальних послуг. Таке рішення дозволяє уникнути інституційної роздробленості: відвідувач може отримати весь спектр послуг в одній локації. Його місія виходить за межі простої допомоги - це простір для соціалізації та повернення до життя. Локація в центрі міста забезпечує максимальну доступність для мешканців [14]. Особливий акцент зроблено на фізичній безбар'єрності простору, що є критично важливим для громади з високою концентрацією ветеранів та цивільних осіб, які отримали поранення внаслідок бойових дій.

Унікальність бучанського кейсу полягає у глибокій залученості міжнародних партнерів - ЮНІСЕФ та ВООЗ. Це співробітництво виходить за межі матеріально-технічного забезпечення. Ключовим активом стала передача експертизи: персонал центру проходить спеціалізовані тренінгові програми від партнерів, спрямовані на роботу з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР), горем та втратою. Це дозволяє забезпечити високий рівень фаховості психологічної допомоги, яка є ядром послуги. В умовах атомізації суспільства та високого рівня недовіри, пріоритетом стає не формальне надання консультації, а відновлення здатності людини до соціальної взаємодії. Групові заняття та тренінги, що проводяться у Центрі, спрямовані на подолання ізоляції. Цільовими групами є військові, ветерани, їхні родини, а також ВПО.

Чернігівщина демонструє, мабуть, найбільш розгалужену та різноманітну екосистему Центрів життестійкості, де ключову роль

відіграють партнерства з потужними неурядовими організаціями, зокрема БФ «Карітас Чернігів».

У місті Ніжин (вул. Шевченка, 109/1) реалізовано модель складного адміністративного партнерства, закріпленого тристоронньою угодою між Міністерством соціальної політики, Ніжинською міською радою та БФ «Карітас Чернігів» [15].

Відкриття Центру передувало тривалий етап підготовки, що включав пошук приміщення, ремонтні роботи та конкурсний відбір надавача послуг. Унікальною рисою ніжинського проєкту є план відновлення водолікарні на базі Центру. Це свідчить про розуміння необхідності поєднання психосоціальної підтримки з фізичною реабілітацією, що є особливо актуальним для ветеранів та осіб з інвалідністю. Бальнеологія може стати «магнітом», що залучатиме відвідувачів, які згодом отримуватимуть і психологічну допомогу. Залучення фахівців «Карітасу» дозволяє вирішити проблему дефіциту кадрів у державному секторі. Соціальні менеджери та психологи фонду мають досвід кризового втручання. За перші два тижні роботи за допомогою звернулися 109 осіб, серед яких значна частка сімей загиблих військовослужбовців та осіб, що пережили окупацію.

У Менській громаді, де надавачем послуг також виступає «Карітас Чернігів», Центр вирішує специфічні проблеми малого міста та прилеглих сіл.

– Доступність психологічної допомоги. У малих населених пунктах доступ до кваліфікованих психологів критично обмежений. Центр стає єдиною точкою входу до системи ментального здоров'я.

– Подолання стигми. У консервативному сільському середовищі звернення до психолога часто стигматизується. Позиціонування Центру як простору для «відновлення сил» та спілкування дозволяє знизити психологічний бар'єр для відвідувачів.

– Універсальність. Центр декларує обслуговування всіх осіб, незалежно від місця реєстрації, що є критично важливим для ВПО, які можуть проживати у віддалених селах громади без офіційної реєстрації [16].

Чернігів: спеціалізація на батьківстві. В обласному центрі оператором послуги виступає ГО «Голос батьків» (керівник Оксана Дорошенко). Цей кейс демонструє ефективність нішевої спеціалізації.

– Фокус: підтримка батьківського потенціалу та робота з дітьми.

– Інструментарій: арттерапія, дитячі руханки, тренінги для батьків.

– Механізм залучення: через активності для дітей вдається залучити до роботи дорослих, які в іншому випадку могли б не звернутися по допомогу. Поки дитина займається, батьки отримують консультацію або просто мають час на перепочинок, що є елементом профілактики вигорання [17].

Порівняльна характеристика моделей у Чернігівській області представлена в таблиці 1.2.

Полтавська та Черкаська області демонструють підходи, спрямовані на системне покриття території та інтеграцію послуги в існуючі адміністративні механізми.

Відкриття першого в області Центру життєстійкості у місті Глобине (приміщення ЦНАПу) стало початком масштабної кампанії [18]. Розміщення Центру в приміщенні ЦНАПу є стратегічно виваженим рішенням. Відвідувачі, які звертаються за адміністративними послугами (субсидії, реєстрація тощо), отримують безбар'єрний доступ до соціальних та психологічних сервісів. Це сприяє «нормалізації» звернення по допомогу.

Модель фінансування базується на комбінації коштів благодійників та співфінансуванні з міського бюджету. Це свідчить про високу мотивацію місцевої влади та розуміння важливості проєкту для соціальної стабільності громади.

Полтавська обласна військова адміністрація (ОВА) анонсувала відкриття аналогічних центрів у Кобеляках, Лубнах, Миргороді, Нових

Санжарах, Пирятині, Шишаках та Полтаві, що свідчить про намір створити рівномірне покриття регіону.

Таблиця 1.2

Порівняльна характеристика моделей у Чернігівській області

Локація	Оператор послуги	Ключова особливість	Цільова аудиторія
Ніжин	БФ «Карітас Чернігів»	Інтеграція з водолікарнею, тристороннє партнерство	Ветерани, сім'ї загиблих, широка громадськість
Мена	БФ «Карітас Чернігів»	Забезпечення доступу в сільській місцевості, дестигматизація	Мешканці малих сіл, ВПО
Чернігів	ГО «Голос батьків»	Спеціалізація на сім'ях з дітьми	Батьки, діти, родини у СЖО
Добрянка / М.- Коцюбинське	Місцеві ради / ГО	Наближення послуги до кордону	Жителі прикордоння

Черкащина вирізняється найвищою щільністю покриття, особливо у сільській місцевості. Станом на 2024–2025 роки в області функціонує понад 10 центрів [19]. Мережа охоплює не лише районні центри (Сміла, Умань, Звенигородка), але й сільські громади, що є унікальним явищем для України.

Така децентралізація дозволяє наблизити послугу до найвразливіших верств населення - людей похилого віку та маломобільних груп, які проживають у селах і не мають можливості дістатися до районних центрів. У Смілі та Черкасах активно проводяться просвітницькі заходи, спрямовані на

підвищення культури піклування про ментальне здоров'я, та програми підтримки підприємництва для дружин військових.

Західні області України, зокрема Закарпатська та Хмельницька, прийняли на себе основне навантаження з розміщення внутрішньо переміщених осіб. Центри життєстійкості тут виконують функцію хабів соціальної інтеграції та адаптації.

В Ужгороді реалізація проєкту базується на потужностях Громадської організації «Неємія», яка працює у сфері соціального захисту з 1996 року [7]. Використання бази досвідченої NGO дозволило уникнути «хвороб росту». Центр спирається на вже існуючі структури: притулок для постраждалих від домашнього насильства, безпечний простір для жінок і дівчат «Вільна».

Окрім стандартного пакету психосоціальної підтримки, в ужгородському Центрі надається первинна правнича допомога та консультації щодо працевлаштування. Це є критично важливим для ВПО, які змушені будувати життя з нуля.

У Хмельницькій області центри активно відкриваються у містах обласного значення, таких як Славута (адреса: Бакинський квартал, 15) та Дунаївці.

У громадах, що прийняли велику кількість переселенців, Центри відіграють роль медіаторів, сприяючи зниженню соціальної напруги та конфліктності між місцевими жителями та новими членами громади.

Центри також стають хабами для інформування населення про зміни в законодавстві, зокрема щодо виплат на проживання для ВПО та компенсацій за програмою «пакунок малюка».

Миколаївська область, що перебуває в зоні підвищених безпекових ризиків, надає унікальні статистичні дані, які дозволяють проаналізувати реальну структуру попиту на послуги життєстійкості. На основі аналітичної довідки департаменту соціального захисту Миколаєва за жовтень 2025 року

[20], можна зробити висновки про профіль бенефіціарів та характер інтервенцій.

За один місяць послугами Центру було охоплено 533 особи. З них 225 осіб звернулися вперше, що свідчить про стабільний приріст клієнтської бази та поширення інформації про послугу.

Таблиця 1.3

Структура бенефіціарів Центру життєстійкості (Миколаїв, жовтень 2025)

Категорія отримувачів	Кількість осіб	Частка від нових звернень (%)	Інтерпретація
Сім'ї у СЖО	147	65.3%	Основна група ризику; економічні та соціальні наслідки війни
Військові / Ветерани / Родини	25	11.1%	Потреба у спеціалізованій роботі; можлива конкуренція з ветеранськими хабами
ВПО	23	10.2%	Процес інтеграції триває, але не є домінуючим запитом
Категорія отримувачів	Кількість осіб	Частка від нових звернень (%)	Інтерпретація
Особи з інвалідністю (дорослі)	8	3.5%	Низький показник може свідчити про проблеми фізичної доступності або інформування
Діти з інвалідністю та родини	10	4.4%	-
Особи віком 60+	11	4.9%	Потреба у подоланні ізоляції
Особи, які пережили втрату	1	0.4%	Ймовірно, такі особи звертаються до вузькопрофільних спеціалістів

Статистика свідчить про домінування індивідуальних форм роботи: проведено 277 консультацій фахівця соціальної роботи та 256 психологічних консультацій. Це підтверджує тезу про високу потребу в персоналізованій

підтримці та наявності глибоких індивідуальних травм, що потребують конфіденційного опрацювання.

Водночас, групова робота (41 захід) сфокусована на двох основних напрямках, а саме: соціальна згуртованість (190 учасників) - заходи, спрямовані на об'єднання громади та відновлення довіри; навчання фахівців першої лінії (66 учасників) - тренінги для поліції, рятувальників, освітян, що підвищує загальну компетентність громади у питаннях ментального здоров'я.

На основі розглянутих кейсів від Харкова (як точки відліку для прифронтових зон) до Рівного (як західного вектору), можна виділити декілька ключових трендів та моделей реалізації політики життестійкості.

Типологія моделей управління.

1. Муніципальна модель (Полтавщина, частково Черкащина):

- характеристика: інтеграція в структуру ЦНАПів або комунальних установ соцзахисту;

- переваги: стабільність фінансування, адміністративна підтримка, легкість масштабування;

- ризики: Бюрократизація процесів, ризик формального підходу.

2. Партнерська модель / Аутсорсинг (Чернігівщина, Закарпаття):

- характеристика: делегування функції надання послуг досвідченим NGO (Карітас, Неємія);

- переваги: висока фаховість персоналу, доступ до міжнародних методик та ресурсів, більша довіра населення;

- ризики: залежність від грантових циклів та політики донорів.

3. Інтегрована модель відновлення (Буча, Ніжин):

- характеристика: поєднання соціальної послуги з медичною реабілітацією або глибокою психотерапією за підтримки глобальних інституцій (ВООЗ, ЮНІСЕФ);

- переваги: комплексний підхід до здоров'я людини.

Виклики та перспективи. Попри успішний старт, мережа стикається з низкою системних викликів:

- кадровий дефіцит: особливо гостро відчувається брак кваліфікованих клінічних психологів у сільській місцевості (кейс Мени, сіл Черкащини).

- Фінансова стійкість: значна частина проєктів покладається на донорські кошти. Перехід на повне бюджетне фінансування потребуватиме перегляду пріоритетів місцевих бюджетів.

- Інформаційна кампанія: низька кількість звернень від певних категорій (наприклад, осіб, звільнених з полону, у Миколаєві) свідчить про необхідність більш таргетованої комунікації.

1.3. Міжсекторальна інтеграція та технології соціальної роботи в умовах воєнного стану

Центри життєстійкості виступають не просто надавачами послуг, а платформами для горизонтальної інтеграції. Вони долають «відомчу роздробленість» (silo effect), об'єднуючи ресурси державного, громадського та міжнародного секторів.

В основі роботи ЦЖ лежить модель Інтегрованих соціальних послуг (Integrated Social Services - ISS). Ця модель не є простою адміністративною реформою; це глибока зміна філософії взаємодії держави та громадянина, де фокус зміщується з пасивного утримання на активне формування життєстійкості (resilience), відновлення людського капіталу та забезпечення соціальної згуртованости.

Концепція інтегрованих послуг в Україні формується на перетині нагальних гуманітарних потреб та стратегічного курсу на вступ до Європейського Союзу. Вона базується на розумінні того, що економічна бідність часто є лише симптомом глибших проблем - психологічних травм, відсутності доступу до освіти, розриву соціальних зв'язків або втрати

дієздатності. Відтак, ефективна допомога вимагає холістичного підходу, що поєднує матеріальну підтримку з професійним супроводом, психологічною реабілітацією та інклюзією в життя громади.

Наріжним каменем української моделі є підхід, відомий у міжнародній практиці як «Cash Plus Care» («Гроші плюс Послуги»). Ця концепція виникла з усвідомлення обмеженості виключно монетарних інтервенцій. Дослідження ЮНІСЕФ та Maestral International, проведені в контексті України, переконливо демонструють, що хоча грошові трансферти (пенсії, субсидії, виплати ВПО) є критично важливими для фізичного виживання та підтримки базового споживання, вони недостатні для вирішення комплексних проблем, таких як неглект, домашнє насильство, інституціалізація дітей або соціальна ізоляція ветеранів.

Економічна логіка моделі «Cash Plus Care» базується на доведеній ефективності синергії:

1. Грошова компонента (Cash): забезпечує фінансову стабільність, знижує рівень токсичного стресу, пов'язаного з бідністю, і дає сім'ї ресурс для прийняття рішень.
2. Сервісна компонента (Care): надає інструменти для подолання криз, які не можна вирішити грошима (наприклад, травма війни, залежність, відсутність батьківських навичок). Вона включає кейс-менеджмент, психосоціальну підтримку, реабілітацію та навчання [6].

У звіті «Economics of Better Care» [6] наводяться дані, що системне недофінансування соціальних послуг при одночасному збільшенні виплат призводить до неефективного використання бюджетних коштів. Інвестування в інтегровані послуги на рівні громади генерує значно вищий соціальний та економічний ROI (Return on Investment) через:

– зниження витрат на утримання інтернатних закладів (інституціалізація однієї дитини коштує державі значно дорожче, ніж підтримка біологічної або прийомної сім'ї).

- попередження соціального сирітства та вилучення дітей.
- пришвидшення повернення вразливих категорій (наприклад, ВПО або ветеранів) на ринок праці.
- зменшення залежності від довготривалої гуманітарної допомоги.

Таким чином, інтегрований пакет соціальних послуг та виплат (ISSB) створює фундамент для системи догляду, що відповідає європейським стандартам і потребам відновлення країни.

Інтеграція соціальних послуг є глобальним трендом, і Україна активно імплементує кращі практики країн ЄС. Згідно з визначеннями Європейської соціальної мережі (ESN) та Ради Європи, інтеграція - це не уніфікація, а спектр методів координації для досягнення кращих результатів для користувача [21, 22].

Ключові принципи європейської моделі, які адаптуються в Україні:

- Людиноцентричність та безшовність (Seamlessness). Користувач не повинен відчувати організаційних розривів між різними відомствами. Система має виглядати для нього як єдине ціле, де його потреби задовольняються комплексно, без необхідності багаторазово надавати одну й ту ж інформацію різним інстанціям [21].

- Міжсекторальність (Inter-sectoral collaboration). Подолання «відомчих колодязів» (silos). Соціальні проблеми є багатовимірними, тому їх вирішення вимагає скоординованих дій соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, поліції та служби зайнятості. В Україні це реалізується через механізми перенаправлення та мультидисциплінарні команди [4].

- Єдине вікно (One-Stop Shop). Фізична або цифрова точка входу, де громадянин може отримати доступ до всього спектру послуг. В Україні цю роль виконують Центри надання адміністративних послуг (ЦНАП) у поєднанні з новоствореними Центрами життєстійкості та цифровими платформами («Дія», Соціальний портал) [23].

– Превентивність. Зміщення фокусу з реагування на кризу (коли проблема вже стала гострою) на раннє виявлення та профілактику. Це відповідає цілям сталого розвитку (SDGs), зокрема подоланню багатомірного бідності [22].

Впровадження моделі регулюється динамічною нормативною базою, яка постійно вдосконалюється. Це постанова Кабінету Міністрів України [4], яка:

– визначає поняття «комплексна соціальна послуга з формування життєстійкості»;

– встановлює механізм фінансування через закупівлю послуг Фондом соціального захисту осіб з інвалідністю, що є кроком до демонополізації ринку соціальних послуг;

– закріплює роль територіальних громад як основних замовників та організаторів просторів життєстійкості;

– визначає вимоги до надавачів послуг, включаючи недержавний сектор (ГО, БФ), що сприяє розвитку конкуренції та підвищенню якості.

Експериментальний проект розрахований до кінця 2025 року (з можливістю продовження до середини 2026), після чого модель планується інтегрувати в загальнонаціональну систему соціальних послуг на постійній основі [4].

Згідно з методичними рекомендаціями Мінсоцполітики та Постановою № 1049, комплексна послуга з формування життєстійкості складається з чотирьох взаємопов'язаних компонентів [4].

Успіх Центрів життєстійкості критично залежить від нової генерації фахівців. Вводиться посада соціального менеджера, яка суттєво відрізняється від класичного соціального працівника.

Компонент послуги	Деталізація діяльності	Очікуваний результат
1. Первинна консультація та оцінка	Скринінг потреб відвідувача, надання інформації про доступні види державної та гуманітарної допомоги, навігація системою соціального захисту.	Визначення індивідуального маршруту клієнта, зниження інформаційного хаосу.
2. Психосоціальна підтримка	Індивідуальні консультації психологів, проведення груп взаємопідтримки, тренінги з подолання стресу («Самодопомога Плюс»), кризові інтервенції.	Стабілізація емоційного стану, профілактика ПТСР та депресії, відновлення ресурсу.
3. Підтримка сімей (Family Support)	Тренінги з батьківських компетенцій («Позитивне батьківство»), медіація сімейних конфліктів, організація простору для спільного дозвілля батьків і дітей.	Зміцнення сімейних зв'язків, попередження домашнього насильства та вилучення дітей.
Компонент послуги	Деталізація діяльності	Очікуваний результат
4. Координація волонтерства	Залучення активних мешканців до волонтерської діяльності, координація місцевих ініціатив, створення банку волонтерських ресурсів.	Розвиток соціальної згуртованості, інтеграція ВПО в життя громади, посилення ресурсу центру.

Профіль та компетенції соціального менеджера:

– координатор та навігатор. Головна функція не просто надати послугу, а організувати процес допомоги, залучивши необхідні ресурси ззовні (медиків, юристів, освітян).

– Кейс-менеджер. Володіння технологією ведення випадку (case management) для супроводу клієнта від звернення до вирішення проблеми.

– Фасилітатор громади. Здатність організовувати групову роботу, комунікувати з різними стейкхолдерами та мобілізувати ресурси громади.

– Володіння навичками першої психологічної допомоги. Здатність розпізнати ознаки гострого стресу та надати базову підтримку до приходу спеціаліста.

Навчання персоналу здійснюється за підтримки міжнародних партнерів (ВООЗ, ЮНІСЕФ) і включає тренінги за програмами mhGAP, PM+, SH+, а також спеціалізовані курси з волонтерського менеджменту та кейс-менеджменту [24, 25, 26].

Методологія надання послуг: кейс-менеджмент та алгоритми роботи. Кейс-менеджмент (ведення випадку) є основним методом роботи в інтегрованій системі. Це структурований, циклічний процес співпраці між соціальним менеджером та клієнтом (сім'єю), спрямований на планування, координацію та моніторинг послуг для задоволення комплексних потреб. В Україні впроваджується уніфікована методологія, що відповідає міжнародним стандартам [27].

Етапи ведення випадку:

Ідентифікація та реєстрація:

– шляхи: самозвернення, перенаправлення від партнерів (школа, лікарня, поліція), активне виявлення (зустріч-робота в місцях проживання ВПО).

– Дія: відкриття картки клієнта в ЄІССС або паперовому журналі.

Оцінка потреб:

– початкова оцінка: швидкий скринінг для визначення терміновості та наявності загроз життю.

– комплексна оцінка: глибокий аналіз ситуації з використанням інструментів на кшталт «дерева проблем» (для аналізу причинно-наслідкових зв'язків) та «соціального паспорта» сім'ї.

Планування:

– розробка Індивідуального плану надання послуг (ІПНП). План повинен бути SMART (конкретним, вимірюваним, досяжним).

– Укладання договору з клієнтом, що закріплює взаємні зобов'язання (принцип партисипації).

Реалізація та інтервенція:

– надання послуг безпосередньо в центрі (психологічних, інформаційних).

– Перенаправлення до вузьких спеціалістів.

Моніторинг та перегляд:

– регулярні зустрічі для оцінки прогресу. Коригування плану у разі зміни обставин (наприклад, втрата роботи, погіршення здоров'я).

Закриття випадку або перенаправлення:

– закриття при досягненні цілей.

– Забезпечення сталості результатів.

Алгоритми оцінки ризиків та реагування. Для роботи з сім'ями, особливо де є діти, застосовуються чіткі алгоритми залежно від рівня ризику. Це дозволяє стандартизувати рішення та уникнути суб'єктивізму [28]:

Алгоритм 1 (низький ризик): дитина проживає в безпечних умовах, але сім'я стикається з труднощами (наприклад, економічними).

– Дії: профілактичні послуги, консультування, матеріальна підтримка.

Мета - попередити кризу.

Алгоритм 2 (середній ризик): існують фактори, що можуть призвести до порушення прав дитини або вилучення (наприклад, неналежний догляд, конфлікти).

– Дії: підключення Служби підтримки сім'ї, інтенсивний соціальний супровід, навчання батьківству.

Алгоритм 3 (високий ризик):

– 3А (без вилучення): ситуація критична, але дитину можна залишити за умови інтенсивного контролю та щоденних візитів соціального працівника/МДК.

– 3В (з вилученням): безпосередня загроза життю чи здоров'ю. Негайна евакуація дитини в безпечне середовище (патронат, лікарня, центр соціально-психологічної реабілітації) згідно з постановою про екстрене вилучення (протягом 24 годин).

Мультидисциплінарні команди (МДК) та перенаправлення. Модель інтегрованих послуг неможлива без ефективної міжвідомчої взаємодії. Для ведення складних випадків формуються Мультидисциплінарні команди (МДК).

Склад МДК:

- Соціальний менеджер (лідер кейсу).
- Психолог.
- Медичний працівник (сімейний лікар).
- Освітянин (класний керівник, соціальний педагог).
- Представник ювенальної превенції (поліція).
- Юрист системи БПД.

Механізм перенаправлення:

Центри життєстійкості діють як хаби-диспетчери. Розроблені методичні рекомендації визначають індикатори для перенаправлення [26]:

– Медичні показання. Підозра на психічний розлад (депресія, психоз, суїцидальна поведінка) - негайне перенаправлення до спеціалізованої медичної допомоги.

– Правові питання. Потреба в судовому супроводі - перенаправлення до центрів БПД.

– Адміністративні послуги. Оформлення документів - перенаправлення до ЦНАП.

– Зайнятість. Пошук роботи - перенаправлення до Центру зайнятості.

Цифрова трансформація: Єдина інформаційна система соціальної сфери (ЄІССС). Революційним елементом реформи є перехід від паперового документообігу до цифрового управління через Єдину інформаційну систему соціальної сфери (ЄІССС). Це забезпечує прозорість, швидкість та екстериторіальність послуг, що є критичним для країни з мільйонами ВПО [23, 29].

Архітектура та функціонал ЄІССС. ЄІССС - це комплексна екосистема, що включає понад 30 підсистем та модулів:

– Єдиний соціальний реєстр (ЄСР). Централізована база даних про всіх отримувачів соціальної підтримки. Виступає «єдиним джерелом правди», унеможливаючи дублювання виплат та шахрайство.

– Реєстр надавачів соціальних послуг. Електронна база всіх верифікованих організацій (державних і недержавних), що мають право надавати послуги.

– Електронний кейс-менеджмент (ЕСМ). Спеціалізований модуль для фахівців. Дозволяє вести цифрову справу клієнта («соціальна історія хвороби»); формувати ІПНП в електронному вигляді; фіксувати надані послуги та результати; автоматизувати звітність.

– Соціальне казначейство. Модуль для управління фінансуванням, що забезпечує прозорість руху коштів від бюджету до надавача послуг.

Впровадження електронного кейс-менеджменту розпочалося у 2024 році з пілотних проєктів у Вінницькій, Дніпропетровській, Полтавській та Черкаській областях.

Ключові переваги:

- Ефективність. Звільнення соціальних працівників від рутинної паперової роботи («Більше часу для людини, а не паперам»).

- Мобільність. Особова справа «переїжджає» разом з клієнтом. Якщо ВПО переміщується в інший регіон, новий соціальний менеджер миттєво отримує доступ до історії отриманих послуг, що забезпечує безперервність підтримки.

- Контроль якості. Можливість централізованого моніторингу навантаження на фахівців та результативності інтервенцій.

Проте існують виклики, зокрема технічна оснащеність громад (доступ до інтернету, комп'ютери) та необхідність навчання персоналу цифровій грамотності.

Інтеграція ментального здоров'я (МНПСС) у соціальні послуги. Українська модель є унікальною через глибоку інтеграцію компоненту психічного здоров'я та психосоціальної підтримки (МНПСС) у соціальну сферу. В умовах, коли система охорони здоров'я перевантажена, соціальні працівники беруть на себе функцію первинної психосоціальної ланки.

Програма mhGAP для неспеціалістів.

Програма mhGAP (Mental Health Gap Action Programme) від ВООЗ, яка зазвичай орієнтована на лікарів первинної ланки, в Україні адаптована для соціальних працівників та фахівців центрів життєстійкості.

- Мета: навчити немедичних працівників розпізнавати ознаки поширених психічних розладів (депресія, ПТСР, тривога, зловживання речовинами) та надавати коректну підтримку або перенаправлення.

- Реалізація: тисячі фахівців проходять навчання за mhGAP Community Toolkit. Це дозволяє виявляти проблеми на ранніх стадіях, коли людина звертається за соціальною допомогою, а не до лікаря [26].

Масштабовані психологічні інтервенції (PM+ та SH+).

Для задоволення величезного попиту на психологічну допомогу використовуються доказові низькоінтенсивні інтервенції, які можуть проводити навчені соціальні працівники без базової психологічної освіти (концепція Task Shifting).

Інтервенція	Опис методології	Формат та цільова група
Самодопомога Плюс (Self-Help Plus, SH+)	Груповий курс управління стресом на основі когнітивно-поведінкової терапії (КПТ). Фасилітатори використовують попередньо записаний аудіоконтент і навчальний посібник.	Групи до 30 осіб. Ефективно для роботи з великими групами ВПО, у колективних центрах. Дозволяє охопити багато людей з мінімальним ресурсом фахівців.
Управління проблемами Плюс (Problem Management Plus, PM+)	Індивідуальна короткострокова інтервенція (5 сесій). Навчає клієнта стратегіям вирішення практичних проблем, релаксації та поведінковій активації.	Індивідуальна робота з людьми у стані дистресу, які мають труднощі з функціонуванням. Допомагає повернути відчуття контролю над життям.

Ці програми [24, 25] стали стандартом у роботі Центрив життєстійкості, дозволяючи надавати якісну, науково обґрунтовану допомогу на рівні громади.

Перехід до інтегрованої моделі супроводжується реформою фінансування. Відмовляючись від утримання установ (кошторисне фінансування), держава переходить до моделі закупівлі соціальних послуг (Social Contracting).

Постанова № 1049 [4] впровадила механізм, за яким держава (через Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю) закуповує комплексну послугу з формування життєстійкості у надавачів на конкурсній основі.

- Учасники. У конкурсі можуть брати участь не лише комунальні установи, а й громадські організації (ГО), благодійні фонди (БФ) та навіть ФОП, які відповідають критеріям та внесені до Реєстру надавачів.
- Критерії. Оцінюється наявність матеріально-технічної бази, кваліфікація персоналу (наявність сертифікатів mhGAP, PM+), досвід роботи.
- Оплата. Здійснюється за фактом надання послуг на основі звітів, що стимулює надавачів працювати на результат, а не просто «ідсиджувати години».

На етапі становлення система значною мірою спирається на підтримку міжнародних партнерів (ЮНІСЕФ, ВООЗ, USAID, IOM) [4]. Донори фінансують ремонт приміщень, навчання персоналу, закупівлю обладнання та пілотні проекти з впровадження кейс-менеджменту.

Модель передбачає можливість змішаного фінансування (blended funding): інфраструктурні витрати можуть покриватися донорами або місцевим бюджетом, а операційні витрати (зарплати фахівців) - через державне соціальне замовлення або благодійні внески.

Синергія стейкхолдерів: роль міжнародних партнерів та НУО. Реалізація такого масштабного проєкту була б неможливою без залучення ресурсів та експертизи партнерів. Аналіз структури стейкхолдерів дозволяє виділити ключові групи впливу:

– Міжнародні організації (UNICEF, ВООЗ, UNDP) [26]. Виконують роль «донорів знань» та стандартів. UNICEF активно підтримує навчання фахівців, впровадження методик роботи з дітьми та запобігання інституціалізації. ВООЗ забезпечує експертний супровід у сфері психічного здоров'я, впроваджуючи протоколи mhGAP.

– Бізнес (Агрохолдинг «Астарта», BGV Charity Fund). Демонструють нову якість корпоративної соціальної відповідальності (КСВ). Наприклад, «Астарта» стала одним з перших партнерів Мінсоцполітики у розробці концепції життєстійкості, розуміючи, що емоційний стан працівників та громад присутності є фактором стабільності бізнесу.

– Громадський сектор (НУО). Виступають безпосередніми виконавцями (провайдерами) послуг. Залучення НУО через конкурсний відбір дозволяє державі використовувати гнучкість, мотивацію та довіру, які має громадський сектор, уникаючи бюрократичної ригідності державних установ. Дослідження підтверджують, що в умовах війни саме громадянське суспільство та волонтерські мережі часто стають основними надавачами соціальних послуг, заповнюючи прогалини державних інституцій.

Ветеранський компонент та соціальна інклюзія. Окремим, стратегічно важливим напрямом роботи ЦЖ є інтеграція ветеранів. Центри стають простором для реалізації інституту «Помічника ветерана» та надання послуг з переходу від військової служби до цивільного життя. Це відповідає запиту суспільства: ветерани потребують не лише пільг, а й розуміння, прийняття та можливості спілкування з побратимами у безпечному середовищі. ЦЖ надають майданчик для груп взаємопідтримки («рівний-рівному»), юридичних консультацій та допомоги у працевлаштуванні. Крім того,

центри працюють з родинами військовослужбовців, допомагаючи їм впоратися з тривогою очікування та адаптуватися до повернення ветерана додому, що є профілактикою сімейних конфліктів та розлучень.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна констатувати, що створення та розбудова мережі Центрів життєстійкості в Україні вийшли за межі локального експерименту і набули ознак системної інституційної реформи сфери соціального захисту.

В умовах повномасштабної війни та повоєнної невизначеності запропонована модель стає не лише відповіддю на кризу традиційних інститутів соціальної підтримки, а й прототипом нової суспільної угоди між державою та громадянином. Аналіз функціонування Центрів життєстійкості дозволяє виокремити низку стратегічних висновків щодо інституційних, управлінських, економічних та соціальних вимірів цієї трансформації.

Першочерговим висновком є те, що Центри життєстійкості виступають інституційною інновацією, яка знаменує собою зміну парадигми публічного управління в соціальній сфері. Відбувається остаточний відхід від успадкованої радянської патерналістської моделі «соціального забезпечення» (social security) до сучасної європейської моделі «соціальних послуг» (social services). Якщо раніше об'єктом управлінського впливу була певна «категорія населення» (пільговики, малозабезпечені), то в новій моделі фокус зміщується на «життєву ситуацію» конкретної людини. Це дозволяє перейти від реактивного підходу, що передбачає виплати вже після настання кризових явищ, до проактивного, спрямованого на раннє виявлення вразливостей та профілактику складних життєвих обставин. Важливою складовою цієї зміни є інтеграція компоненту ментального здоров'я у структуру базових соціальних послуг. Вперше в історії незалежної України психосоціальна підтримка визнана не опціональним додатком до медичних послуг, а фундаментом соціальної стійкості, що інституціоналізує поняття

ментального благополуччя як фактора національної безпеки та економічної продуктивності.

Другим важливим аспектом є роль Центрів життєстійкості як двигуна децентралізації та інструменту посилення інституційної спроможності територіальних громад. Передача повноважень та ресурсів щодо організації цих просторів на базовий рівень відповідає європейському принципу субсидіарності, згідно з яким послуги мають надаватися максимально наближено до отримувача. Громади, які виступають замовниками послуг, демонструють здатність гнучкіше реагувати на специфічні локальні виклики, чи то висока концентрація внутрішньо переміщених осіб, чи то потреби ветеранської спільноти, ніж це могли б зробити центральні органи влади через уніфіковані директиви. Центри життєстійкості у цьому контексті стають своєрідними соціальними хабами, навколо яких кристалізується громадська активність, волонтерські ініціативи та молодіжна політика. Більше того, наявність ефективно функціонуючого Центру стає маркером інституційної зрілості громади, підвищуючи її інвестиційну привабливість в очах міжнародних донорів та партнерів, оскільки соціальна стабільність є передумовою для економічного відновлення.

Третій блок висновків стосується впровадження нової моделі врядування, що базується на міжсекторальній синергії. Дослідження переконливо довело неефективність монополії держави на безпосереднє надання соціальних послуг в умовах ресурсного дефіциту. Натомість, модель Центрів життєстійкості успішно демонструє переваги мережевого врядування, де держава (в особі Мінсоцполітики) виконує роль регулятора та замовника, встановлюючи стандарти якості, а функцію провайдера послуг беруть на себе неурядові організації, благодійні фонди та приватний сектор. Впровадження механізму соціального замовлення (social contracting) дозволило не лише швидко масштабувати надання послуг, оминаючи бюрократичну ригідність державних установ, але й створило передумови для

формування конкурентного ринку соціальних послуг, де боротьба йде за якість та результативність впливу на бенефіціара. Окремо слід відзначити роль міжнародних партнерів, які на етапі становлення системи виступили не лише фінансовими донорами, а й «імпортерами» доказових практик та стандартів, таких як програми ВООЗ mhGAP та РМ+, що суттєво підвищило професійний рівень надавачів послуг.

Водночас, аналіз перспектив масштабування проєкту дозволяє ідентифікувати низку викликів сталості, які потребують стратегічного реагування. Найбільш критичним є ризик фінансової нестабільності після завершення експериментального періоду та потенційного зменшення обсягів міжнародної допомоги. Потреба у значному щорічному фінансуванні мережі створює навантаження на бюджети всіх рівнів, і перекладання цього тягаря виключно на місцеві бюджети може призвести до згортання послуг у дотаційних та постраждалих від війни громадах. Це актуалізує необхідність закріплення захищених статей видатків у державному бюджеті або розробки формульних моделей співфінансування. Не менш гострою є проблема кадрового забезпечення: «кадровий голод», посилений міграційними процесами та високим рівнем емоційного вигорання фахівців «допомагаючих професій», загрожує якості послуг.

Без системних інвестицій у людський капітал, підвищення престижу професії соціального працівника та впровадження інституту супервізії, існує ризик формалізації роботи Центрів та перетворення їх на бюрократичні структури з низькою ефективністю.

У стратегічній перспективі Центри життєстійкості мають розглядатися не як тимчасовий антикризовий захід, а як фундамент демографічного та соціального відновлення України. Їх функціонування безпосередньо впливає на можливості повернення вимушених мігрантів, для яких наявність розвиненої сервісної інфраструктури, дружньої до сім'ї та дитини, є вагомим аргументом при прийнятті рішення про репатріацію. Крім того, Центри

відіграють ключову роль у процесах реінтеграції ветеранів та їхніх родин, забезпечуючи «м'який» перехід від військової служби до цивільного життя через надання комплексної підтримки в режимі «єдиного вікна». В умовах неминучої соціальної травми та ризиків поляризації суспільства, ці простори виконують терапевтичну функцію для соціуму, слугуючи майданчиками для діалогу, відновлення довіри та зміцнення соціальної згуртованості (social cohesion).

Підсумовуючи, можна стверджувати, що успішна імплементація моделі Центрів життєстійкості є тестом на спроможність української держави трансформуватися у дійсно сервісну, людиноцентричну інституцію. Від того, наскільки ефективно вдасться подолати виклики фінансової стійкості та професіоналізації кадрів, залежатиме не лише якість життя вразливих верств населення, але й загальна стійкість українського суспільства перед обличчям довгострокових наслідків війни. Центри життєстійкості, таким чином, є інвестицією в соціальний капітал нації, необхідний для повоєнного відродження та сталого розвитку.

Пропонується комплекс стратегічних та операційних рекомендацій, спрямованих на забезпечення інституційної сталості та підвищення ефективності нової моделі надання соціальних послуг у повоєнний період. Реалізація цих пропозицій вимагає скоординованих дій на рівні законодавчої та виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та громадянського суспільства.

Першочерговим завданням є нормативно-правова інституалізація моделі. Необхідно здійснити перехід від формату експериментального проєкту, регламентованого тимчасовими постановами Кабінету Міністрів, до закріплення статусу Центрів життєстійкості на рівні законів.

Рекомендується ініціювати внесення змін до Закону України «Про соціальні послуги», доповнивши його визначенням «комплексної послуги з

формування життєстійкості» як базової соціальної гарантії держави. Це унеможливить згортання проєкту при зміні політичної кон'юнктури.

Крім того, критично важливим є затвердження державного стандарту цієї послуги, який чітко регламентуватиме не лише кількісні показники (кількість консультацій), а й якісні критерії оцінки впливу на благополуччя отримувача. Також необхідно завершити процес внесення професії «фахівець із соціального супроводу (соціальний менеджер)» до національного Класифікатора професій, розробивши відповідний професійний стандарт, що легітимізує діяльність тисяч фахівців, які вже працюють у системі.

Другий блок рекомендацій стосується забезпечення фінансової стійкості системи. Для уникнення ризику фінансового колапсу після завершення донорської підтримки, пропонується розробити та впровадити гібридну модель фінансування. На середньострокову перспективу (3–5 років) доцільно запровадити захищену державну субвенцію на оплату праці фахівців Центрів життєстійкості, водночас поклавши обов'язок утримання матеріально-технічної бази на місцеві бюджети.

Рекомендується законодавчо закріпити формулу співфінансування послуг (наприклад, у пропорції 70% з державного бюджету та 30% з місцевого для спроможних громад, та 90/10 для дотаційних та деокупованих територій). Також необхідно спростити бюрократичні процедури для використання механізму соціального замовлення, дозволивши укладати трирічні договори з надавачами послуг (НУО), що забезпечить їм горизонт планування та можливість інвестувати у розвиток персоналу.

Третій стратегічний напрям - це розвиток кадрового потенціалу та профілактика професійного вигорання. Враховуючи високе психоемоційне навантаження на працівників Центрів, рекомендується впровадити обов'язкову систему супервізії як стандарту роботи. Витрати на супервізію (професійну підтримку фахівців) мають бути включені до вартості

соціальної послуги та фінансуватися замовником. Міністерству освіти і науки спільно з Міністерством соціальної політики варто переглянути навчальні програми підготовки соціальних працівників та психологів, інтегрувавши в них модулі з кризового втручання, роботи з бойовою травмою та основ кейс-менеджменту. Доцільно також розробити механізм визнання результатів неформальної освіти (мікрокваліфікацій), щоб сертифікати за програмами ВООЗ (mhGAP, PM+), отримані на тренінгах, зараховувалися як підвищення кваліфікації.

Четвертий блок рекомендацій фокусується на методологічному забезпеченні та цифровізації. Необхідно забезпечити повну інтеграцію діяльності Центрів життєстійкості з Єдиною інформаційною системою соціальної сфери (ЄІССС). Це дозволить автоматизувати звітність, вивільнивши час фахівців для роботи з людьми, та забезпечити прозорість використання коштів.

Рекомендується впровадити єдині протоколи міжвідомчої взаємодії та перенаправлення клієнтів між Центрами життєстійкості, закладами охорони здоров'я, освіти та правоохоронними органами. Особливу увагу слід приділити розробці алгоритмів «безшовного» супроводу ветеранів та членів їхніх родин, інтегрувавши послуги Центрів із сервісами інституту Помічника ветерана.

Нарешті, важливою є рекомендація щодо комунікаційної стратегії та популяризації культури ментального здоров'я. Органам місцевого самоврядування та надавачам послуг необхідно проводити активну просвітницьку роботу для подолання стигми щодо звернення за психосоціальною підтримкою. Центри життєстійкості мають позиціонуватися не як установи для «слабких» чи «хворих», а як простори сили та відновлення ресурсу для кожного мешканця громади. Це вимагає зміни тональності комунікації: від мови «проблем» до мови «можливостей»

та «розвитку», що сприятиме формуванню у суспільстві стійкого попиту на послуги з підтримки ментального благополуччя.

Реалізація окреслених рекомендацій дозволить трансформувати мережу Центрів життєстійкості з антикризового інструменту воєнного часу в сталу інституцію, яка стане фундаментом нової, людиноцентричної соціальної політики України.

CHAPTER 2

THE ROLE OF TEACHING PRACTICES IN GEOGRAPHICAL DISCIPLINES IN SHAPING THE ENVIRONMENTAL CULTURE OF FUTURE GEOGRAPHY TEACHERS

Hryshko S.V., Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Geography and Tourism, Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Zaporizhzhia

Levada O.M., Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Geography and Tourism, Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Zaporizhzhia

Nepsha O.V., Senior Lecturer, Department of Geography and Tourism, Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Zaporizhzhia

Koval D.O., 3rd year student of the first (bachelor's) level of higher education specialising in 014.07 Secondary Education (Geography), Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Zaporizhzhia

In the current context of acute environmental problems, transformation of the natural environment and growing anthropogenic pressure on natural systems, high-quality training of future geography teachers is of particular importance. The formation of environmental awareness in the younger generation largely depends on their level of professional competence, environmental thinking and practical skills. In this context, teaching practices in geographical disciplines are an integral part of the professional training system for students of higher education institutions [4,6,8].

Teaching (field) practices ensure the integration of theoretical knowledge with real natural and socio-economic processes. They contribute not only to the consolidation and deepening of knowledge gained during classroom training, but also to the formation of professional skills in analysing, assessing and forecasting

the state of natural systems. The ecological aspect of training practices, which involves the development of ecological-heuristic, ecological-activity and ecological-pedagogical skills, is of particular importance.

The systematic nature of the practices – from geology, meteorology, and hydrology in the first year to geomorphology, soil geography, and economic and social geography of Ukraine in the senior years – ensures the gradual formation of the professional thinking of future teachers. Thus, educational practices are a key factor in the formation of ecological culture, research skills and the readiness of students to implement environmental protection activities in the educational process.

Educational practices in geographical disciplines are conducted with the aim of developing the applied component of the theoretical basis of the academic discipline, as well as mastering and practising professional skills and their further application in the professional sphere [4]. Educational practices contribute to the development of both motivational and personal qualities (communication and organisational skills) and professional qualities (pedagogical skills, creation of conditions for research work). All internships in natural science specialities at pedagogical higher education institutions are divided into two categories: educational (field) and industrial (pedagogical) internships. In the higher education system, educational internships are links in the theoretical, educational, methodological and scientific development of future specialists.

Teaching practice has long occupied a leading place in the training of future geography teachers. According to the curriculum, students majoring in A4.07 Secondary Education (Geography) at the Faculty of Natural Sciences of the Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytsky are allocated 8 academic weeks for teaching practice in geography disciplines in their 1st to 4th years. According to the curriculum, in the first year, teaching practices are conducted in meteorology and climatology, hydrology, and geology; in the second

year – in cartography, soil geography, and geomorphology; and in the fourth year – in economic and social geography of Ukraine.

The main didactic task of the training practice is to consolidate the theoretical knowledge gained in lectures and practical classes and to instil field research skills.

The role of educational practice is particularly important at present, when issues of rational nature management and nature conservation have become of paramount importance. The ecological aspect of practice is particularly noteworthy here [6]. One of the tasks of the practice is to teach the ability to evaluate and recommend measures for rational nature management. In particular, one of the goals of economic and geographical practice is to instil skills in the economic assessment of natural conditions, determining their impact on the economic activities of the population, and evaluating the possibilities for more rational use of natural conditions and resources. As we can see, this involves a much broader range of ecological and practical tasks that have long been set in practical geography.

In addition, in the training of future teachers, an important task of educational practice is to teach future geography teachers simple and accessible methods of field research in general education institutions [10].

Teaching practice in geographical disciplines has undoubted advantages over fragmented experiments and trials. It broadens and deepens the theoretical knowledge acquired by students, introduces them to its practical application in the study of natural complexes, and demonstrates the importance of geography in solving nature conservation problems [8,12].

As already noted, the most important task of educational practice is to instil in students professional skills in analysing and assessing the state of natural systems, as well as to facilitate the collection of material for coursework and dissertations.

In the process of collective research of natural objects, an ecological culture of behaviour is formed and the need for nature conservation activities is fostered.

During their training, students learn:

- how to set rational research goals and objectives;
- how to work with scientific literature, compile card indexes and databases on specific topics;
- how to choose the right methodology and work with it clearly;
- conducting field research in nature, methods of field observations;
- presenting research results, including in the form of tables, diagrams, graphs, drawings;
- developing practical recommendations for improving the ecological condition of the object under study based on the conclusions of the work performed;
- clear presentation of the research results obtained;
- research skills;
- search skills;
- methods of generalisation based on specific facts;
- environmental orientation.

Thus, two interrelated stages can be identified in the formation of environmental culture during educational practice: theoretical analysis of the environmental situation and the stage of forming practical analytical skills. The content of the first stage is seen in the assimilation by students of ecological terms and concepts that express the essence and certain patterns of interaction between society (represented by humans and the production factor) and the natural environment.

The second stage is related to the use of these terms and concepts in research tasks in practical activities in the natural environment – excursions, educational practices, communication with nature. According to our definition, we are talking about ecological-heuristic skills, which, in turn, can be divided into two types: analytical skills for studying and assessing the state of the environment on a theoretical level and analytical skills for studying and assessing the state of the environment on a practical level. There is reason to believe that learning theoretical analysis of ecological phenomena precedes learning practical ecological analysis.

The scientific and theoretical knowledge acquired by students should form the basis for a new, more in-depth stage of analysis of ecological phenomena and further development of ecological skills. Theoretical mastery and the first practical approach to professional environmental skills can be effectively achieved with the appropriate preparation of teaching materials and their study with students in professional cycle classes.

The significance of such a logical link as educational practice lies primarily in the development of practice-oriented environmental professional thinking as the basis for the qualified mastery of environmental skills. For the successful completion of educational, practical and research tasks of an environmental nature, a minimum set of environmental heuristic and other types of skills is identified, which students learn during their teaching practice.

Subject-specific teaching practices conducted in the first and second years of study are of great importance in shaping the environmental culture of future geography teachers. The aim of these practices is to deepen students' geographical training in a practical way, familiarise them with the basic methods of field observation used in various branches of science, methods of processing these observations, keeping observation journals, compiling tables, constructing graphs, writing reports, as well as instilling the first skills of independent work in the field and the ability to take a comprehensive approach to the assessment of natural phenomena (the ability to record, observe and analyse) [6,8].

The main objectives of the first-year geology training practice are to consolidate and deepen knowledge about rocks, their composition, conditions of occurrence and formation processes, and their connection with landforms; mastering practical skills in selecting and documenting samples of rocks, minerals, fossils, describing geological outcrops, and mastering methods of palaeogeographic research. At the same time, it is advisable to focus students' attention on studying environmental issues and problems, such as:

1. The diversity of types of human geological activity, which includes not only quarrying, but also land ploughing, road construction, livestock grazing, etc.
2. Assessment of the scale of human geological activity carried out when visiting mines, quarries, and studying the performance indicators of enterprises.
3. Assessment of the impact of human economic activity on the quality of groundwater indicators, which are revealed in the process of describing sources, water intake structures, and analysing materials from enterprises and institutions.
4. Identification of environmental problems associated with the use of mineral resources, among which the following can be highlighted: incomplete extraction of minerals, imperfect raw material processing systems, losses associated with transportation, storage, etc.
5. Familiarisation with geological natural monuments in the area [1,4].

Thus, the geological training practice develops such ecological and heuristic skills as: the ability to identify the geological impact of humans on the natural environment; the ability to assess the scale of human geological activity; the ability to assess the impact of human activity on the groundwater regime; the ability to assess various aspects of the use of mineral raw materials.

The meteorology and climatology training practice in the first year allows students to develop:

- the ability to organise weather and microclimate observations;
- the ability to identify sources of atmospheric pollution;
- basic skills in analysing samples for various pollutants.

In this regard, it is advisable to include the following in the programme of this practice:

- familiarisation with local weather stations;
- environmental issues, such as establishing the dependence of meteorological indicators on the impact of certain industrial enterprises in large cities, and when observing various manifestations of the impact of human economic activity on the atmosphere, it is especially important to identify how the prevailing wind

direction affects the transport and spread of various fumes and emissions from industrial enterprises [2,4,5].

Based on these observations, students can express their thoughts on the rationality of residential and industrial construction planning. It is also important to familiarise students with various natural indicators for research.

The aim of the first-year hydrology training course is to familiarise students with methods of field research of water bodies in order to broaden and deepen their knowledge of water in nature and its interrelationships with other components of nature. During the hydrology practice, it is very important to focus on the following tasks: practising methods of primary analysis of qualitative indicators and physical properties of surface waters (describing the transparency, taste, smell and other properties of water, searching for the causes of the deterioration of these qualities and sources of pollution); careful study of the consequences of various land reclamation measures, primarily such as drainage of swamps, construction of canals and reservoirs; study of lakes and reservoirs. On this basis, very important environmental skills are formed. Much attention is paid to the organisation of field material collection on the following topics: «The general condition of the reservoir, its stage of development, qualitative characteristics of the water mass (transparency, colour), water «blooming» and other features»; «The presence of abrasion processes, their impact on the coastline, features of coastal sediments»; «The nature of channel and surface runoff into lakes and reservoirs, runoff as a possible source of pollution», etc. Based on the collected materials, students are invited to try to develop proposals and recommendations for the protection of a particular water body.

To summarise the above, it can be said that the training practice in hydrology contributes to the formation of the following skills: organisation of comprehensive observation of water bodies; conducting morphological and morphometric observations (construction of a plan of a river section in isobaths, a plan of a lake in isobaths); measuring water temperature at different depths; determining the

physical and chemical characteristics of natural waters; developing characteristics of the water regime of rivers, lakes and reservoirs; identifying sources of pollution of water bodies, as well as a number of other professional environmental skills that are important in hydrological terms [2,4,5].

The skills acquired by students in identifying the effects of various types of human activity on the water, temperature, chemical and biological regimes of rivers, lakes and reservoirs, as well as their ecological and practical skills in determining measures for the protection of water bodies, are very relevant in practical terms.

The ability to determine water quality according to certain indicators is also very important, not only for students studying geography at a professional level, but also for anyone. At a time when drinking water is deteriorating every year, the ability to determine water quality is extremely important.

This is due to the fact that currently, the pollution of water bodies with nitrates, chlorides, sulphides, lead and zinc salts, and other chemical compounds is the most acute environmental problem. In practical terms, it is important to teach students of pedagogical universities how to determine the content of these chemicals in water, which includes the ability to determine the composition and quality of water, as well as the level of contamination of water, soil and food samples, and to determine the level of background radiation and radiation safety. With these skills at a professional level, geography teachers will be able to clearly show other people, especially their students, the causes of acute environmental problems and, with their ecological skills, they will also be able to organise the most effective nature conservation measures. Thus, several types of skills are mastered here at once: ecological-heuristic, ecological-active, ecological-professional, and ecological-pedagogical.

The second-year geomorphology training practice is aimed at teaching the methodology of field geomorphological research related to the comprehensive study of the relief of the area.

To strengthen the ecological focus of the training practice, it is advisable to include the following tasks in its programme:

- assessment of the relief as one of the factors determining human economic activity and its consequences;
- analysis of the impact of economic activity on the intensity of erosion processes;
- study and assessment of anthropogenic landforms (quarries, ditches, embankments, etc.) and assessment of their role in the geomorphological complex and their impact on various natural processes (surface runoff, erosion rate, etc.).

Practical work in geomorphology also contributes to the formation of many important environmental skills for future geography teachers: the ability to determine the morphological characteristics of landforms; give a geomorphological description (of river valleys, slopes); identify current geomorphological processes and accumulations in the riverbed and valley; describe the economic use of the river valley and much more [2,4,5,9].

In the process of teaching practice in soil geography in the second year, the most important topics for the formation of students' professional environmental skills are «Study of soil composition and properties», «Physical properties of soil» and «Chemical properties of soil». Particular attention should be paid to the topic of the practical class: «Abiotic factors of the terrestrial ecosystem, their description and analysis». The content of the above-mentioned topics contributes to the formation of certain skills and abilities for studying the qualitative and quantitative composition of soil (the ability to conduct field studies of soils: techniques for laying pits, morphological description of genetic horizons, sampling, etc.); identifying the relationship between soil type and soil formation factors; providing an economic assessment of the natural productivity of land based on the study of soil distribution patterns using profiling and a number of similar techniques; mastering the profiling method in soil studies; determining field soil moisture, bulk weight, acidity, pH of water suspension, amount of absorbed bases, etc. [4,6,7,8].

The crowning achievement of the training practices is the training practice in economic and social geography of Ukraine, which is conducted in the fourth year. The didactic task is to determine the degree and nature of the impact of human society on the geographical environment and its main components.

One of the most important goals of this practice is to instil in students the skills of economic assessment of natural conditions and resources, identify their impact on the economic activities of the population, and assess the possibilities for more rational use of natural conditions and resources, i.e., rational nature management. It is particularly difficult to make a quantitative assessment of the state of a particular territory, natural complex or its structural unit. These tasks, especially with regard to pollution components, are very complex and, in some respects, go far beyond the scope of the environmental training of future geography teachers.

However, in some cases, when conducting economic and geographical research in educational practice, it is necessary to include specifically environmentally-oriented tasks for students. For example, when studying industrial areas and the impact of individual enterprises, such as power plants, on the environment, it is necessary to obtain information about the length of chimneys, the chemical composition of fuel and the efficiency of ash collectors. Based on this data, it is possible to estimate the daily emissions of ash and gases (SO_2 , NO) and the area of their dispersion, taking into account wind direction and speed. In most cases, the main focus is on a qualitative assessment of the state of the environment, which includes identifying the main factors affecting its condition and studying the functioning of natural systems.

The organisation of economic and geographical practice and its economic focus require not only serious preliminary preparation, but also the collection of materials according to a clearly defined plan. It is important to organise the practice in such a way that for each of the natural objects of observation – enterprises, settlements – the student can give a conclusion, assess the ecological situation, and

outline ways to optimise it. One of the conditions for achieving this goal is the detailed development of individual tasks of ecological content and control over their implementation [1,2,3].

Thus, educational practices in geographical disciplines are an integral and system-forming component of the professional training of future geography teachers, as they provide an organic combination of theoretical knowledge with practical activities in the natural and socio-economic environment. It is in the process of field research, observation, analytical work and assessment of the state of natural objects that a set of professionally significant skills is formed – research, analytical, organisational, methodological and pedagogical. Of particular importance is the ecological orientation of teaching practices, which contributes to the development of ecological-heuristic, ecological-activity and ecological-pedagogical skills, forms the ability of future specialists to carry out qualitative and quantitative assessment of the state of the environment, determine the consequences of human economic activity and propose ways to optimise nature use. The consistency and logical completeness of practical training – from subject-specific practices in the early years to comprehensive economic and geographical research – ensure the gradual formation of the ecological culture and professional thinking of future teachers. Thus, teaching practices are an effective tool for shaping competent, environmentally conscious and socially responsible teachers who are able to implement educational and environmental protection tasks in modern conditions.

CHAPTER 3

SOCIAL DETERMINANTS OF THE DEVELOPMENT OF HEALTH AND RECREATIONAL PHYSICAL ACTIVITY TECHNOLOGIES FOR DIFFERENT POPULATION GROUPS

Khrystova T.E., Doctor of Biological Sciences, Professor, Professor of the Department of Theory and Methodology of Physical Education, Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Zaporizhzhia

Sopotnytska O.V., Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theoretical Foundations and Methods of Physical Education, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil

Nepsha O.V., Senior Lecturer of the Department of Theory and Methods of Physical Education, Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Zaporizhzhia

Sukhanova H.P., Senior Lecturer of the Department of Theory and Methods of Physical Education, Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Zaporizhzhia

Kyriienko M.H., Trainee Lecturer of the Department of Theory and Methods of Physical Education, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University,

The current stage of development of Ukrainian society is characterised by complex socio-economic transformations, increased psycho-emotional stress, intensification of educational and professional activities, urbanisation of lifestyle, and a significant decrease in the level of physical activity among the population. This problem is particularly relevant among young people, who are under the influence of significant academic pressures, information overload and a sedentary lifestyle [12]. In such conditions, there is a growing need to introduce effective

means of restoring human physical and psycho-emotional resources, among which physical recreation plays a leading role.

Physical recreation, as a relatively independent form of physical culture, is aimed at satisfying the individual's need for active rest, restoring working capacity, relieving nervous and emotional tension, and harmonising physical and mental state. Unlike high-performance sports or professionally-oriented physical training, it is predominantly voluntary and hedonistic in nature and is carried out in the sphere of leisure. Its content is based on the use of accessible types of moderate-intensity physical activity that are health-oriented and correspond to the individual capabilities of the person.

In modern scientific thought, physical recreation is seen as a multidimensional sociocultural phenomenon that combines activity, value, and functional aspects. It's not just a way to recharge after work or study, but also a way to fulfil life needs, interests, and social orientations. Methodological approaches to its study do not contradict each other, but complement and expand the understanding of its essence and functional purpose.

Of particular importance are the technologies of health and recreational physical activity, which are formed as an independent social phenomenon and are characterised by accessibility, organisation, systematicity and a focus on improving the quality of human life. In the context of the growing prevalence of physical inactivity, chronic non-communicable diseases, metabolic disorders and psycho-emotional exhaustion, the introduction of scientifically based recreational technologies is becoming a necessary condition for the preservation of public health.

Thus, the relevance of the study is determined by the need for a theoretical understanding of the essence of physical recreation and the definition of its role in the structure of modern leisure and health improvement of the population.

The purpose of the article is to analyse the content of physical recreation as a social phenomenon and to substantiate the importance of health and recreational physical activity technologies in modern society.

Physical recreation is a relatively independent form of physical culture, capable of satisfying the needs of young people for active recreation and ensuring enjoyment of physical activity. In conditions of unfavourable economic factors, psycho-emotional overload, physical inactivity, as well as the displacement or loss of social landmarks that negatively affect a person's mental and physical state, physical recreation takes on special significance, necessitating changes in the nature of activity, active recreation and relaxation.

The current development of scientific knowledge about physical recreation indicates a significant expansion of its subject boundaries, filling it with new content, enriching its functional capabilities and considering it as a multidimensional phenomenon – a component of objective reality, a process, a method and a result of the transformation of the natural and social essence of a person. Today, physical recreation is studied from several methodological positions: as an activity aimed at rest and leisure organisation; as a means of restoring resources spent in the process of labour; as a tool for acquiring and realising life values. An analysis of the main methodological approaches allows us to conclude that they do not contradict each other but, on the contrary, complement and expand the general understanding of the phenomenon of physical recreation [2].

Recreation (Latin *recreatio* – restoration of strength, recovery) is defined as voluntary activity associated with pleasure, rest, restoration of physical and mental resources after intensive work, as well as with the removal of emotional tension. It is a form of leisure organisation, a means of active pastime that ensures the restoration of energy expended in the process of activity, and also contributes to the enjoyment of participating in various types of activities [2].

The main features of physical recreation include [2, 4, 5]:

- focus on physical activity as the basic form of activity;
- use of physical exercise as the main means of recreation;
- implementation in free or specially designated time;
- inclusion of cultural and value components;
- the presence of intellectual, emotional and physical components;
- a predominantly entertaining, hedonistic nature;
- the voluntary and independent participation of participants;
- an optimising effect on the body's physiological processes;
- availability of certain recreational services;
- implementation mainly in natural conditions;
- availability of scientific and methodological support;
- social acceptability and benefit to society, including cultural, educational, emotional and intellectual components.

The concepts of «recreation» and «rest» have common features, but are not identical, as they differ in their content and functional role in the restoration of the body. Rest is understood as a state of complete or partial calm after activity, which ensures the restoration of working capacity and physical resources; this can be either a temporary abstinence from habitual activities or activities that reduce fatigue and promote the restoration of the body's functional activity.

Depending on the nature of the pastime, a distinction is made between passive and active rest. Passive rest involves absolute rest for the body, mainly after strenuous work, with limited physical and intellectual activity. Active rest involves moderate-intensity and moderate-volume physical activity, which promotes faster recovery of working capacity by switching the functional activity of different centres of the cerebral cortex.

The key principle of organising active rest is the timely use of alternative activities at the first signs of fatigue, rather than after reaching a high degree of exhaustion. In the process of learning and doing homework, students experience significant psycho-emotional and physical stress, which, in conditions of physical

inactivity, leads to a decrease in attention, an increase in the number of mistakes, posture disorders, torso skewing, and deterioration of cerebral circulation. This creates the conditions for fatigue and decreased mental performance. To restore the body's efficiency, it is recommended to shift the load to other, previously inactive muscle groups, which ensures their active recovery.

Active rest is considered the most effective means of increasing performance and restoring the body's physical and mental resources, as well as an important factor in counteracting physical inactivity. Insufficient physical activity negatively affects the functioning of the cardiovascular and respiratory systems, disrupts metabolism and reduces the body's resistance to diseases and adverse environmental factors. In particular, short exercise breaks contribute to the effective restoration of the working capacity of tired muscles, unlike complete rest, which does not provide maximum restoration of the body's functional activity within a short period of time. According to research, the positive effect of exercise breaks lasts from 1.5 to 2 hours [10].

Active recreation includes exercise breaks (exercise pauses), hiking, long walks, swimming, rhythmic gymnastics, shaping, badminton, sauna visits, independent games and entertainment, massage and self-massage, training on modern exercise machines, and other forms of physical activity [1, 7, 9, 13].

The demand for active leisure activities has contributed to the development of game sports, which are characterised by a variety of situations and the presence of game intrigue, such as volleyball, basketball, football, tennis and others. Until the 1990s, traditional sports were widely used in physical education for all age groups, both in compulsory and voluntary forms of exercise.

In the early 1990s, traditional sports gave rise to the intensive development of new types of physical activity. The growing demand among the population for recreational entertainment and health improvement, combined with physical activity, stimulated the introduction of new offerings. The opening of commercial

physical culture and health groups contributed to natural competition and the emergence of improved forms of recreational activity organisation.

Physical exercise in certain social circles has transformed from compulsory and unattractive to voluntary, popular and prestigious forms. Methods of applying traditional types of gymnastics, acrobatics, swimming and weightlifting for recreational health purposes are developing intensively. In Ukraine, modern foreign technologies are being mastered, including the use of exercise machines, aerobics, shaping, step aerobics, slide aerobics and other types of physical activity. Based on the integration of different types of exercises, new forms of activity are emerging, such as combining aerobics with swimming, cycling and gymnastics (velokinetic), acrobatics and rope skipping (rope skipping) [13, 14].

Health and recreational physical activity technologies are formed as constantly evolving social entities. Due to their importance to society, popularity, social recognition and the availability of proven and accessible algorithms for implementation, these technologies occupy a specific niche in social practice. As a social phenomenon, they are characterised by a number of specific features, including:

- the accessibility of organised physical activity, which is a defining characteristic of the phenomenon;
- the possibility of conducting classes in free time from study or professional activities, i.e. during leisure time;
- the implementation of classes in formal and/or informal groups, usually independently according to established instructions or under the guidance of a coach or instructor;
- a focus on restoring working capacity, maintaining health and improving quality of life [1, 3, 8].

It should be noted that modern technologies of health and recreational physical activity as a social phenomenon are characterised only if all of the above features are fully observed. The absence of any of these characteristics indicates

that it belongs to another form of social physical culture and sports formations, which is not the subject of this study [11].

Based on the above, the concept of ‘health and recreational physical activity technologies’ can be defined as an independent social phenomenon that involves the systematic use by different population groups of accessible types of organised physical activity of moderate intensity and appropriate load during classes in formal and informal groups, as well as independently, with the aim of restoring working capacity, maintaining health and improving quality of life.

The main task of health and recreational physical activity is to counteract the growth of physical inactivity among the population. Physical inactivity has become one of the key factors in the increase in the incidence of chronic diseases and mortality, especially among residents of megacities and other densely populated areas. This situation has led to the emergence of new forms of popular health and recreational physical activity. An example of this is the practice in India, China and Japan, where residents perform isometric exercises and slow-motion exercises with concentration (asanas) in city parks and on lawns, resembling a meditative ritual. Later, similar practices were adapted in the United States and Canada.

Studies show that insufficient physical activity negatively affects the human body even at the genetic level and disrupts metabolism [6, 11]. This leads to an increased risk of developing diseases such as atherosclerosis, cancer (breast and colon cancer), obesity and diabetes.

An analysis of the practice of developing health and recreational physical activity shows that physical activity aimed at maintaining health and improving quality of life must be organised, i.e. implemented systematically and according to a specific plan, since uncontrolled, spontaneous exercise can harm the body.

This position is consistent with the conclusions of Prof. T.Yu. Krutsevich, who emphasises that the main component of physical education for schoolchildren is specially organised physical activity, which can be either compulsory (regulated

by state educational programmes) or voluntary, carried out in free time under passive or active supervision [2].

At the same time, it should be noted that organised physical activity must meet certain requirements in terms of content, volume and intensity of the load, since failure to comply with them, due to the insufficient competence of the participants, can lead to the ineffectiveness of the classes.

The content of organised health and recreational physical activity includes individual physical exercises and exercise routines that are accessible to different categories of the population, as well as sports or elements of sports within the scope of physical activity specified by the programme.

According to current recommendations from leading international organisations, the amount of organised health and recreational physical activity for adults should include daily 30-minute sessions 4-6 times a week. In terms of exercise intensity, most scientists recommend a level of 60-80% of maximum oxygen consumption, which corresponds to 70-85% of maximum heart rate, which is considered to be moderate physical activity.

Recreational activities should be viewed as a set of skills for organising and conducting active games and entertainment, independent sports activities (football, volleyball, badminton, etc.), skiing trips and tourist travel.

A person's health and recreational activities are determined primarily by their individual needs and interests, taking into account the cultural traditions of their native environment, and also correspond to the behavioural norms and value orientations of their immediate social environment. A person's recreational activity is cyclical in nature and covers daily, weekly, annual and life cycles. At each stage of life, it forms a complex network of conditions, prerequisites and motivations that determine its nature, direction and effectiveness.

Recreational activity is considered effective when it ensures the restoration of physiological and psychological resources, i.e., it forms the so-called health and recreational effect. This effect manifests itself in a feeling of cheerfulness,

psychological comfort and satisfaction from the time spent, as the body achieves an optimal level of energy exchange with the environment. At the same time, physiological and psychological recovery takes place, forming mental balance, which ensures readiness for new challenges. A person who has experienced the recreational effect is in a state of psychophysiological comfort, feels harmony between emotional and sociocultural self-esteem, and favourable emotions and high self-esteem are based not only on internal feelings, but also on an awareness of the importance of adhering to social standards of work and rest.

The expected social effect of organised physical activity in sport is mainly realised when it is widespread. Studies show that widespread participation in sports activities is observed in countries with a high standard of living, where more than 30% of citizens regularly engage in various types of physical activity and sports.

According to leading experts, one of the key advantages of sport is the opportunity to engage in organised physical activity in one's free time – initially from training or educational activities, and later from professional work and household duties, including time spent on transport. Thus, sport becomes an important structural element of a person's daily leisure time, especially during weekends, holidays or vacations, ensuring the restoration of resources and the formation of a healthy lifestyle [9, 12].

An analysis of scientific approaches to understanding physical recreation gives reason to argue that it is a relatively independent form of physical culture that combines health, social, cultural and personal value aspects. Its essence lies in voluntary physical activity carried out in one's free time and aimed at restoring working capacity, maintaining health and improving quality of life.

It has been established that physical recreation is complex in nature and includes intellectual, emotional and physical components. It helps to relieve nervous and emotional tension, improve the functional state of the body, prevent physical inactivity and form positive motivation for a healthy lifestyle. It is particularly im-

portant in the context of the modern urban environment and increasing psycho-emotional stress.

It has been proven that health and recreational physical activity technologies are a socially significant phenomenon characterised by accessibility, organisation, systematicity and scientific and methodological support. Their effectiveness is achieved by maintaining the optimal volume and intensity of loads that correspond to the individual capabilities of a person and modern medical and biological recommendations.

It has been proven that active recreation is a more effective means of restoring working capacity than passive recreation, as it promotes faster functional recovery of the body through a change in the nature of activity and the involvement of new muscle groups. Organised health and recreational activities are an important factor in counteracting physical inactivity and related chronic diseases.

Therefore, physical recreation and technologies for health-improving and recreational physical activity are important components of the modern system of physical education and social development of society. Their widespread implementation will contribute to strengthening the health of the population, increasing the level of working capacity, forming a culture of active leisure and improving the overall quality of life.

РОЗДІЛ 4
SWOT-АНАЛІЗ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ
ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ «ТУРИЗМ» ТА
«ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННА СПРАВА»

Жумбей М.М., кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов і країнознавства, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8883-4135>

Вступ. Сфера туризму та гостинності функціонує в умовах постійної міжкультурної взаємодії, де якість професійної комунікації безпосередньо впливає на ефективність сервісу та репутацію установи. У науковій літературі [3; 4; 9] постійно наголошується, що англійська мова використовується як мова міжнародного спілкування в бізнесі й туризмі, а тому рівень сформованості комунікативних умінь визначає здатність фахівця діяти в багатомовному середовищі та виконувати професійні завдання відповідно до очікувань клієнтів. Водночас підкреслюється, що сама наявність мовних знань не гарантує успішної взаємодії без урахування соціокультурного контексту спілкування [3].

Окремий вимір проблеми пов'язується з трансформаціями професійної підготовки майбутніх фахівців, які відбуваються під впливом змін у туристичній індустрії та освітньому середовищі. Через це професійно-орієнтована іншомовна підготовка є комплексним та цілеспрямованим процесом, який інтегрований із фаховими дисциплінами туристичної та готельної спеціальності [9]. У цьому контексті іноземна мова постає не лише як навчальна дисципліна, а і як інструмент професійного становлення та доступу до зарубіжного досвіду туристичної індустрії [9].

Проблематика іншомовної комунікативної компетентності актуалізується і через виявлені суперечності між освітніми результатами та очікуваннями практики. На сьогодні у туристичній та готельній сфері фіксується занепокоєння роботодавців щодо рівня англійської комунікативної підготовки персоналу, а також розбіжності між підготовкою випускників та реальними вимогами професійного середовища [4]. Це свідчить про потребу не лише коригування змісту навчання, а й перегляду стратегій формування комунікативних умінь у закладах вищої освіти.

Усе це створює передумови для формування різних підходів до підготовки спеціалістів у сфері туризму, але попри це стратегії цілісного розвитку комунікативних іншомовних навиків залишаються недостатньо систематизованими, що зумовлює необхідність його подальшого теоретичного осмислення та аналітичного узагальнення.

Питання розвитку системи формування іншомовної комунікативної компетентності студентів туристично-готельних спеціальностей є недостатньо системно висвітленим у науковій літературі. Попри те, окремі складові цієї проблематики активно розробляються. Наприклад, значення іншомовної компетентності для студентів туристичних і готельно-ресторанних спеціальностей досліджували іноземні автори: E. L. Anchondo, який аналізує усвідомлення студентами комунікативної компетентності в контексті EFL, зокрема через мовну експозицію, автономію навчання та типові проблеми лексичного ресурсу і мовного комфорту [1]; Y.-Y. C. Но, який розкриває роль англійської як спільної мови міжнародного спілкування в туристичній сфері та акцентує на потребі підвищення комунікативних умінь відповідно до вимог індустрії [4]. Вітчизняні дослідники С. І. Мединська обґрунтовує поетапність професійно спрямованого навчання англійської, що включає перехід від загальної мови до англійської для туризму й ділового спілкування, а також роботу з фаховими матеріалами [11]. В. Кожевнікова та М. Шепель підкреслюють, що міжкультурні складові

професійної діяльності у сфері гостинності потребують не лише мовних знань, а й практики взаємодії, зокрема через мобільність і цифрові канали комунікації [10].

Що стосується стратегій розвитку іншомовних комунікативних компетенцій студентів та їхніх складових, то дане питання практично мало досліджене, однак частково описане у працях: О. Шестель, О. Старинець, О. Заїка [13], О. Лазебна, В. Котвицька [5], О. Бігіч, Ю. Окопна [2], М. Жумбей, Н. Савчук, Г. Апелът, Л. Копчак, Л. Приймак [6].

Напрями розвитку систем формування іншомовної комунікативної компетентності студентів готельно-туристичних спеціальностей розкриваються у працях Н. С. Івасів [9], З. Дзюбатої, [3]. Л. В. Чорної [12]. М. М. Жумбей [7; 8].

Попри наявність низки наукових досліджень у сфері комунікативної підготовки студентів у сфері туризму та готельної справи внесок автора даного дослідження полягає в тому, що наявні підходи до значення компетентності, стратегій її розвитку та напрямів удосконалення системи підготовки узгоджуються в єдину логіку стратегічного аналізу з подальшим застосуванням SWOT як інструмента оцінювання внутрішніх та зовнішніх чинників. Наукова новизна полягає в систематизації джерельних положень у форматі, який дозволяє одночасно врахувати професійно-орієнтовані компоненти іншомовної підготовки, інституційні фактори освітнього середовища та цифрове середовище навчання.

Мета дослідження – обґрунтувати стратегію розвитку системи формування іншомовної комунікативної компетентності студентів спеціальностей «Туризм» та «Готельно-ресторанна справа» в умовах сучасних викликів туристичної індустрії.

Для досягнення мети в ході дослідження будуть виконані наступні завдання:

1) проаналізувати поточний стан формування іншомовної комунікативної компетентності для професійної підготовки майбутніх фахівців туризму та гостинності;

2) окреслити проблеми та напрями розвитку системи формування іншомовної комунікативної компетентності для туристичних та готельних спеціальностей;

3) здійснити SWOT-аналіз розвитку зазначеної системи з урахуванням сучасних освітніх і галузевих тенденцій.

Основна частина. Поточний стан підготовки фахівців туристичних та готельно-ресторанних спеціальностей формується в умовах повномасштабної війни, що зумовило зниження туристичних потоків і звуження можливостей для повноцінної практичної підготовки. Як показує аналіз, показники в'їзного туризму в Україні залишаються низькими, а частка відвідувачів, які прибувають із суто туристичною метою, є обмеженою, що безпосередньо впливає на запити ринку праці та освітні пріоритети [12].

Водночас у працях М. М. Жумбей та співавторів підкреслюється, що в умовах війни змінюється й зміст професійної комунікації, оскільки зростає потреба у фахівцях, здатних коректно працювати з іноземними відвідувачами у чутливих соціокультурних контекстах та висвітлювати воєнні події іноземною мовою [8]. Разом із тим, за даними Всесвітньої туристичної організації, у довгостроковій перспективі прогнозується зростання міжнародних туристичних потоків до 1,8 млрд осіб до 2030 року, що свідчить про відновлення глобального ринку та актуалізує потребу в якісній мовній підготовці майбутніх фахівців [12]. У зв'язку з цим заклади вищої освіти вже нині модернізують освітні стратегії, орієнтуючись на поєднання кризової адаптації та післявоєнних перспектив розвитку галузі.

На рівні закладів вищої освіти нині використовуються кілька базових освітніх підходів до формування іншомовної комунікативної

компетентності. Серед них домінують змішане навчання, інтегровані навчальні моделі, комунікативно орієнтовані підходи та професійно орієнтовані мовні курси, які реалізуються через різні організаційні та методичні рішення. Узагальнену характеристику цих підходів подано в табл. 4.1.

Таблиця 4.1

Поточний стан підготовки фахівців туристичних та готельно-ресторанних спеціальностей у закладах вищої освіти

Модель / підхід (з джерелом)	Опис
Змішане навчання [6]	Поєднання аудиторних лекцій і практичних занять із дистанційною роботою на електронних платформах та використанням цифрових інструментів для індивідуальних і групових завдань
Інтегровані навчальні моделі [5]	Поєднання змісту фахових дисциплін з мовою для спеціальних цілей через кейс-метод, проєктну роботу та інші практико зорієнтовані види діяльності
Комунікативно орієнтовані підходи [4]	Студентоцентроване навчання з використанням автентичних матеріалів, дискусій, рольових ігор та презентацій для активізації мовної практики
Професійно орієнтовані мовні курси [11]	Поетапний перехід від загальної іноземної мови до мови для професійних цілей із включенням тематик менеджменту, маркетингу та інформаційних технологій
Практико зорієнтовані форми підготовки [5]	Використання навчальних симуляцій, практик і стажувань, наближених до умов реальної професійної діяльності та міжкультурної взаємодії

Примітка: складено автором на основі джерел [4; 5; 6; 11].

У наукових дослідженнях неодноразово підкреслюється, що попри впровадження сучасних освітніх моделей реальний рівень сформованості іншомовної комунікативної компетентності у значної частини студентів та випускників залишається недостатнім. На це звертає увагу Y.-Y. C. Но, аналізуючи розрив між вимогами індустрії та мовними вміннями здобувачів освіти [4]. E. L. Anchondo фіксує обмеженість лексичного запасу та труднощі практичного використання мови в реальних комунікативних ситуаціях [1]. O.

Шестель, О. Старинець та О. Заїка наголошують на переважанні репродуктивних форм навчання та недостатній ефективності традиційних методів [13]. Подібну позицію висловлює й С. І. Мединська, підкреслюючи потребу системної та поетапної професійної мовної підготовки [11].

Узагальнюючи позиції дослідників, доцільно виокремити основні проблеми саме у викладанні та організації навчального процесу:

- домінування репродуктивних і формалізованих методів, що орієнтовані переважно на відтворення матеріалу, а не на розвиток комунікативної діяльності; прикладом є перевага традиційних занять без систематичного використання інтерактивних і проблемно орієнтованих завдань [13];

- недостатня комунікативна спрямованість навчання, унаслідок чого сформовані знання не трансформуються у стійкі практичні вміння професійного спілкування; прикладом є зафіксований розрив між вимогами індустрії та реальними мовними вміннями випускників [4];

- обмежена мовна практика та слабка експозиція до автентичного мовного середовища, що стримує розвиток активного словникового запасу й спонтанного мовлення; прикладом є труднощі з лексичним наповненням і використанням мови в реальних комунікативних ситуаціях [1];

- відсутність чітко вибудованої поетапної методики переходу від загальної іноземної мови до професійно орієнтованої, що призводить до фрагментарності підготовки; прикладом є потреба у системному поєднанні загальномовної та фахової складових навчання [11];

- недостатня інтеграція комунікативно орієнтованих та практико зорієнтованих методів у повсякденну навчальну практику, що знижує стабільність і передбачуваність результатів формування іншомовної комунікативної компетентності; прикладом є нерівномірне застосування інтерактивних підходів у різних освітніх контекстах [13].

Окреслений стан свідчить, що система підготовки перебуває у фазі адаптації до воєнних викликів і водночас орієнтується на майбутнє відновлення туристичної галузі.

Поза межами безпосереднього навчального процесу на формування іншомовної комунікативної компетентності майбутніх фахівців туристичних та готельно-ресторанних спеціальностей істотно впливають загальні умови функціонування туристичного ринку. Суттєвою загрозою залишається і загальна нестабільність соціально-економічного середовища, у межах якого функціонує система вищої освіти. Як показує аналіз сучасних освітніх практик, заклади вищої освіти змушені адаптуватися до кризових умов, зокрема через перехід до змішаних і дистанційних форматів навчання, що, з одного боку, підтримує безперервність освітнього процесу, а з іншого обмежує можливості повноцінної аудиторної взаємодії та практичної підготовки [6]. У таких умовах ускладнюється довгострокове планування освітніх програм та послідовне впровадження стратегій розвитку мовної підготовки, оскільки ресурси та організаційні пріоритети часто змінюються під впливом зовнішніх обставин.

Додатковим викликом є розрив між динамікою розвитку туристичної індустрії та можливостями освітньої системи оперативно оновлювати зміст і формати підготовки. Як зазначає З. Дзюбата, туристична галузь інтенсивно змінюється, що вимагає постійного перегляду навчальних програм і врахування нових професійних вимог, зокрема щодо міжкультурної взаємодії та «м'яких навичок» [3]. Водночас у воєнний період істотно обмежуються можливості міжнародної академічної мобільності та стажувань, які традиційно відіграють важливу роль у розвитку іншомовної практики та міжкультурного досвіду студентів, що знижує інтенсивність реального іншомовного спілкування і ускладнює досягнення стабільних результатів підготовки [6].

Попри зниження інтенсивності туристичних потоків, обмеження практик і наявні методичні проблеми, у сучасних умовах зберігається низка можливостей, які доцільно врахувати для підвищення результативності формування іншомовної комунікативної компетентності. У наукових публікаціях підкреслюється, що туристична індустрія є динамічною, а освітні програми мають адаптуватися до змін потреб і ресурсів здобувачів освіти, зокрема через оновлення інструментів навчання та посилення практичної спрямованості курсів [3]. Важливим ресурсом у цих процесах є інноваційні технології та цифрові середовища, які розширюють мовну практику, створюють умови для моделювання професійних ситуацій та підтримують навчання впродовж життя. Окремо виділяється розвиток міжкультурності, оскільки туристична діяльність відбувається у полікультурному середовищі, а ефективна взаємодія потребує не лише мовних знань, а й умінь діяти відповідно до соціокультурного контексту [3]. Позитивний ефект у цьому напрямі демонструють інтегровані підходи, де культура і професійний зміст поєднуються з мовою через реалістичні комунікативні завдання [5].

- *Імерсивне навчання та симуляції професійного спілкування.* Основою є занурення в мовне середовище через відкриті або закриті симуляції, включно з моделюванням ситуацій взаємодії з реальними або умовними клієнтами; прикладом є відтворення сервісних сценаріїв у віртуальних середовищах або в межах навчальної установи з чітко заданими ролями та цілями комунікації [7].

- *Мобільні пристрої та навчальні застосунки для регулярної мовної практики.* Використання додатків, вебресурсів і спеціалізованих програм забезпечує навчання у зручний час і в будь-якому місці, а зміст може включати відеоуроки, тренування вимови, завдання з аудіювання та читання, а також вправи із записом власного мовлення і подальшим

зворотним зв'язком; прикладом є організація щоденної короткої практики з фокусом на мовленнєві дії, потрібні в сервісній взаємодії [7].

- *Технології віртуальної реальності для відпрацювання комунікації.* VR дає змогу створювати інтерактивні симуляції зустрічей, консультацій, прийому гостей або переговорів, що посилює тренування комунікативних умінь за умов обмеженого доступу до реального іншомовного середовища [7].

- *Співпраця з носіями мови через онлайн-платформи та вебконференції.* Такий формат забезпечує застосування знань у реальному часі та отримання коригувального зворотного зв'язку, що є критичним для розвитку спонтанного мовлення [7].

- *Масові онлайн-курси та платформи навчання впродовж життя.* Сьогодні студентам доступний широкий спектр ресурсів для самоосвіти, зокрема MOOC-платформи Coursera, edX, FutureLearn, Udemy, освітні лекції та відеоресурси TED і YouTube EDU, а також інструменти портфоліо й оцінювання навичок, зокрема Degreed, Pathbrite, Mozilla's Open Badges і LinkedIn; прикладом є побудова індивідуальної траєкторії з опануванням професійної лексики та комунікативних стратегій через короткі курси з самооцінюванням прогресу [3].

- *Цифрові інструменти самоорганізації та підтримки навчальної автономії.* Корисними є сервіси для збирання матеріалів, планування та рефлексії, зокрема Evernote, Feedly, Pocket, Diigo, Google Apps, Toggl і MindMeister, які можуть підсилювати системність самостійної роботи; прикладом є ведення лексичного банку сервісних формул і регулярний трекінг мовної практики з подальшим самоаналізом [3].

- *Комунікативно орієнтовані завдання в межах ESP (English for Specific Purposes) і CLT (Communicative Language Teaching).* Рекомендовано впроваджувати дискусії, дебати, презентації, критичне читання й аудіювання з подальшими обговореннями, ментальні карти, а також написання

прикладних текстів туристичного спрямування, зокрема брошур, листів-запитів, матеріалів бронювання і рекламних описів пакетних турів [3].

- *Розвиток міжкультурності через CLIL (Content and Language Integrated Learning) та інтеграцію культурних компонентів.* У межах CLIL підкреслюється важливість міжкультурних студій, навчання мовних маркерів і виразів для різних соціокультурних контекстів, а також використання інтерактивних методів, зокрема кейсів, рольових ігор, мозкового штурму і проєктного методу [5].

- *Стажування та практики як канал міжкультурної взаємодії.* Доцільним є стимулювання самостійної роботи через вітчизняні та закордонні стажування, що дає змогу здобути практичний досвід, сформувати професійні контакти та посилити мотивацію до подальшого навчання [5].

Використання цих можливостей доцільно поєднувати з цілеспрямованим розвитком міжкультурної складової, оскільки професійна діяльність у туризмі та гостинності передбачає взаємодію з клієнтами й партнерами з різним культурним підґрунтям. У матеріалах наголошується, що саме включення міжкультурних студій та навчання доречних мовних стратегій підвищує якість підготовки і наближує навчальні результати до реальних вимог професійного середовища [3].

На основі поданого матеріалу поточний стан підготовки фахівців туристичних та готельно-ресторанних спеціальностей доцільно узагальнити у форматі SWOT-аналізу, що дає змогу системно відобразити внутрішні характеристики освітнього процесу та зовнішні умови його функціонування. До сильних сторін віднесено наявні освітні підходи та інструменти, які вже застосовуються у закладах вищої освіти. Слабкі сторони пов'язані передусім із методикою викладання та реальними результатами підготовки. Загрози зумовлюються станом ринку, соціально-економічною нестабільністю та обмеженнями воєнного часу. Перспективи формуються за рахунок

інноваційних технологій, цифрових середовищ і розвитку міжкультурної складової, які можуть посилити результативність підготовки в середньо- та довгостроковій перспективі. Узагальнення подано в табл. 4.2.

Таблиця 4.2

SWOT-аналіз підготовки фахівців туристичних та готельно-ресторанних спеціальностей у контексті формування іншомовної комунікативної компетентності

Сильні сторони (S)	Слабкі сторони (W)
Застосування змішаного навчання та цифрових платформ [6]; упровадження інтегрованих моделей [5]; використання комунікативно орієнтованих підходів [4]; наявність професійно орієнтованих мовних курсів [11]; залучення практико зорієнтованих форм роботи [5].	Домінування репродуктивних методів навчання [13]; недостатня комунікативна спрямованість занять [4]; обмежена мовна практика та експозиція [1]; відсутність послідовної поетапної методики підготовки [11]; нерівномірне впровадження сучасних методів у ЗВО [13].
Можливості (O)	Загрози (T)
Використання імерсивних технологій і симуляцій для моделювання професійного спілкування [7]; застосування мобільних застосунків і VR для регулярної мовної практики [7]; розвиток онлайн-курсів і навчання впродовж життя на базі цифрових платформ [3]; посилення міжкультурної складової через інтеграцію CLIL і міжкультурних студій [5]; розширення співпраці з носіями мови в онлайн-форматах і через цифрові середовища [7]; використання інструментів штучного інтелекту для персоналізації навчання, автоматизованого зворотного зв'язку, тренування мовлення та моделювання комунікативних ситуацій у цифровому середовищі.	Зниження туристичних потоків унаслідок війни та обмеження практичної підготовки [12]; нестабільність соціально-економічного середовища та вимушена фрагментація освітніх стратегій [6]; обмеження міжнародної академічної мобільності та стажувань у военний період [6]; розрив між динамікою розвитку туристичної індустрії та можливостями освітньої системи оперативно оновлювати програми [3]; зміна структури туристичного попиту та ускладнення прогнозування потреб ринку [8]; ризик формалізації навчання через надмірну автоматизацію, зниження ролі живої комунікації та нерівний доступ закладів вищої освіти і студентів до сучасних ШІ-рішень

Примітка: складено автором на основі проаналізованих джерел

З урахуванням наведеного SWOT-аналізу стратегія розвитку системи формування іншомовної комунікативної компетентності для туристичний та готельно-ресторанних спеціальностей має будуватися як портфель взаємодоповнювальних стратегій:

1) SO-стратегія – інституційно закріпити сильні сторони (змішане/інтегроване навчання, професійно-орієнтовані курси, навчання впродовж життя) та спрямувати їх на розгортання цифрових та міжкультурних можливостей у форматі «діяльнісних» професійних сценаріїв. У межах SO-стратегії особливого значення набуває інституційний рівень упровадження змін, оскільки саме він визначає сталість і масштабованість оновлень у системі іншомовної підготовки. Йдеться не лише про окремі методичні ініціативи, а про закріплення підходів, які створюють умови для безперервного розвитку компетентностей, розширення доступу до освітніх ресурсів та інтеграції формальної і неформальної освіти. Узагальнення таких підходів подано в табл. 4.3.

2) WO-стратегія – цілеспрямовано «закрити» методичні прогалини (репродуктивність, слабка експозиція, фрагментарність) через перехід до компетентнісно- та результатноорієнтованого дизайну з вимірюваними дескрипторами, зокрема компонентом медіації та плюрилінгвальності (перекладування для клієнта, узгодження очікувань, пояснення культурних норм). Це передбачає чітке формулювання очікуваних результатів у вигляді вимірюваних мовленнєвих дій, які студент має вміти виконувати в професійних ситуаціях. Окремого значення набувають компоненти медіації та плюрилінгвальності, оскільки саме вони відображають реальні потреби сфери туризму та гостинності. Студент має бути здатним не лише відтворювати інформацію іноземною мовою, а й пояснювати, перекладувати, узгоджувати очікування клієнтів і коригувати комунікацію з урахуванням культурних відмінностей (табл. 4.4.).

Інституційне закріплення підходів до розвитку іншомовної
комунікативної компетентності

Інституційний підхід	Зміст реалізації	Очікуваний ефект для системи підготовки
Розвиток політики навчання впродовж життя	Створення умов для безперервного підвищення мовної компетентності через сертифіковані програми, мікрокурси та вибіркові модулі поза основною освітньою програмою	Підтримка стійкої мотивації до мовного розвитку та оновлення професійних умінь
Розбудова цифрових освітніх платформ закладу	Інтеграція курсів, тренувальних матеріалів, завдань для самостійної роботи та інструментів зворотного зв'язку в єдине цифрове середовище	Розширення доступу до мовної практики та підвищення керованості навчального процесу
Забезпечення доступу до професійних баз даних і ресурсів	Надання студентам можливості працювати з автентичними матеріалами туристичної та готельно-ресторанної сфери іноземною мовою	Наближення навчання до реальних інформаційних потоків галузі
Інституційна підтримка професійно орієнтованих мовних курсів	Закріплення курсів іноземної мови для спеціальних цілей у структурі освітніх програм і навчальних планів	Підвищення системності та послідовності професійної мовної підготовки
Розвиток партнерств і волонтерських ініціатив	Залучення студентів до проєктів, пов'язаних з обслуговуванням іноземних відвідувачів, інформаційною підтримкою та міжкультурною комунікацією	Розширення простору реальної іншомовної практики та соціально значущого досвіду
Підтримка державних і міжінституційних мовних програм	Використання національних та міжуніверситетських освітніх ініціатив, курсів і платформ для підсилення мовної підготовки	Підвищення рівності доступу до якісних освітніх ресурсів і зменшення фрагментарності підготовки

Примітка: складено автором

Таблиця 4.4

Методичні орієнтири оновлення підходів до викладання в межах WO-стратегії

Методичний орієнтир	Зміст змін у викладанні	Дидактичний ефект
Перехід від темоцентризму до результатоорієнтованості	Формулювання цілей занять через конкретні мовленнєві дії, які мають бути сформовані у студентів	Підвищення прозорості навчальних результатів і вимог до їх досягнення
Скорочення частки репродуктивних завдань	Заміна переказів і вправ на відтворення завданнями на застосування мови в нових ситуаціях	Посилення активної мовленнєвої діяльності студентів
Систематичне введення компонентів медіації	Використання завдань на пояснення, перефразування та узгодження інформації для різних адресатів	Розвиток гнучкості комунікативної поведінки
Урахування плюрилінгвального досвіду студентів	Залучення вже наявних мовних ресурсів студентів у процесі виконання завдань	Підвищення ефективності засвоєння нового мовного матеріалу

Примітка: складено автором

3) ST-стратегія — підвищити «стійкість» системи до воєнних та ринкових загроз через масштабовані формати практики (віртуальні обміни, симуляції, модульні мікропрактики з індустрією). У межах цієї стратегії ключового значення набуває розширення освітнього середовища за рахунок поєднання формальної і неформальної діяльності студентів. Йдеться про залучення студентських ініціатив, волонтерських проєктів, онлайн-обмінів і цифрових платформ, які дозволяють підтримувати регулярну іншомовну взаємодію навіть за відсутності стабільних офлайн-можливостей. Такий

підхід сприяє не лише збереженню інтенсивності мовної практики, а й формуванню досвіду професійної комунікації в умовах невизначеності та змін.

Основні напрями розбудови стійкого середовища мовної практики в межах ST-стратегії узагальнено в табл. 4.5.

Таблиця 4.5

Напрями формування стійкого середовища іншомовної практики в межах ST-стратегії

Напрямок	Зміст реалізації	Освітній ефект
Розвиток студентських ініціатив	Підтримка розмовних клубів, проєктних груп і студентських спільнот з іноземною мовою спілкування	Підвищення регулярності та природності мовної практики
Залучення до волонтерських проєктів	Участь у діяльності, пов'язаній з інформаційною підтримкою іноземців та міжкультурною взаємодією	Формування досвіду реальної комунікації в соціально значущих контекстах
Розширення онлайн-обмінів і віртуальної взаємодії	Організація спільних заходів, дискусій і проєктів з іноземними партнерами в цифровому форматі	Компенсація обмежень фізичної мобільності
Опора на цифрові платформи	Використання онлайн-середовищ для комунікації, спільної роботи і презентації результатів	Підвищення гнучкості та доступності мовної практики

Примітка: складено автором

4) WT-стратегія – запобігати ризикам формалізації та нерівного доступу шляхом етичного й педагогічно керованого використання ШІ (людиноцентричний контроль якості, прозорі критерії, альтернативи для студентів з різним доступом до технологій), адже дослідження фіксують одночасно потенціал персоналізованого зворотного зв'язку та потребу враховувати обмеження та змішані ефекти AI-рішень. У межах цієї стратегії доцільно виходити з принципу педагогічно керованого використання ШІ, за

якого цифрові інструменти не замінюють навчальну діяльність, а підтримують її. Центральним елементом стає людиноцентричний контроль якості, що передбачає збереження провідної ролі викладача в постановці завдань, інтерпретації результатів і наданні зворотного зв'язку. Окремої уваги потребує формування у студентів відповідального ставлення до використання ШІ, зокрема через практику пояснення власних запитів і опису логіки отриманих результатів.

Загальні принципи педагогічно керованої інтеграції ШІ в межах WT-стратегії узагальнено в табл. 4.6.

Таблиця 4.6

Принципи педагогічно керованого використання штучного інтелекту в іншомовній підготовці

Принцип	Зміст	Освітнє значення
Людиноцентричність	Збереження провідної ролі викладача у визначенні цілей, завдань і критеріїв оцінювання	Запобігання підміні навчальної діяльності автоматизованими рішеннями
Прозорість використання	Відкритий опис того, які інструменти застосовуються і з якою метою	Формування довіри та відповідального ставлення до цифрових ресурсів
Педагогічна доцільність	Застосування ШІ лише там, де він справді підсилює навчальний результат	Зменшення ризику формалізації навчання
Рівність доступу	Забезпечення альтернативних форматів виконання завдань для студентів з різними технічними можливостями	Зниження освітньої нерівності

Примітка: складено автором.

Узагальнення запропонованих стратегій дозволяє розглядати розвиток системи формування іншомовної комунікативної компетентності не як сукупність окремих заходів, а як послідовний процес узгоджених змін на

різних рівнях освітньої практики. У реальних умовах це означає поступовий перехід від фрагментарних рішень до цілісної моделі, у якій інституційна підтримка, методичне оновлення, розширення середовища практики та педагогічно кероване використання цифрових інструментів взаємно підсилюють одне одного. Практична реалізація такої моделі передбачає, що зміни впроваджуються поетапно, з урахуванням ресурсних можливостей закладу, готовності викладачів і навчальних потреб студентів. Водночас саме узгодженість цих кроків створює підґрунтя для підвищення якості іншомовної підготовки та її відповідності реальним вимогам професійної діяльності у сфері туризму та гостинності, що відкриває можливості для подальшого обґрунтування практичних механізмів упровадження запропонованої стратегії.

Таким чином, проведений аналіз засвідчує, що система формування іншомовної комунікативної компетентності майбутніх фахівців туристичних та готельно-ресторанних спеціальностей функціонує в умовах суттєвих обмежень: попри впровадження змішаного навчання, інтегрованих моделей і професійно орієнтованих курсів, реальні результати підготовки залишаються нерівномірними, а методичні практики часто зберігають репродуктивний і фрагментарний характер.

До ключових напрямів розвитку системи іншомовної підготовки належать імерсивне (занурювальне) навчання та симуляції професійного спілкування, використання мобільних пристроїв і навчальних застосунків для регулярної мовної практики, упровадження технологій віртуальної реальності для відпрацювання комунікації, розширення співпраці з носіями мови через онлайн-платформи та вебконференції, залучення масових онлайн-курсів і платформ навчання впродовж життя, застосування цифрових інструментів самоорганізації та підтримки навчальної автономії, розвиток комунікативно орієнтованих завдань у межах ESP і CLT, посилення міжкультурної складової через CLIL та інтеграцію культурних компонентів,

а також розширення практик і стажувань як каналу міжкультурної взаємодії. Водночас на реалізацію цих напрямів впливають загрози, пов'язані зі зниженням туристичних потоків, обмеженням академічної мобільності, нестабільністю ресурсного забезпечення та ризиком формалізації навчання в умовах інтенсивної цифровізації.

У цьому контексті розвиток системи доцільно вибудовувати через портфель взаємодоповнювальних стратегій. SO-стратегія орієнтована на використання змішаного та інтегрованого навчання, професійно орієнтованих мовних курсів і практик навчання впродовж життя. WO-стратегія спрямована на подолання внутрішніх методичних обмежень через перехід до компетентнісно та результатоорієнтованого дизайну навчання. ST-стратегія передбачає підвищення стійкості системи до зовнішніх загроз шляхом розвитку масштабованих форматів практики, зокрема віртуальних обмінів, симуляцій, модульних мікропрактик. WT-стратегія зосереджується на зменшенні ризиків формалізації навчання та нерівного доступу до технологій через педагогічно кероване й етичне використання штучного інтелекту. Сукупне застосування цих стратегій створює підґрунтя для формування більш гнучкої, стійкої та результатоорієнтованої моделі іншомовної підготовки, узгодженої з реальними потребами професійної діяльності у сфері туризму та готельно-ресторанної справи.

РОЗДІЛ 5

МУНІЦИПАЛЬНА СЛУЖБА В УКРАЇНІ: ПРАВОВІ ОСНОВИ, ПРИНЦИПИ, КОМПЕТЕНТНОСТІ

Калініченко О.Ф., професор кафедри конституційного права,
навчально-наукового інституту права та психології, Національної академії
внутрішніх справ кандидат юридичних наук, доцент, <https://orcid.org/0009-0006-4480-3894>, Київ, Україна

Вступ. Органи публічної влади в Україні поділяються на органи державної влади та органи місцевого самоврядування. З огляду на це вважаємо погляди науковців щодо включення муніципальної служби в Україні як різновиду державної цивільної служби без особливих відмінностей від державної цивільної служби не доречним. На наш погляд муніципальна служба повинна виступати самостійним інститутом в межах діяльності органів місцевого самоврядування в Україні з власними особливостями, принципами діяльності, правовим регулюванням. Конституція України передбачає рівне право громадян користуватися доступом до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування [1]. Право на службу в органах місцевого самоврядування мають громадяни України незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, терміну проживання на відповідній території. На посаду можуть бути призначені особи, які мають відповідну освіту і професійну підготовку, володіють державною мовою відповідно до рівня, визначеного Законом України «Про службу в органах місцевого самоврядування». Особи, які претендують на зайняття посад в органах місцевого самоврядування, зобов'язані повідомити керівництву органу, на зайняття посади в якому вони претендують, про працюючих у цьому органі близьких осіб [2].

Проблематиці муніципальної служби та її подальшого розвитку присвятили свої роботи такі вчені, як М. О. Баймуратов, О. В. Батанов, І. І. Бодрова, О.М. Бориславська, М.І.Козюбра, О.В.Марцеляк, П. М. Любченко, М.В.Савчин, С. Г. Серьогіна, І. С. Щebetун та інші.

Служба в органах місцевого самоврядування (муніципальна служба) - являє собою професійну, на постійній основі діяльність осіб, що займають посади в органах місцевого самоврядування та їх об'єднаннях, спрямовану на здійснення завдань та функцій місцевого самоврядування, реалізацію повноважень органів місцевого самоврядування, і отримують заробітну плату за рахунок коштів відповідного місцевого бюджету [3].

Основні аспекти діяльності муніципальної служби в Україні:

- Сутність: Це діяльність осіб, що займають посади в органах місцевого самоврядування, спрямована на виконання функцій територіальних громад.

- Муніципальна варта/охорона: Спеціалізовані підрозділи, які займаються охороною громадського порядку, комунальних об'єктів (шкіл, лікарень, парків), благоустроєм та контролем паркування, наприклад у Києві.

- Муніципальна няня: Соціальна послуга, що дозволяє батькам офіційно найняти няню, а державі — відшкодувати частину витрат на її оплату.

- Правовий статус: Муніципальні службовці — це громадяни України, які отримують зарплату з місцевих бюджетів.

- Відмінність: На відміну від державних службовців, муніципальні службовці працюють на рівні міста, села чи громади.

У Києві функціонує, наприклад, Департамент муніципальної безпеки, що займається цивільним захистом та безпекою [4,с.107-108].

Проходження служби в органах місцевого самоврядування України, визначається Законом України «Про службу в органах місцевого самоврядування» із змінами і доповненнями. Ним встановлено правові та

організаційні засади служби в органах місцевого самоврядування України як професійної та неупередженої діяльності, уточнення класифікації посад в органах місцевого самоврядування, а також приведення відповідно до вимог бюджетного законодавства, Закону «Про державну службу» та нової системи адміністративно-територіального устрою України.

Крім того, закладено правову основу для реалізації ключових HR-процедур, таких як: проведення конкурсу, формування кадрового резерву за результатами конкурсного відбору, щорічного оцінювання службовців, стажування, кар'єрне просування по службі.

Відповідно до статті 2 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Служба в органах місцевого самоврядування (анг. service in local governments) – це професійна, на постійній основі діяльність громадян України, які займають посади в органах місцевого самоврядування, що спрямована на реалізацію територіальною громадою свого права на місцеве самоврядування та окремих повноважень органів виконавчої влади, наданих законом.

Характерними ознаками служби в органах місцевого самоврядування є: професійна діяльність, тобто така, що виконується безперервно як основний вид на підставі спеціальних знань та навичок особами, які мають відповідну освіту та професійну підготовку; діяльність з виконання повноважень органів місцевого самоврядування, тобто діяльність, підпорядкована територіальній громаді; організовується на постійній основі, що забезпечує її професіоналізм та стабільність, тобто посадові особи

місцевого самоврядування виконують повноваження органу місцевого самоврядування як основну роботу впродовж невизначеного часу (постійно), а посадові особи, які обираються, навпаки, діють протягом певного проміжку часу (тимчасово); посадовою особою органу місцевого самоврядування може бути громадянин України незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статті, етнічного та соціального походження, майнового стану, терміну проживання на відповідній території.

Напрямами державної політики щодо служби в органах місцевого самоврядування наразі визначено її законодавче врегулювання та забезпечення ефективності; захист прав місцевого самоврядування; організація підготовки та перепідготовки кадрів для служби в органах місцевого самоврядування; правовий та соціальний захист посадових осіб місцевого самоврядування; методичне та інформаційне забезпечення служби в органах місцевого самоврядування.

Служба в органах місцевого самоврядування здійснюється на таких основних принципах:

- служіння територіальній громаді;
- поєднання місцевих і державних інтересів;
- верховенство права, демократизму і законності;
- гуманізм і соціальна справедливість; гласність;
- пріоритет прав і свобод людини і громадянина;
- рівні можливості доступу громадян до служби в органах місцевого самоврядування з урахуванням їхніх ділових якостей і професійної підготовки;
- професіоналізм, компетентність, ініціативність, чесність, відданість справі;
- підконтрольність, звітність, персональна відповідальність за порушення дисципліни і неналежне виконання службових обов'язків;

- дотримання прав місцевого самоврядування; правова і соціальна захищеність посадових осіб місцевого самоврядування;
- захист інтересів відповідної територіальної громади;
- фінансове й матеріально-технічне забезпечення служби за рахунок коштів місцевого бюджету;
- самостійність кадрової політики в територіальній громаді.

Зasadничі принципи здійснення служби в органах місцевого самоврядування відбито в чинному зі змінами Законі України «Про службу в органах місцевого самоврядування» та відбиває всіх реалії, що склалися в Україні після ухвалення 2015 року Закону «Про державну службу», унесення низки змін до Бюджетного кодексу України щодо децентралізації та постановня нової системи адміністративно-територіального устрою України. Як уже зазначалося вище, потребу ухвалення запропонованих змін зумовлено необхідністю привести законодавство про службу в органах місцевого самоврядування відповідно до чинного Закону України «Про державну службу» та нових реалій.

Відповідно до статті 18 Закону, право на службу в органах місцевого самоврядування мають повнолітні громадяни України, які володіють державною мовою та відповідають вимогам до професійної компетентності.

Рівень володіння державною мовою підтверджується відповідно до вимог Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». У свою чергу, вимоги до рівня володіння мовою встановлює Національна комісія зі стандартів державної мови. Відповідно до частини 3 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», рівень володіння державною мовою посадовими особами місцевого самоврядування засвідчується документом про повну загальну середню освіту за умови, що такий документ підтверджує вивчення особою української мови як навчального предмета (дисципліни), або державним

сертифікатом про рівень володіння державною мовою, що видається Національною комісією зі стандартів державної мови.

У поточній редакції Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» також є вимоги щодо володіння державною мовою. Однак у чинній редакції вказано, що право на службу в органах місцевого самоврядування мають громадяни України незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, терміну проживання на відповідній території.

Відповідно до частини 3 статті 18 Закону, на службу в органах місцевого самоврядування не може вступити особа, яка:

- 1) досягла 65-річного віку;
- 2) визнана недієдатною або дієдатність якої обмежена в установленому законом порядку;
- 3) має судимість за вчинення умисного кримінального правопорушення, якщо така судимість не погашена або не знята в установленому законом порядку;
- 4) позбавлена відповідно до рішення суду права обіймати відповідні посади або займатися діяльністю, пов'язаною з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування;
- 5) не пройшла спеціальну перевірку або не надала згоду на її проведення у випадках, передбачених законом;
- 6) підпадає під заборону, встановлену Законом України "Про очищення влади";
- 7) має громадянство (підданство) іншої держави;
- 8) набуває відносин прямої підпорядкованості близьких осіб, конфлікту інтересів у випадках, передбачених законом.

Цей перелік дещо розширили в Законі та в поточній редакції зазначено, що на службу в органи місцевого самоврядування не можуть бути прийняті особи, які визнані судом недієздатними.

У пунктом 8 частини 3 статті 18 Законі вказано, що на службу в органах місцевого самоврядування не може вступити особа, яка набуває відносин прямої підпорядкованості близьких осіб, конфлікту інтересів у випадках, передбачених законом, а в поточній редакції зазначено, що посадовими особами не можуть бути особи, які у разі прийняття на службу в органи місцевого самоврядування будуть безпосередньо підпорядковані близьким особам.

Із нових обмежень те, - це непроходження спеціальної перевірки, або якщо особа не надала згоди на її проведення у випадках, передбачених законом; якщо особа підпадає під заборону, встановлену Законом України «Про очищення влади»; має громадянство (підданство) іншої держави.

Вимоги до професійної компетентності кандидата на зайняття посади службовця місцевого самоврядування розподілено на III категорії.

Кандидат на зайняття посади службовця місцевого самоврядування **категорії I** повинен відповідати загальним вимогам, а саме:

- 1) мати ступінь вищої освіти не нижче магістра;
- 2) мати загальний досвід роботи не менше п'яти років, у тому числі досвід роботи в органах місцевого самоврядування на посадах категорії I чи II, на посадах державної служби категорії "А" чи "Б" або досвід роботи на керівних посадах підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності не менш як два роки.

Кандидат на зайняття посади службовця місцевого самоврядування **категорії II** повинен відповідати таким загальним вимогам:

- 1) мати ступінь вищої освіти магістра або бакалавра;

2) мати досвід роботи в органах місцевого самоврядування, на посадах державної служби або досвід роботи на керівних посадах підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності не менше одного року.

Загальною вимогою до кандидата на зайняття посади службовця місцевого самоврядування **категорії III** є наявність у нього ступеня вищої освіти не нижче молодшого бакалавра.

Спеціальні вимоги до кандидата на зайняття посади службовця місцевого самоврядування визначаються керівником служби відповідно до вимог закону, професійних стандартів (у разі наявності) та з урахуванням методичних рекомендацій, затверджених центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері служби в органах місцевого самоврядування.

Варто зазначити, що визначення рівня освіти позитивно впливають на адекватне та справедливе призначення осіб на службу в органах місцевого самоврядування. Вимоги щодо досвіду роботи також є позитивним чинником, оскільки дозволяє посадовій особі просуватися по кар'єрним сходам від службовця місцевого самоврядування категорії III до службовця категорії I.

Вступ на службу в органи місцевого самоврядування здійснюється шляхом призначення громадянина України за результатами конкурсу на посаду службовця місцевого самоврядування, якщо інше не передбачено законом [5, с.34-35].

Відповідно до вимог Європейської Хартії місцевого самоврядування, ратифікованої Законом України від 15 липня 1997 року № 425/97-ВР, для забезпечення служби в органах місцевого самоврядування було на рівні закону врегульовано такі питання:

1) організаційно-правові засади служби в органах місцевого самоврядування;

2) умови служби найманих працівників органів місцевого самоврядування, що дозволять провести добір висококваліфікованого персоналу з урахуванням особистих якостей та компетентності;

3) забезпечення належної можливості професійної підготовки, винагороди та просування по службі;

4) відповідне фінансове відшкодування витрат, що виникають при відповідній діяльності посадових осіб місцевого самоврядування, а також, у разі потреби, відшкодування втрачених доходів або винагороди за виконану роботу і відповідний захист соціального забезпечення.

Як відомо, пріоритетним напрямком у процесі децентралізації публічної влади в Україні є вдосконалення принципів служби в органах місцевого самоврядування, процедур добору та проходження служби в органах місцевого самоврядування, соціальних гарантій та відповідальності службовців місцевого самоврядування, обмеження дискреційних повноважень органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб при затвердженні матеріально-фінансового забезпечення службовців місцевого самоврядування, стимулювання кар'єрного зростання, деполітизації служби в органах місцевого самоврядування.

Служба в органах місцевого самоврядування передбачає:

- розмежування статусу службовців місцевого самоврядування та виборних посадових осіб місцевого самоврядування;
- закріплення принципу політичної неупередженості службовців місцевого самоврядування, із збереженням за ними конституційного права обиратися та гарантій передбачених виборчим законодавством; закріплення повноважень керівника служби в органах місцевого самоврядування;
- упорядкування проведення відкритих конкурсів на посади службовців місцевого самоврядування;
- опублікування оголошення про конкурс та результатів його проведення через Єдиний портал вакансій публічної служби;

- оновлення порядку формування складу конкурсної комісії;
- запровадження щорічного оцінювання результатів службової діяльності службовців місцевого самоврядування;
- оновлення порядку професійного розвитку службовців місцевого самоврядування;
- запровадження механізмів кар'єрного просування службовців місцевого самоврядування, шляхом застосування можливості переведення на вищі посади служби в органах місцевого самоврядування в межах категорії посад упродовж одного року після отримання відмінної оцінки за результатами щорічного оцінювання;
- удосконалення кадрового резерву службовців місцевого самоврядування;
- установлення рамки посадових окладів службовців місцевого самоврядування;
- установлення дисциплінарної та матеріальної відповідальності службовців місцевого самоврядування.

2 травня 2023 р. Верховна Рада України прийняла новий Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування».

Закон передбачає досить детальне правове регулювання служби в ОМС.

В його преамбулі зазначено, що він визначає принципи, правові та організаційні засади забезпечення публічної, професійної, політично неупередженої, ефективної служби в ОМС, що функціонує в інтересах (спільних інтересах) територіальних громад, а також умови та порядок реалізації громадянами України права рівного доступу до служби в ОМС.

У Законі *визначені принципи служби в ОМС*. Одним із принципів, зокрема, є принцип самостійності управління службою в ОМС – невтручання органів державної влади чи їх посадових осіб у здійснення ОМС та їх посадовими особами своїх повноважень з управління службою в ОМС.

Державна політика у сфері служби в ОМС здійснюватиметься за такими напрямками: 1) правове регулювання питань служби в ОМС; 2) організація підготовки та підвищення рівня професійної компетентності виборних посадових осіб та службовців місцевого самоврядування; 3) правовий та соціальний захист виборних посадових осіб та службовців місцевого самоврядування.

Посадами в ОМС є:

- 1) виборні посади, на які особи обираються на місцевих виборах;
- 2) виборні посади, на які особи обираються або затверджуються відповідною радою;
- 3) посади, на які особи призначаються сільським, селищним, міським головою, головою районної, районної у місті, обласної ради на конкурсній основі чи за іншою процедурою, передбаченою законодавством України.

Закон до посад в ОМС відносить:

- 1) *посади службовців місцевого самоврядування*, на які особи призначаються за результатами конкурсу або за іншою процедурою, передбаченою цим Законом; 2) *виборні посади*, на які особи обираються на місцевих виборах або обираються відповідною радою з числа її депутатів, або затверджуються відповідною радою;
- 3) *посади працівників патронатної служби*, на які особи призначаються сільським, селищним, міським головою, головою районної у місті (у разі створення), районної, обласної ради на строк його повноважень відповідно до законодавства про працю з урахуванням особливостей, передбачених цим Законом, для організаційного, інформаційного та експертно-аналітичного забезпечення здійснення повноважень відповідним головою;
- 4) *посади працівників ОМС, які виконують функції з обслуговування*, визначені відповідною радою на підставі критеріїв, затверджених Урядом.

Особи призначаються на такі посади і звільняються з таких посад відповідно до законодавства про працю.

Закон передбачає 3 категорії посад службовців ОМС, кожна з яких поділяється на підкатегорії. Він встановлює 9 рангів службовців місцевого самоврядування. Ранги службовцям місцевого самоврядування присвоюватиме *керівник служби* – посадова особа місцевого самоврядування, наділена повноваженнями з управління службою та організації роботи інших працівників у цьому органі.

Черговий ранг у межах відповідної категорії посад присвоюватиметься службовцю місцевого самоврядування через кожні 3 роки служби на посаді (посадах) службовця місцевого самоврядування після присвоєння попереднього рангу.

В ОМС утворюватиметься структурний підрозділ або буде введена посада спеціаліста з питань персоналу.

Закон визначає порядок *захисту права на службу в ОМС*. У разі порушення наданих цим та іншими законами України прав або виникнення перешкод у їх реалізації службовець місцевого самоврядування протягом 30 календарних днів з дня, коли він дізнався або мав дізнатися про це, може подати керівнику служби скаргу із зазначенням фактів порушення його прав або перешкоджання в їх реалізації. Керівник служби на вимогу службовця місцевого самоврядування для перевірки викладених у скарзі фактів має витребувати письмові пояснення від особи (осіб), чиї дії або бездіяльність порушили права службовця місцевого самоврядування або перешкоджали в їх реалізації, та утворить комісію у складі не менше 3-х осіб. Він зобов'язаний не пізніше 20 календарних днів з дня отримання скарги надати службовцю місцевого самоврядування обґрунтовану письмову відповідь, яка має ґрунтуватися на висновку комісії.

Закон зобов'язує службовця ОМС виконувати як розпорядження (накази), так і *доручення* керівника. І не зобов'язує його виконувати

доручення працівників патронатної служби. Розпорядження (наказ), доручення має містити конкретне завдання, строк виконання та особу, відповідальну за виконання. Розпорядження (наказ) має бути письмовим, а доручення може бути письмовим або усним. Також новий Закон містить правове регулювання дій службовця у разі виникнення у нього сумніву щодо законності виданого керівником розпорядження (наказу), доручення.

Закон містить чітке правове регулювання вступу на службу в ОМС. Строк подання документів для участі в конкурсі не може становити менше 10 та більше 30 календарних днів з дня оприлюднення оголошення про проведення конкурсу.

Конкурс буде проводити *конкурсна комісія*, утворена керівником служби, у складі не менше 5-ти членів, а у виконавчих органах із статусом юридичної особи публічного права із загальною чисельністю службовців місцевого самоврядування до 10 осіб – не менше 3-х членів.

Кандидати на зайняття посади службовця місцевого самоврядування проходитимуть тестування. Кандидати, які пройдуть тестування, проходитимуть співбесіду та/або інші види оцінювання.

Може встановлюватися випробування з метою перевірки відповідності службовця місцевого самоврядування займаній посаді. При призначенні особи на посаду службовця місцевого самоврядування вперше встановлення випробування є обов'язковим. Випробування може встановлюватися на строк до 6 місяців.

З кандидатів на посади службовців місцевого самоврядування, які мають відкладене право на зайняття посади, формуватиметься *кадровий резерв*. Протягом 1 року з дня зарахування до кадрового резерву кандидата на зайняття посади службовця місцевого самоврядування за рішенням керівника служби може бути призначений (за його згодою) на рівнозначну або нижчу посаду в ОМС з урахуванням його професійної компетентності.

Закон регулює підстави та порядок притягнення службовця ОМС до *дисциплінарної відповідальності*.

До службовця місцевого самоврядування може бути застосовано один із таких видів дисциплінарного стягнення: 1) зауваження; 2) догана; 3) сувора догана; 4) звільнення з посади.

Умови оплати праці радника, консультанта, помічника, керівника патронатної служби визначатимуться сільською, селищною, міською, районною у місті, районною, обласною радою за пропозицією відповідного голови в межах витрат на оплату праці працівників ОМС. Посадові оклади радника, консультанта, помічника встановлюватимуться в межах посадових окладів службовців місцевого самоврядування, які займають посади категорії III, а керівника патронатної служби – службовців місцевого самоврядування, які займають посади категорії II[6].

Отже, ухвалення Верховною Радою України нового Закону «Про службу в органах місцевого самоврядування» сприятиме встановленню нових правових та організаційних засад служби в органах місцевого самоврядування України як професійної та неупередженої діяльності, уточнення класифікації посад в органах місцевого самоврядування, а також приведення відповідно до вимог бюджетного законодавства, Закону «Про державну службу» та нової системи адміністративно-територіального устрою України. Реалізація проєкту Закону матиме позитивний вплив на посадових осіб місцевого самоврядування (виборних посадових осіб та службовців місцевого самоврядування), кандидатів на зайняття відповідних посад службовців місцевого самоврядування та працівників патронатної служби, оскільки визначить їхній статус, удосконалить конкурсні процедури та процедури проходження служби, зміцнить стабільність служби в органах муніципальної влади, а також надасть керівникам служби дієві інструменти ухвалення ефективних управлінських рішень.

РОЗДІЛ 6

КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ПРАВА НА МИРНІ ЗІБРАННЯ В УКРАЇНІ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

Куртакова Г.О., кандидат юридичних наук, доцент, Національна академія внутрішніх справ, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9475-6911>

Вступ. Право на мирні зібрання є одним із фундаментальних політичних прав людини, що становить невід'ємну складову демократичного суспільства та важливий механізм реалізації принципу народовладдя. Його конституційне закріплення свідчить про визнання державою пріоритету прав і свобод людини та громадянина як найвищої соціальної цінності. У Конституції України це право гарантується статтею 39, яка забезпечує громадянам можливість вільно збиратися мирно, без зброї, з метою вираження своїх поглядів, інтересів і переконань. Актуальність дослідження конституційних гарантій права на мирні зібрання обумовлена сучасними умовами розвитку України як демократичної, правової держави, а також викликами, пов'язаними із запровадженням воєнного стану та необхідністю забезпечення балансу між захистом національної безпеки і дотриманням прав людини. Події Революції Гідності стали важливим етапом утвердження цього права як ефективного засобу громадянської участі у формуванні державної політики та захисту демократичних цінностей. У зв'язку з цим особливого значення набуває дослідження конституційно-правових гарантій реалізації права на мирні зібрання та механізмів його захисту.

Питання конституційних гарантій права на мирні зібрання досліджували провідні українські науковці, зокрема Ю. С. Шемшученко, В. Ф. Погорілко, О. В. Скрипнюк, П. М. Рабінович, В. М. Тацій та О. Ф. Фрицький. У своїх працях вони розглядали право на мирні зібрання як важливий елемент

конституційного статусу людини та форму реалізації принципу народовладдя.

Також значну роль у формуванні наукових підходів відіграють міжнародні документи та практика Європейського суду з прав людини, які визначають стандарти забезпечення цього права та впливають на розвиток національного законодавства.

Право на мирні зібрання є одним із ключових політичних прав людини, що забезпечує можливість громадян вільно висловлювати свої погляди, переконання та інтереси шляхом колективних дій. Це право є невід'ємною складовою конституційного статусу людини і громадянина та виступає важливим інструментом реалізації принципу народовладдя, закріпленого у статті 5 Конституції України, відповідно до якої носієм суверенітету і єдиним джерелом влади є народ.[1]

Основною конституційною нормою, яка гарантує право на мирні зібрання, є стаття 39 Конституції України. Відповідно до статті 39 Конституції України громадяни мають право збиратися мирно, без зброї, та проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно повідомляються органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування.[1] Конституція також передбачає, що обмеження цього права можуть встановлюватися лише судом і виключно у випадках, передбачених законом, з метою забезпечення національної безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Конституційне закріплення права на мирні зібрання свідчить про його особливе значення у системі основоположних прав і свобод людини. Воно забезпечує можливість громадян брати безпосередню участь у суспільно-політичному житті держави, впливати на формування державної політики, а також здійснювати громадський контроль за діяльністю органів державної

влади. Таким чином, реалізація цього права сприяє розвитку демократичних інститутів і формуванню активного громадянського суспільства.

Право на мирні зібрання також тісно пов'язане з іншими конституційними правами і свободами, зокрема правом на свободу думки і слова, правом на свободу вираження поглядів і переконань, а також правом на участь в управлінні державними справами. У сукупності ці права формують основу демократичного ладу і забезпечують можливість реалізації принципу політичного плюралізму.

Важлива роль у забезпеченні реалізації права на мирні зібрання належить державі, яка зобов'язана створювати належні правові, організаційні та інституційні умови для його здійснення. Держава повинна не лише утримуватися від неправомірного втручання у реалізацію цього права, але й вживати заходів для його ефективного захисту. Це включає забезпечення громадського порядку під час проведення мирних зібрань, запобігання протиправним діям та гарантування безпеки їх учасників.

Водночас право на мирні зібрання не є абсолютним і може підлягати певним обмеженням. Однак такі обмеження повинні відповідати принципам законності, необхідності та пропорційності. Вони можуть застосовуватися виключно у випадках, коли це необхідно для забезпечення національної безпеки, громадського порядку або захисту прав і свобод інших осіб. Встановлення таких обмежень є можливим лише на підставі закону і за рішенням суду, що виступає важливою гарантією захисту конституційних прав громадян.

Право на мирні зібрання є загальновизнаним міжнародним стандартом у сфері прав людини та закріплене у низці універсальних і регіональних міжнародно-правових актів. Україна, як держава-учасниця міжнародних договорів у сфері захисту прав людини, взяла на себе зобов'язання забезпечувати реалізацію цього права відповідно до міжнародних стандартів та гарантувати його ефективний захист на національному рівні.

Одним із перших міжнародних документів, який закріпив право на мирні зібрання, є Загальна декларація прав людини 1948 року. Зокрема, стаття 20 цього документа проголошує, що кожна людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій. Це положення стало основою для подальшого розвитку міжнародних стандартів у сфері захисту політичних прав і свобод людини. [2]

Важливе значення має також Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року, який у статті 21 визнає право на мирні зібрання та визначає, що його здійснення може підлягати лише тим обмеженням, які встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, громадської безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших осіб.[3] Цей документ є обов'язковим для виконання державами-учасницями, зокрема Україною, яка ратифікувала його та зобов'язалася забезпечувати реалізацію зазначених прав.

Особливе значення для України має Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, яка у статті 11 гарантує право кожного на свободу мирних зібрань. Конвенція визначає, що будь-які обмеження цього права повинні бути передбачені законом, відповідати принципу необхідності у демократичному суспільстві та мати легітимну мету.[4] Важливою особливістю Конвенції є наявність ефективного механізму контролю за її дотриманням через діяльність Європейського суду з прав людини.

Практика Європейського суду з прав людини відіграє важливу роль у формуванні правових стандартів реалізації права на мирні зібрання. У своїх рішеннях Суд неодноразово наголошував, що свобода мирних зібрань є однією з основ демократичного суспільства та не може обмежуватися без належних правових підстав. У справах проти України, зокрема «Verentsov v. Ukraine» та «Shmushkovych v. Ukraine», Європейський суд встановив

порушення державою права на мирні зібрання у зв'язку з відсутністю чіткого законодавчого регулювання та неправомірним втручанням органів влади у реалізацію цього права.[6,7]

Відповідно до статті 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства.[1] Це означає, що положення міжнародних договорів та практика Європейського суду з прав людини повинні враховуватися при застосуванні норм національного права та діяльності органів державної влади.

Як вже зазначалося правове регулювання права на мирні зібрання в Україні ґрунтується насамперед на положеннях Конституції України, яка закріплює основні гарантії реалізації цього права. Стаття 39 Конституції України визначає право громадян на проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій та встановлює, що обмеження цього права можливе лише за рішенням суду і відповідно до закону. Конституційні норми мають найвищу юридичну силу та є основою для формування і розвитку галузевого законодавства у сфері забезпечення прав і свобод людини.

Водночас в Україні відсутній спеціальний закон, який би комплексно регулював порядок організації та проведення мирних зібрань. У зв'язку з цим окремі аспекти реалізації цього права регулюються нормами різних нормативно-правових актів, зокрема законами України «Про Національну поліцію», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про правовий режим воєнного стану», а також Кодексом адміністративного судочинства України. Значну роль у регулюванні цієї сфери відіграє судова практика, яка забезпечує тлумачення конституційних норм і захист прав громадян у випадках їх порушення.

Особливе значення у забезпеченні реалізації права на мирні зібрання належить органам державної влади та органам місцевого самоврядування. Вони зобов'язані створювати належні умови для проведення мирних заходів,

забезпечувати громадський порядок і безпеку учасників, а також утримуватися від неправомірного обмеження цього права. Водночас правоохоронні органи повинні діяти виключно в межах закону, дотримуючись принципів законності, необхідності та пропорційності.

В умовах запровадження воєнного стану в Україні реалізація права на мирні зібрання має певні особливості. Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» можуть встановлюватися тимчасові обмеження окремих конституційних прав і свобод з метою забезпечення національної безпеки, громадського порядку та оборони держави. Однак навіть в умовах воєнного стану обмеження права на мирні зібрання повинні відповідати конституційним принципам законності, необхідності та пропорційності, а також не можуть мати дискримінаційного характеру.[5]

Важливу роль у забезпеченні права на мирні зібрання відіграють суди, які здійснюють контроль за законністю рішень органів державної влади та забезпечують захист порушених прав громадян. Адміністративні суди розглядають спори щодо обмеження або заборони мирних зібрань, а також перевіряють правомірність дій органів влади та посадових осіб.

В період сьогодення сучасний стан правового регулювання права на мирні зібрання в Україні свідчить про необхідність подальшого вдосконалення законодавства з метою забезпечення ефективної реалізації цього конституційного права відповідно до міжнародних стандартів і принципів правової держави. Незважаючи на конституційне закріплення цього права та наявність міжнародно-правових гарантій, відсутність спеціального законодавчого акта, який би комплексно регулював порядок організації і проведення мирних зібрань, створює правову невизначеність і ускладнює належне забезпечення цього права на практиці.

Одним із ключових напрямів вдосконалення законодавства є прийняття спеціального Закону України «Про мирні зібрання», який би чітко визначав правові засади реалізації цього права, порядок повідомлення про проведення

мирних заходів, права і обов'язки їх учасників, а також повноваження органів державної влади та правоохоронних органів. Важливим є закріплення принципу презумпції дозволеності мирних зібрань, відповідно до якого реалізація цього права не потребує спеціального дозволу державних органів, а будь-які обмеження можуть встановлюватися лише на підставі закону і за рішенням суду.

Необхідним напрямом є також гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами у сфері прав людини, зокрема положеннями Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практикою Європейського суду з прав людини. Врахування правових позицій ЄСПЛ сприятиме формуванню єдиної правозастосовної практики і забезпеченню належного рівня захисту конституційних прав громадян.

Особливу увагу слід приділити вдосконаленню механізмів судового захисту права на мирні зібрання. Ефективна діяльність судових органів є важливою гарантією захисту прав і свобод людини, оскільки саме суди здійснюють контроль за законністю обмежень цього права та забезпечують відновлення порушених прав. Важливим є забезпечення оперативного, незалежного і неупередженого судового розгляду справ, пов'язаних із реалізацією права на мирні зібрання.

Окремим напрямом є вдосконалення правового регулювання діяльності правоохоронних органів під час забезпечення мирних зібрань. Законодавство має чітко визначати межі їх повноважень, порядок застосування заходів примусу та відповідальність за перевищення службових повноважень. Це сприятиме забезпеченню балансу між підтриманням громадського порядку та дотриманням прав і свобод громадян.

В умовах воєнного стану особливого значення набуває законодавче визначення підстав і меж обмеження права на мирні зібрання. Такі обмеження повинні відповідати принципам законності, необхідності та

пропорційності, а також застосовуватися виключно з метою забезпечення національної безпеки і громадського порядку. Водночас навіть в умовах особливого правового режиму держава зобов'язана забезпечувати основні гарантії прав людини.

Важливим напрямом вдосконалення є також запровадження сучасних цифрових механізмів реалізації права на мирні зібрання, зокрема можливості подання повідомлень про проведення зібрань в електронній формі. Це сприятиме підвищенню доступності реалізації цього права та відповідатиме сучасним умовам розвитку інформаційного суспільства.

Крім того, необхідним є посилення юридичної відповідальності посадових осіб за незаконне обмеження або перешкоджання реалізації права на мирні зібрання, а також підвищення ролі Конституційного Суду України у забезпеченні конституційного контролю за дотриманням прав і свобод людини.

Таким чином, вдосконалення законодавства у сфері забезпечення права на мирні зібрання є необхідною умовою зміцнення конституційного ладу, розвитку демократичних інститутів та забезпечення ефективного захисту прав і свобод людини. Запровадження чіткого і сучасного правового механізму реалізації цього права сприятиме утвердженню принципу верховенства права та розвитку України як демократичної і правової держави.

РОЗДІЛ 7

ПСИХОЛОГІЯ ДОСТОВІРНОСТІ ВЕРБАЛЬНИХ ПОКАЗАНЬ

Ребенок Н.О., кандидат юридичних наук, доцент кафедри психології,
Національна академія внутрішніх справ, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0872-6063>

Вступ. Вербальні показання у юридичному процесі є одним із основних джерел доказової інформації та становлять психологічно опосередковане повідомлення особи про події, дії чи обставини, що мають правове значення. Вони формуються в результаті взаємодії процесів сприйняття, пам'яті, мислення, емоційної регуляції та мовлення і залежать від індивідуального досвіду, психічного стану та соціально-процесуального контексту. Достовірність показань визначається як ступінь відповідності повідомленої інформації об'єктивним обставинам події та встановлюється на основі комплексного психологічного аналізу. Принципово важливим є розмежування понять щирості, правдивості та достовірності, оскільки особа може бути щирою і переконаною у власних словах, але водночас повідомляти неточну або спотворену інформацію. Сучасна юридична психологія виходить із того, що недостовірність показань не тотожна брехні, а значна частина спотворень має ненавмисний характер і пов'язана з особливостями функціонування пам'яті та впливом емоційних і соціальних чинників.

Проблематику психологічної природи та достовірності вербальних показань досліджували провідні зарубіжні науковці, зокрема Г. Мюнстерберг, Е. Лофтус, К. Ундеутч, Р. Стеллер, М. Кьонкен, М. Джонсон, К. Рей, А. Врей, С. Кассін. У своїх працях вони обґрунтували реконструктивний характер пам'яті, залежність показань від умов їх отримання, наявність феномену дезінформації, можливість фальшивих

зізнань, а також розробили змістові та когнітивні критерії оцінки достовірності повідомлення. Їхні дослідження стали підґрунтям формування сучасного наукового підходу, відповідно до якого достовірність показань оцінюється комплексно, імовірно та з урахуванням психологічних, процесуальних і соціальних чинників їх формування.

У юридичному процесі вербальні показання є одним із основних джерел доказової інформації. У психологічному розумінні вони становлять усне або письмове відтворення особою подій, дій чи обставин, що мають правове значення, сформоване в результаті складної взаємодії психічних процесів сприйняття, пам'яті, мислення, емоційної регуляції та мовлення.

Юридична психологія розглядає показання не як механічне відображення реальності, а як психологічно опосередкований продукт, що залежить від індивідуального досвіду особи, її психічного стану та соціального контексту ситуації допиту або судового розгляду.[1]

Вербальні показання - усне або письмове повідомлення особи про події, дії чи обставини, що мають юридичне значення, сформоване в результаті психічних процесів сприйняття, пам'яті, мислення та мовлення і зафіксоване у процесуальній.

Достовірність показань - ступінь відповідності повідомленої інформації об'єктивним обставинам події, встановлений на основі комплексного психологічного.

У науковому аналізі принципово важливим є розмежування таких понять:

- щирість - відсутність свідомого наміру обманювати;
- правдивість - відповідність повідомлення внутрішнім переконанням особи;
- достовірність - відповідність повідомленої інформації об'єктивній реальності.

Це розмежування має фундаментальне значення для юридичної практики, оскільки особа може бути щирою і переконаною у власних словах, але водночас повідомляти недостовірну інформацію.

Історія права свідчить, що тривалий час психологічна природа показань ігнорувалася. У давніх і середньовічних правових системах істина ототожнювалася з формальною процедурою її встановлення, а не з науковим аналізом психічних процесів.

У Стародавньому Римі свідчення оцінювалися з урахуванням соціального статусу особи. Раби могли давати показання лише під тортурами, оскільки вважалося, що страх і біль змушують говорити правду. Подібні уявлення зберігалися і в середньовічному праві, де широко застосовувалися:

- тортури як засіб отримання зізнання;
- ордалії (випробування водою, вогнем);
- примус як легітимний процесуальний інструмент.

Історичні приклади інквізиційних процесів XV–XVII століть демонструють масові випадки фальшивих зізнань. Особи визнавали провину у злочинах, яких не вчиняли, що згодом було визнано серйозною судовою помилкою. Саме ці події стали важливим аргументом на користь відмови від тортур у кримінальному праві.[2]

У XVIII столітті в епоху Просвітництва формується критичне ставлення до зізнання як «цариці доказів». Важливу роль у цьому відіграв італійський мислитель Чезаре Беккарія. У праці «Про злочини і покарання» (1764) він обґрунтував ідею, що зізнання, отримане під примусом, не може вважатися достовірним, оскільки страх і біль руйнують здатність людини адекватно відтворювати реальність.

Ці ідеї стали теоретичним підґрунтям для гуманізації кримінального процесу та поступового переходу до доказової системи, що ґрунтується на раціональному аналізі.

З розвитком експериментальної психології наприкінці XIX - на початку XX століття з'являються перші наукові роботи, присвячені аналізу свідчень. Значний внесок у становлення юридичної психології зробив німецько-американський психолог Гуго Мюнстерберг.

У праці «На лаві свідків» (*On the Witness Stand*, 1908) він уперше системно показав, що:

- пам'ять свідків є вибірковою і нестабільною;
- впевненість у показаннях не гарантує їх правильності;
- суди схильні переоцінювати суб'єктивну переконливість свідчень.

Попри критику з боку юристів, ці положення стали основою сучасного психологічного підходу до оцінки показань.

Подальший розвиток проблема отримала у XX столітті завдяки дослідженням пам'яті. Американська дослідниця Елізабет Лофтус у працях «Очевидець: психологія свідчень» та «Міф пригніченої пам'яті» експериментально довела, що пам'ять має реконструктивний характер.

Вона встановила, що:

- навідні запитання можуть змінювати спогади;
- нова інформація інтегрується у вже наявні уявлення;
- людина може щиро вірити у спогади, які не відповідають реальним подіям.

Ці висновки суттєво вплинули на судову практику багатьох країн і стали підґрунтям для впровадження більш обережного ставлення до показань очевидців.[3]

У сучасній юридичній психології показання розглядаються також як форма соціальної комунікації, що відбувається в умовах процесуальної нерівності сторін. На їх формування впливають:

- очікування слідчого або суду;
- страх відповідальності;
- прагнення відповідати соціально схвалюваній версії подій.

Українські наукові дослідження доводять, що ціннісні орієнтації, рівень життєстійкості та соціальний контекст впливають на структуру і зміст показань, визначаючи, які аспекти події вважаються значущими для особи.

Таким чином, вербальні показання у юридичному процесі:

- є психологічно опосередкованим продуктом;
- формуються внаслідок взаємодії когнітивних, емоційних і соціальних чинників;
- історично довели свою вразливість до примусу та навіювання.

Розуміння психологічної природи показань є необхідною умовою професійної діяльності психолога в юридичній сфері та основою для подальшого аналізу чинників їх спотворення і критеріїв достовірності.

Спотворення вербальної інформації - це відхилення змісту показань від об'єктивних обставин події, яке може виникати як унаслідок свідомого викривлення інформації, так і без наміру обману, під впливом психологічних, соціальних та ситуаційних чинників.

Юридична психологія виходить із принципового положення, що недостовірність показань не тотожна брехні. Значна частина спотворень має ненавмисний характер і пов'язана з особливостями функціонування психіки людини в умовах стресу, часової дистанції та соціального тиску.

Когнітивні чинники спотворення: пам'ять і увага

Одним із ключових когнітивних чинників спотворення показань є реконструктивний характер пам'яті. Сучасні дослідження доводять, що пам'ять не зберігає події у вигляді точних копій, а щоразу відтворює їх заново, комбінуючи фрагменти реального досвіду з пізнішими уявленнями.

Класичні експериментальні дослідження Елізабет Лофтус, узагальнені у працях «Очевидець: психологія свідчень» та «Міф пригніченої пам'яті», довели існування ефекту дезінформації. Цей ефект полягає в тому, що:

- навідні або некоректно сформульовані запитання;
- інформація, отримана після події;

- коментарі інших осіб

можуть змінювати спогади людини без усвідомлення нею цього процесу.

Важливу роль відіграє також увага. У момент події людина не здатна одночасно охопити всі її аспекти. Увага концентрується на найбільш значущих або загрозливих елементах, тоді як інші деталі можуть:

- не фіксуватися взагалі;
- заміщуватися пізнішими припущеннями.

Емоційні та стресові чинники спотворення

Сильний емоційний стан є одним із найпотужніших чинників спотворення вербальної інформації. У психології добре відомий феномен емоційного звуження свідомості, за якого:

- фіксуються центральні, емоційно значущі елементи події;
- периферійні деталі випадають або спотворюються.

Травматичні події можуть призводити до:

- фрагментарності спогадів;
- порушення часової послідовності;
- труднощів вербалізації пережитого досвіду.

Емоційне звуження свідомості - це стан психоемоційного виснаження, що супроводжується зниженням емоційної реактивності, втратою інтересу до навколишнього, байдужістю та відчуттям спустошеності. Воно часто є захисним механізмом психіки при тривалому стресі, професійному вигоранні або органічних ураженнях мозку.

Основні ознаки та симптоми:

- Емоційне збіднення - втрата афективного відгуку, душевна холодність, «ущільнення» емоцій (почуття стають плоскими).
- Відстороненість - цинічне ставлення, відгородженість від колег, клієнтів або близьких.

- Апатія та байдужість - втрата інтересу до улюблених занять, власного життя та оточення.

- Когнітивні порушення - відчуття «туману в голові», розсіяність, зниження концентрації.

- Поведінкові зміни - прагнення до усамітнення, шаблонне виконання обов'язків.

Українські наукові дослідження, присвячені впливу воєнного досвіду та хронічного стресу (І. Сингаївська, І. Страмоусова), засвідчують, що тривала психотравматизація:

- знижує стабільність спогадів;
- підвищує сугестивність;
- ускладнює чітке відтворення подій навіть за високої мотивації бути правдивим.

Соціальні та комунікативні чинники

Вербальні показання формуються не у вакуумі, а в процесі соціальної взаємодії. До важливих соціальних чинників спотворення належать:

- очікування слідчого або суду;
- страх негативних наслідків;
- бажання відповідати «соціально правильній» версії подій;
- авторитет особи, яка ставить запитання.

У цьому контексті показання слід розглядати як комунікативний акт, у якому особа несвідомо адаптує свою розповідь до реакцій співрозмовника.

Це може призводити до:

- несвідомого уточнення або перебудови спогадів;
- підлаштування розповіді під логіку запитань;
- виключення інформації, що здається «неважливою» або «небажаною».

Процесуальні чинники: умови та техніка допиту

Важливу роль у формуванні спотворень відіграють процесуальні умови отримання показань. Серед них:

- багаторазові допити;
- тривалість опитування;
- втома;
- складність або навідний характер запитань.

Історичні та сучасні дослідження доводять, що повторне відтворення події не підвищує, а часто знижує точність показань, оскільки кожне пригадування змінює структуру спогаду.

Особливо небезпечними є навідні запитання, які можуть формувати у свідомості особи уявні деталі, що згодом сприймаються як реальні.

Індивідуально-психологічні чинники

До індивідуально-психологічних чинників спотворення належать:

- рівень когнітивного розвитку;
- особливості мовлення;
- навіюваність;
- рівень життєстійкості;
- ціннісні орієнтації.[4]

Українські дослідження (О. Вакуленко, І. Чанчиков) показують, що ціннісні орієнтації особистості впливають на інтерпретацію подій і вибір того, які елементи потрапляють у показання, а які залишаються поза ними.

Таким чином, спотворення вербальної інформації зумовлюється комплексом чинників:

- когнітивних (пам'ять, увага);
- емоційних (стрес, травма);
- соціальних (взаємодія, очікування);
- процесуальних (умови допиту);
- індивідуально-психологічних (особистісні особливості).

Розуміння цих чинників є необхідною передумовою для науково обґрунтованої оцінки показань і запобігання помилкам у юридичному процесі.[5]

Поняття достовірності у юридично-психологічному аналізі

Достовірність вербальних показань - це ступінь відповідності повідомленої особою інформації об'єктивним обставинам події, встановлений на підставі комплексного аналізу психологічних, змістових і контекстуальних характеристик повідомлення.

У юридичній психології достовірність не розглядається як бінарна категорія («правда / брехня»). Натомість застосовується ймовірнісний підхід, відповідно до якого показання можуть бути:

- більш або менш достовірними;
- частково достовірними;
- достовірними за формою, але неточними за змістом.

Це принципово відрізняє психологічний аналіз від повсякденних уявлень про правду і брехню.

Історичні передумови формування критеріїв достовірності

Перші спроби науково обґрунтувати відмінності між правдивими та неправдивими показаннями з'являються наприкінці ХІХ - на початку ХХ століття. Важливу роль у цьому відіграв німецький психолог Гуго Мюнстерберг, який у праці «На лаві свідків» (1908) наголошував, що достовірність показань не може оцінюватися лише за впевненістю мовця або логічною послідовністю його розповіді.

Подальший розвиток ці ідеї отримали у середині ХХ століття, коли в судовій практиці постало питання оцінки свідчень дітей і потерпілих у справах про насильство. Саме тоді виникла потреба у змістових, а не поведінкових критеріях достовірності.

Змістові критерії достовірності: підхід Карла Ундеутча

Фундаментальним для юридичної психології є підхід, запропонований Карл Ундеутч (Karl Undeutsch, 1931–2021). У межах так званої гіпотези Ундеутча (Undeutsch Hypothesis) стверджується, що:

«Оповідь, заснована на реально пережитій події, за своїми психологічними характеристиками відрізняється від вигаданої оповіді».

Карл Ундеутч є науковцем, чия ідея стала науковою не через кількість особистих статей, а через те, що її багаторазово перевірили й підтвердили інші дослідники, а сама концепція увійшла до стандартів юридичної психології.

Карл Ундеутч - це вчений, який показав, що правду в суді треба шукати не в очах і жестах людини, а в психологічній структурі її розповіді.

На основі цієї гіпотези було розроблено метод Criteria-Based Content Analysis (CBCA) - аналіз змісту показань за сукупністю психологічних критеріїв.

До основних змістових критеріїв достовірності належать:

- спонтанність та нефрагментарність викладу;
- наявність сенсорних (зорових, слухових, тактильних) деталей;
- опис конкретних просторово-часових обставин;
- внутрішня логічна узгодженість;
- наявність деталей, що не посилюють позицію оповідача;
- відображення емоційних і психічних станів.

Змістові критерії вважаються більш надійними, ніж оцінка невербальної поведінки, оскільки вони безпосередньо пов'язані з механізмами пам'яті.[6]

Statement Validity Assessment (SVA) як комплексна процедура

Метод CBCA застосовується у складі ширшої процедури Statement Validity Assessment (SVA) (укр. *оцінка валідності показань*), розробленої німецькими дослідниками Райнхардом Стеллером і Максом Кьонкеном.

Statement Validity Assessment - це науковий спосіб оцінити, наскільки показання схожі на спогад про реальну подію, а не спроба «впіймати людину на брехні».

SVA включає:

1. аналіз умов отримання показань;

2. структуроване інтерв'ювання;
3. застосування критеріїв СВСА;
4. оцінку альтернативних пояснень (вплив навіювання, тиску, мотивації).

Важливо підкреслити, що SVA не дає категоричного висновку про істинність або хибність показань, а лише підвищує обґрунтованість психологічної оцінки.[7]

Когнітивні критерії достовірності: підхід Reality Monitoring

Іншим науково обґрунтованим підходом є Reality Monitoring (Reality Monitoring Theory - теорія моніторингу джерела спогаду), розроблений у межах когнітивної психології. Його авторами вважаються Мерілін Джонсон і Керол Рей.

Згідно з цим підходом, спогади про реально пережиті події зазвичай містять:

- більше сенсорних і перцептивних деталей;
- менш формалізовану структуру;
- менше логічних пояснень і «раціоналізацій».

Натомість вигадані повідомлення мають ознаки когнітивної конструкції, зокрема більшу узгодженість і схематичність.

Когнітивне навантаження як критерій

Сучасні дослідження у сфері виявлення нещирості пов'язані з іменем Альдерт Врей. У праці «Виявлення брехні та обману» він довів, що створення неправдивої версії подій потребує більших когнітивних ресурсів, ніж відтворення реального досвіду.

Ознаками підвищеного когнітивного навантаження можуть бути:

- труднощі при зміні порядку відтворення подій;
- збільшення кількості пауз;
- зниження кількості спонтанних деталей.

Психологічні критерії достовірності вербальних показань

Підхід / метод	Основні критерії	Психологічне обґрунтування	Обмеження застосування
1	2	3	4
Змістовий підхід (гіпотеза Ундеутча, СВСА)	Спонтанність викладу; сенсорні деталі; просторово-часова конкретність; внутрішня логічна узгодженість; опис емоційних станів; наявність другорядних деталей	Реально пережитий досвід зберігається в пам'яті у вигляді епізодів із перцептивними та емоційними компонентами	Залежить від віку, мовленнєвого розвитку, культурного контексту; не застосовується ізольовано
Statement Validity Assessment (SVA)	Аналіз умов отримання показань; застосування критеріїв СВСА; перевірка альтернативних пояснень (навіювання, тиск)	Достовірність оцінюється як результат взаємодії змісту показань і умов їх формування	Не дає категоричних висновків; потребує високої кваліфікації експерта
Reality Monitoring (Джонсон, Рей)	Наявність сенсорних і перцептивних деталей; емоційна насиченість; менш формалізована структура; відсутність надмірних логічних пояснень	Реальні спогади відрізняються від уявних за джерелом походження (перцепція та уява)	Менш ефективний при високій фантазійності або тренуваності оповідача

1	2	3	4
Когнітивний підхід (когнітивне навантаження)	Збільшення пауз; труднощі при зміні послідовності подій; спрощення мовлення	Створення неправдивої версії подій потребує більших когнітивних ресурсів	Стрес і тривога можуть давати подібні ознаки без наміру брехні
Невербальні індикатори	Мікровирази; напруженість; уникання погляду; зміни пози	Відображають емоційний стан особи під час повідомлення інформації	Не є прямими показниками брехні; високий ризик помилкових інтерпретацій
Контекстуальний аналіз	Умови допиту; повторюваність показань; часовий інтервал; соціальний тиск	Контекст впливає на реконструкцію спогадів і комунікативну поведінку	Потребує міждисциплінарного аналізу і доступу до процесуальних матеріалів

Разом із тим автор наголошує, що ці критерії мають допоміжний характер і не можуть використовуватися ізольовано.

Обмеженість невербальних критеріїв

Широко відомі дослідження Пол Екман, зокрема праця «Психологія емоцій», сприяли поширенню ідеї про мікровирази як можливі індикатори нещирості.

Однак сучасна наука підкреслює, що:

- невербальні реакції відображають емоційний стан;
- емоційне напруження не тотожне брехні;
- страх і тривога можуть бути зумовлені самим процесом допиту.

Тому невербальні критерії можуть використовуватися лише як допоміжні орієнтири, а не як докази недостовірності.[8]

Потрібно пам'ятати, що жоден критерій не використовується окремо. Достовірність оцінюється ймовірно, а не категорично. Психолог аналізує умови формування показань, а не встановлює провину.

Типові помилки при оцінці достовірності вербальних показань

1. Ототожнення впевненості з достовірністю

Однією з найпоширеніших помилок є переконання, що впевнена манера викладу автоматично свідчить про правдивість показань. Дослідження психології пам'яті доводять, що суб'єктивна впевненість не корелює прямо з точністю спогадів.

Особа може бути глибоко переконаною у своїй версії подій, навіть якщо її спогади зазнали значних спотворень. Ця помилка особливо характерна для судової практики, де впевненість часто сприймається як ознака «надійного свідка».[9]

2. Інтерпретація емоцій як доказу істинності або брехні

Сльози, тремтіння голосу, емоційна насиченість або, навпаки, емоційна стриманість часто помилково трактуються як індикатори правдивості або неправдивості.

Психологічні дослідження показують, що емоційні реакції відображають внутрішній стан людини, але не дають прямої інформації про достовірність повідомлення. Страх, сором, гнів або емоційне заціпеніння можуть бути зумовлені самим фактом допиту або повторним переживанням травми.[10]

3. Надмірна довіра до невербальних ознак

Популярні уявлення про «ознаки брехні» (уникання погляду, рухи рук, зміна пози) не мають достатнього наукового підґрунтя для самостійного використання в експертній оцінці.

Невербальні сигнали є контекстуально залежними і можуть бути наслідком:

- тривоги;
- культурних норм;
- особистісних особливостей;
- умов комунікації.

Їх абсолютизація підвищує ризик помилкових висновків.

4. Ігнорування умов отримання показань

Оцінка змісту показань без урахування умов, за яких вони були отримані, є серйозною методологічною помилкою. Повторні допити, навідні запитання, тиск або втома можуть істотно змінити структуру спогадів.[11]

У юридичній психології підкреслюється, що достовірність не є властивістю тексту показань сама по собі, а результатом взаємодії змісту та процесуальних умов.

5. Очікування «ідеально логічної» розповіді

Існує поширене, але хибне переконання, що правдиві показання повинні бути логічно послідовними, детальними та без суперечностей.

Насправді реальні спогади часто є фрагментарними, містять паузи, повтори, неузгодженості, особливо у випадках травматичних подій. Надмірна структурованість і «відшліфованість» розповіді може, навпаки, свідчити про попередню підготовку або реконструкцію.

6. Зведення оцінки достовірності до пошуку брехні

Професійною помилкою є підміна психологічної оцінки достовірності полюванням на брехню. Такий підхід:

- ігнорує ненавмисні спотворення;
- підвищує ризик стигматизації;
- суперечить етичним принципам професії психолога.

Завдання психолога - аналіз умов формування показань, а не встановлення провини.

7. Неврахування індивідуальних та культурних відмінностей

Оцінка показань без урахування віку, рівня освіти, мовленнєвих можливостей, культурних норм та ціннісних орієнтацій особи може призвести до хибних інтерпретацій.

Наприклад, стриманість або мінімалізм у викладі можуть бути культурною нормою, а не ознакою нещирості.

8. Категоричні висновки без імовірнісної оцінки

Категоричні формулювання («показання є неправдивими») суперечать сучасним стандартам юридичної психології. Науково коректною є ймовірнісна оцінка, що враховує альтернативні пояснення та обмеження методів.[12]

Отже, вербальні показання у юридичному процесі є складним психологічно опосередкованим продуктом, що формується під впливом когнітивних, емоційних, соціальних і процесуальних чинників. Їх достовірність не може визначатися лише на підставі впевненості особи, емоційних реакцій чи зовнішньої переконливості викладу, оскільки пам'ять має реконструктивний характер і піддається впливу стресу, навіювання та контексту допиту.

Наукові дослідження у сфері юридичної психології довели необхідність комплексного та імовірнісного підходу до оцінки показань, що передбачає аналіз змісту повідомлення, умов його отримання та індивідуально-психологічних особливостей особи. При цьому психолог не встановлює істину у справі та не визначає вину, а здійснює професійну оцінку психологічних передумов формування повідомлення.

Усвідомлення обмежень психологічної діагностики, відмова від категоричних висновків і дотримання етичних принципів є необхідними умовами науково обґрунтованої та відповідальної участі психолога в юридичному процесі.

РОЗДІЛ 8

МАТЕМАТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ВИМОГ ДО СКЛАДНОСТІ ПАРОЛІВ І ЧАСТОТИ ЇХ ЗМІНИ

Штонда Р.М., начальник науково-дослідного відділу, Військового інституту телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут, Київ

Ляшенко Г.Т., старший науковий співробітник, Військового інституту телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут, Київ

Самусь О.Ю., науковий співробітник, Військового інституту телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут, Київ

У сучасних умовах цифровізації державного управління, розвитку мережових технологій та зростання інтенсивності кіберзагроз проблема забезпечення надійної автентифікації користувачів набуває особливої актуальності. Парольна автентифікація залишається одним із найпоширеніших механізмів контролю доступу до інформаційних систем, попри активне впровадження багатофакторних та безпарольних рішень. Водночас статистика інцидентів свідчить, що компрометація облікових даних (через фішинг, витоки баз даних, перебір паролів, credential stuffing тощо) є однією з основних причин несанкціонованого доступу до інформаційних ресурсів.

Нормативні документи та галузеві стандарти, зокрема рекомендації National Institute of Standards and Technology (NIST), International Organization for Standardization (ISO) та European Union Agency for Cybersecurity (ENISA), пропонують сучасні підходи до формування парольної політики, які базуються не лише на формальних вимогах до складності, але й на оцінці ризиків, поведінкових факторах користувачів та економічній доцільності заходів захисту [1]. Водночас у практиці державних установ часто застосовуються шаблонні підходи (фіксована мінімальна довжина,

обов'язкова наявність спеціальних символів, жорстка періодичність зміни), які не завжди мають достатнє математичне обґрунтування.

У поданому розділі здійснюється формалізований аналіз вимог до складності паролів та періодичності їх зміни на основі теорії інформації, ймовірнісних моделей та підходів до мінімізації очікуваних витрат і обмеження ризику. Запропоновані моделі дозволяють перейти від інтуїтивних або традиційних рішень до кількісно обґрунтованої політики управління паролями, що особливо важливо для державних установ, де наслідки компрометації можуть мати критичний характер.

1 Математичне обґрунтування вимог до складності паролів.

Складність пароля визначається його стійкістю до атак, таких як brute-force (перебір усіх можливих комбінацій) або dictionary attacks (перебір словникових слів). Ключовим показником є ентропія пароля, яка вимірює кількість інформації в бітах і вказує на “невизначеність” пароля для атакуючого [2].

Ентропія H для пароля довжиною L з кількістю можливих символів із алфавіту розміром S обчислюється за формулою (8.1),

$$H = L \times \log_2 S, \quad (8.1)$$

Це впливає з того, що загальна кількість можливих паролів дорівнює S^L , а ентропія – це \log_2 від цієї кількості, оскільки кожен біт подвоює кількість варіантів.

Давайте розглянемо детальніше розрахунок формули обчислення ентропії паролів (1):

– визначити складові для стандартного пароля – цифри (кількість 10), малі літери латинського алфавіту (кількість 26), прописні літери латинського алфавіту (кількість 26) та неалфавітні символи (до 33 символів, залежно від

реалізації системи), загалом $S = 94$ для повного набору (цифри, малі літери алфавіту, прописні літери алфавіту та неалфавітні символи);

– наступним кроком є обчислення кількості комбінацій, що вираховується за формулою (8.2):

$$N = S^L, \quad (8.2)$$

де N – загальна кількість можливих комбінацій;

S – кількість можливих символів;

L – довжина пароля;

– наступним кроком є визначення ентропії, що вираховується за формулою (8.3):

$$H = \log_2 N = L \times \log_2 S, \quad (8.3)$$

де H – ентропія пароля (вимірюється у бітах);

N – загальна кількість можливих комбінацій;

L – довжина пароля;

$\log_2 S$ – ентропія на кількість можливих символів.

Примітка. Для пароля довжиною у 8 символів з $S = 94$ буде наступне: $\log_2 94 \approx 6.55$, тоді $H \approx 8 \times 6.55 = 52.4$ біт. Це означає, що противник або зловмисник повинен перевірити в середньому $2^{52.4}/2 \approx 2^{51.4}$ комбінацій для 50 % ймовірного успіху (за моделлю рівномірного розподілу).

Час до злому пароля залежить від швидкості перевірки (комбінацій на секунду), що вираховується за формулою (8.4) для 50 % ймовірності:

$$T = \frac{2^H}{2R}, \quad (8.4)$$

де T – час підбору паролю із 50 % ймовірністю;

R – швидкість перевірки (вимірюється в комбінаціях на секунду);

H – ентропія пароля (вимірюється у бітах).

Примітка. Якщо $R = 10^{12}$ (сучасні GPU-кластери), для $H = 52.4 \div T \approx 2^{52.4} \div (2 \times 10^{12}) \approx 10^3$ секунд (близько 17 хвилин). Це демонструє, чому паролі з низькою ентропією (наприклад, лише цифри $S = 10$, $H \approx 26.6$) є вразливими. За цих умов час злому противником або зловмисником зменшується до секунд.

Вимоги до складності паролів накладаються із розрахунку, щоб час на підбір пароля (T) перевищував десятки років чи століття, враховуючи використання методів паралельних розрахунків при проведенні атак.

Для паролів, створених із застосуванням словникових послідовностей символів (слів), ентропія зменшується і розраховується за формулою (8.5):

$$\frac{D}{H} = \log_2 D, \quad (8.5)$$

де D – кількість унікальних слів у словнику;

H – ентропія пароля (вимірюється у бітах).

$\log_2 D$ – ентропія, яку додає кожне слово.

Чим більша кількість унікальних слів у словнику (D), тим більше ентропії додає кожне слово до парольної фрази, тому вимоги забороняють прості слова і рекомендуються складні парольні фрази (при їх застосуванні) [3].

У випадку парольної фрази, пароль складається з кількох слів, обраних із певного словника.

Примітка. Словник може містити 10000 поширених слів (як у англійській мові за стандартом Diceware або аналогічному україномовному словнику).

Таким чином, ентропія парольної фрази обчислюється за формулою (8.6):

$$H = \log_2(D^W), \quad (8.6)$$

де H – ентропія паролі фрази;

D – кількість унікальних слів у словнику;

W – кількість слів у фразі.

Формулу (8.6) можливо перетворити у формулу (8.7):

$$H = W \times \log_2 D, \quad (8.7)$$

де H – ентропія паролі фрази;

W – кількість слів у фразі.

$\log_2 D$ – ентропія, яку додає кожне слово.

Примітка. Якщо словник містить кількість унікальних слів $D = 10000$ слів, тоді $\log_2 10000 \approx 13.29$ біт. Для фрази, що буде складатись із кількості слів $W = 6$ слів, ентропія паролі фрази буде розрахована так: $H = 6 \times \log_2 10000 \approx 6 \times 13.29 \approx 79.74$ біт. Для досягнення ентропії паролі фрази $H \geq 80$ біт потрібно 7 символів: $H = 7 \times 13.29 \approx 93.03$ біт.

2 Математичне обґрунтування періодичності зміни пароля

Математичне обґрунтування періодичності зміни пароля (тобто як вибрати оптимальний інтервал t між змінами), розглянувши кілька простих моделей загрози і математично вивівши оптимум там, де це можливо. Пояснення – крок за кроком, з інтерпретацією результатів.

2.1 Модель А – атаки перебором/постійний ризик зламу.

Нехай пароль має “стійкість” (ентропію) H біт і противник (зловмисник) робить спроби зламу зі швидкістю, що дає ефективну інтенсивність успішних компрометацій β (тобто hazard rate) для пароля. Тоді ймовірність, що пароль буде зламаний протягом часу t , дорівнює:

$$P_{\text{comp}}(t) = 1 - e^{-\beta t}. \quad (8.8)$$

Припустимо, що в разі компрометації установа несе одноразовий збиток C . Вартість однієї зміни (операційні/адміністративні витрати) – K .

Зміну проводять кожні t одиниць часу. Тоді очікувані витрати за інтервал між змінами:

$$\text{Loss}_{\text{interval}} = C(1 - e^{-\beta t}) + K. \quad (8.9)$$

Середні витрати на одиницю часу:

$$f(t) = \frac{C(1 - e^{-\beta t}) + K}{t}. \quad (8.10)$$

Щоб знайти оптимальний t , мінімізуємо $f(t)$. Диференціювання дає (після перетворень) вираз:

$$C\beta t e^{-\beta t} = C(1 - e^{-\beta t}) + K. \quad (8.11)$$

Після спрощення отримаємо:

$$e^{-\beta t} (1 + \beta t) = 1 + \frac{K}{C}. \quad (8.12)$$

Однак ліва частина $e^{-\beta t}(1 + \beta t)$ при $t \geq 0$ набуває максимального значення 1 (при $t = 0$) і зменшується далі, отже права частина $1 + \frac{K}{C} > 1$. Тобто рівняння не має розв'язання при позитивних K, C . Інтерпретація: у цій простій моделі, де ризик компромісу зростає плавно з часом і збиток C – одноразовий, середні витрати $f(t)$ монотонно зменшуються при збільшенні t . Тобто математично модель пропонує не змінювати ($t \rightarrow \infty$), якщо є лише постійний ризик перебору, але існують витрати на зміну пароля. Це інтуїтивно важко сприймається, але має логічне пояснення: якщо

компрометація дає одноразовий збиток, який не росте з експозицією, то часті зміни лише додають K/t .

Висновок із моделі А: сама по собі боротьба з перебором не дає аргументу “чому зміни потрібні” – краще провадження в збільшення ентропії пароля/багатофакторну аутентифікацію/зниження β (частоти компрометації).

2.2 Модель В – витік (leak) як подія Poisson + експозиційне вікно до зміни.

Ця модель реалістичніша: компрометація пароля (через фішинг, брехню співробітника, витік бази паролів тощо) відбувається випадково з інтенсивністю μ (кількість витоків на одиницю часу). Коли відбувся витік, пароль стає скомпрометованим і нападник може його використати до наступної зміни. Якщо зміни відбуваються регулярно кожні t , то середній час, протягом якого скомпрометований пароль дає доступ, становить $t/2$ (середній залишок інтервалу до наступної зміни). При цьому вважаємо, що в разі витоку збиток накопичується пропорційно часу зламу, тобто існує щогодинний/щоденний збиток S (втрата в ресурсах або ризик) за одиницю часу, поки пароль скомпрометований.

Тоді:

- очікувана кількість витоків за одиницю часу: μ ;
- середній час доступу (експозиції) на один витік: $t/2$;
- очікувані витрати від витоків за одиницю часу: $\mu \times (t/2) \times S$;
- операційні витрати на зміну: K за кожну зміну, тобто K/t за одиницю часу.

Отже загальні середні витрати на одиницю часу [4]:

$$g(t) = \underbrace{\frac{\mu S}{2} t}_{\text{витік/експозиція}} + \underbrace{\frac{K}{t}}_{\text{витрати на ротацію}} \quad (8.13)$$

Це стандартна форма “лінійно-зростаюча + обернено-пропорційна” і має внутрішній мінімум. Знайдемо його.

Диференціюємо:

$$g'(t) = \frac{\mu S}{2} - \frac{K}{t^2}. \quad (8.14)$$

Розв’язання при $g'(t)=0$ дає:

$$\frac{\mu S}{2} = \frac{K}{t^2} \Rightarrow t^2 = \frac{2K}{\mu S}. \quad (8.15)$$

Отже, раціональним буде інтервал зміни пароля:

$$t^* = \sqrt{\frac{2K}{\mu S}}. \quad (8.16)$$

Це означає, що:

- якщо витоків багато (μ великий) або збиток від доступу великий (S великий) – t^* зменшується (потрібні частіші зміни);
- якщо зміна дорога (K велике) – t^* збільшується (зміни рідше).

Приклад розрахунку.

Припустимо:

- $K = 100$ UAH (вартість однієї зміни – робота адміністратора, розсилка повідомлень користувачам тощо);
- $\mu = 0.01$ компрометації/місяць (1 виток на 100 місяців в середньому);
- $S = 1000$ UAH/місяць (вартість того, що зловмисник робить за 1 місяць доступу).

Тоді:

$$t^* = \sqrt{\frac{2 \cdot 100}{0.01 \cdot 1000}} = \sqrt{\frac{200}{10}} = \sqrt{20} \approx 4.47 \text{ місяців.} \quad (8.17)$$

Отже, приблизно 4,5 місяці між змінами пароля (за цими умовами).

2.3 Фактори, які впливають на періодичність зміни пароля.

1. Вплив людського фактору. Часті примусові зміни стимулюють користувачів обирати слабші шаблони створення нових паролів (*password1* → *password2* → *password3* або внесення невеликих змін). Це знижує “ефективну ентропію” H_{eff} . Модель може включати негативний вплив $D(t)$ – приріст імовірності компрометації при зниженні t . Практичний висновок: надто часті зміни можуть знизити рівень безпеки.

2. Виявлення витоку. Якщо в установі реалізовано достатні механізми виявлення (інструменти моніторингу, SIEM тощо) і виявлення відбувається швидко після компрометації (час виявлення τ малий), ефект зміни пароля знижується – витік закінчиться виявленням, а не зміною.

3. Використання багатофакторності. Якщо багатофакторну автентифікацію увімкнено, вартість доступу S або ймовірність успішного використання витоку зменшується, отже t^* зростає – зміни паролів стають менш критичними.

4. Використання комбінованих моделей автентифікації. Можна об’єднати моделі А і В (і додати виявлення): загальні витрати міститимуть складову від безперервного *hazard* β (атак на підбір пароля) і складову від витоків μ , плюс збитки від отримання доступу зловмисниками (K/t). Рациональне значення можливо знаходити в числовому вираженні.

Практичні висновки оцінки факторів впливу:

– якщо головна загроза – витоки автентифікаційних даних (фішинг, компрометація бази), модель В показує, що є сенс у періодичній зміні пароля – і раціональний інтервал $t^* = \sqrt{2K/(\mu S)}$;

– якщо головна загроза – перебір паролів і використовуються паролі довгі/унікальні, часті зміни не додають користі; краще впроваджувати багатофакторну автентифікацію та підвищувати ентропію;

– не варто робити заміну дуже часто: це може знизити реальну ентропію паролів через людський фактор (спрощення шаблонів вибору паролів);

– найкраща практика: контекстно-чутлива політика – заміна за умови спрацювання тригера (після виявлення витоку, підозрілої активності) + примусова заміна для неактивованих/давніх паролів + багатофакторна автентифікація.

2.4 Обґрунтування періодичності зміни паролю для державних установ.

Тепер давайте розглянемо державні установи, в яких обробляються державні інформаційні ресурси. Коли збитки від компрометації “непомірно великі/неоціненні”, класична модель мінімізації очікуваних витрат перестає працювати в звичному вигляді: функція витрат ніби “вибухає” (неконтрольовано збільшується) при будь-якій ненульовій ймовірності компрометації, і необхідно переходити до іншої математичної постановки задачі. Далі розглянемо повний розбір наслідків і практичні (математично обґрунтовані) альтернативи.

1) Що означає “неоціненні” втрати математично.

Математично це можна зрозуміти двома шляхами:

А. Асимптотичне уявлення: $S \rightarrow \infty$ або $C \rightarrow \infty$. У нашій цільовій функції (з попередньої моделі):

$$G(t) = \mu S E_{\text{exp}}(t) + \frac{C(1 - e^{-\beta t})}{t} + \frac{K}{t}, \quad (8.18)$$

якщо S або $C \rightarrow \infty$, відповідні члени домінують і $G(t) \rightarrow \infty$ для будь-якого $t > 0$, поки існує ненульова ймовірність або експозиція (доступ злочинця до системи). Отже, мінімум функції досягається лише при границі $t \rightarrow 0^+$, тобто математично – прагнення до миттєвої (безперервної) зміни пароля (абсолютне зменшення експозиції до нуля). Це непрактичне рішення – воно ілюструє лише те, що витрати роблять компрометацію категорично неприйнятною.

В. Мінімаксний показник/жорсткий обмежувальний підхід: замість мінімізації очікуваних витрат ставимо жорстке обмеження на допустимий ризик/експозицію (constraint, обмеження). Це практичніша модель при “неоціненних” втратах.

2) Жорстка умова на ризик (констрейнт-підхід).

Якщо компрометація неприпустима, ставимо порогову умову: допустима ймовірність компрометації за інтервал t не повинна перевищувати ε (дуже мала, наприклад 10^{-3} або 10^{-6}).

Використаємо стандартну пуассонівську формулу розподілу для імовірності ≥ 1 події при інтенсивності λ (тут λ – інтенсивність витоків/компрометацій): $P(\geq 1 \text{ компрометація за } t) = 1 - e^{-\lambda t} \leq \varepsilon$ [5].

Звідси:

$$e^{-\lambda t} \geq 1 - \varepsilon \Rightarrow t \leq -\frac{1}{\lambda} \ln(1 - \varepsilon). \quad (8.19)$$

Для невеликого ε приближено:

$$t \approx \frac{\ln(1/\varepsilon)}{\lambda}. \quad (8.20)$$

Інтерпретація: при “неоцінених” втратах ми не міняємо t за допомогою мінімізації очікуваних витрат – ми встановлюємо максимально допустимий інтервал t так, щоб імовірність компрометації була надзвичайно малою.

Числовий приклад. Якщо $\lambda = 0.02$ (0.02 витоку/місяць) і $\varepsilon = 0.01$ (1 % ймовірності), то:

$$t \leq -\frac{\ln 0.99}{0.02} \approx 0.5025 \text{ місяця} \approx 15 \text{ днів.} \quad (8.21)$$

Для $\varepsilon = 10^{-4}$ це дасть $t \approx \ln(10^4)/\lambda \approx 9.21/0.02 \approx 460$ місяців – але тут видно, що дуже малий ε може дати надто довгий інтервал залежно від λ ; тому треба уважно розглядати вхідні параметри.

3) Замість “нескінченних” втрат – перетворення задачі в жорсткі обмеження.

Практичні варіанти, коли втрати “неоціненні”:

– обмеження по ймовірності компрометації: як вище – вибрати t так, щоб $1 - e^{-\lambda t} \leq \varepsilon$;

– обмеження по очікуваній експозиції: вимагати $\mu E_{exp}(t) \leq \eta$, де η – допустимий середній час ймовірного перебування зловмисника в системі на одиницю часу (абсолютно невелике число);

– мінімакс (robust) підхід: мінімізувати максимальні можливі втрати в гіршому випадку – наприклад, мінімізувати вплив деградації якості паролів при змінах. Якщо в гіршому випадку втрати будуть великими при будь-якому $t > 0$, це призводить до вибору мінімально можливого t згідно з технічними/операційними обмеженнями.

4) Практичні обмеження роблять задачу осмисленою.

Оскільки $t \rightarrow 0$ неможливе операційно, вводимо технічні/людські/нормативні обмеження:

– мінімальний реальний інтервал: $t \geq t_{min} > 0$ (технічно можлива найменша періодичність, наприклад 1 день або 1 година для автоматизованого управління секретами);

– функція деградації безпеки через людський фактор: якщо змін пароля забагато, користувачі придумують слабкі варіанти – моделюємо це як підвищення β при зниженні t : $\beta = \beta_0 + \phi(t)$ з $\phi(t)$ зростаючою при зменшенні t . Це дає компроміс і часто дає інтернальний мінімум $t^* > 0$.

Приклад (конкретна модифікація):

Поставимо обмеження “ймовірність компрометації $\leq \varepsilon$ ” та врахуємо людський фактор через підвищення інтенсивності перебору пароля грубою силою або використання слабших паролів при умові:

$$1 - e^{-(\lambda + \beta(t))t} \leq \varepsilon, \quad (8.22)$$

де $\beta(t) = \beta_0 + \alpha/tp$ (приблизна модель: при малій t користувачі використовують шаблони \rightarrow ефективна β росте). Потрібно знайти найменше $t \geq t_{min}$ що задовольняє цю умову. Це дасть практичне раціональне t .

5) Альтернативні та більш ефективні рішення (коли збитки критичні).

Коли втрати неприпустимі, оптимальні дії – не обов’язково тільки частіша ротація паролів. Математично це виражається тим, що зменшення ймовірності компрометації λ та/або зменшення ефективності використання компрометації ε набагато ефективнішими, ніж звуження t до неможливих значень.

Практичні кроки, які входять в модель як зменшення λ , β або S (ефективно роблять проблему скінченною):

1. Багатофакторна аутентифікація – зменшує ймовірність успішного використання скомпрометованого пароля (ефективно зменшує S чи β).

2. Короткоживучі (short-lived) автентифікаційні дані та токени – автоматична, машинна зміна секретів із малим часом життя; для машинних облікових записів t може бути у хвилинах/годинах.

3. Secrets manager / автоматична зміна – зміна без участі людини, з низькими операційними K .

4. Тригерні зміни – зміна при інциденті/підозрі замість частих примусових змін.

5. Зниження λ через превентивні заходи – навчання персоналу, фільтри фішингу, контроль доступу.

6. Швидке виявлення (зменшення $1/\delta$) – зменшення експозиції $E_{exp}(t)$.

Математично: ці заходи або дають змогу підвищити допустиме t при фіксованому ε , або роблять ситуацію такою, що звичайна мінімізація очікуваних витрат знову має сенс (бо S , C стають скінченними).

б) Підсумок – практична інструкція при “неоцінених” втратах.

1. Не варто мінімізувати $G(t)$ прямолінійно, якщо S або $C \approx \infty$.

Замість цього.

2. Варто встановити жорстку політику ризику: вибрати допустиму ймовірність компрометації ε і вирахувати максимально допустимий інтервал:

$$t \leq -\frac{1}{\lambda} \ln(1 - \varepsilon). \quad (8.23)$$

3. Або встановити допустиму очікувану експозицію η і знайти t із $\mu E_{exp}(t) \leq \eta$.

4. Врахувати операційні обмеження: технічно мінімальний t_{min} та людський фактор (модель $\beta(t)$).

5. Варто переорієнтувати заходи на зменшення λ , β і покращення δ : багатофакторна автентифікація, автоматична заміна секретних даних для привілейованих користувачів, швидке виявлення, політики тригерної заміни пароля.

2.5 Приклад розрахунку необхідного періоду зміни пароля для реальних параметрів.

Проведемо розрахунок, **підставивши конкретні числа** (наприклад, $\lambda = 0.02/\text{місяць}$, $\varepsilon = 10^{-3}$) і покажемо обчислення t , а також порівняємо його з моделлю з людським фактором.

Вхідні параметри розрахунку:

- інтенсивність витоків $\lambda = 0.02 / \text{місяць}$;
- допустима ймовірність компрометації $\varepsilon = 10^{-3}$;
- для демонстрації витрати й інші параметри:
 - 1) $\mu = 0.02/\text{місяць}$;
 - 2) $S = 2000 \text{ UAH}/\text{місяць}$;
 - 3) $\delta = 0.5/\text{місяць}$ (середній час виявлення $\approx 2 \text{ місяці}$);
 - 4) $\beta_0 = 0.0005/\text{міс}$, $C = 50000 \text{ UAH}$, $K = 100 \text{ UAH}$;
 - 5) людський фактор: $\beta(t) = \beta_0 + \alpha / t$, $\alpha = 0.02$.

Результати розрахунків:

- максимально допустимий інтервал за констрейнтом $1 - e^{-\lambda t} \leq \varepsilon$:

$$t_{\text{constraint}} = -\frac{\ln(1 - \varepsilon)}{\lambda} \approx 0.0500 \text{ місяця} \approx 1.5 \text{ дня}; \quad (8.24)$$

- мінімум функції витрат без людського фактора (чисельно, локально):

$$t^*_{\text{basic}} \approx 4.24 \text{ місяці}, G(t^*) \approx 95.35 \text{ (UAH/міс. умовно)}; \quad (8.25)$$

- мінімум при включенні людського фактора (модель $\beta(t) = \beta_0 + \alpha/t$):

$$t^*_{\text{human}} \approx 90.67 \text{ місяців}, G(t^*) \approx 115.59. \quad (8.26)$$

Порівняння загальної цільової функції для базової моделі та моделі із впливом людського фактору представлено на рисунку 8.1.

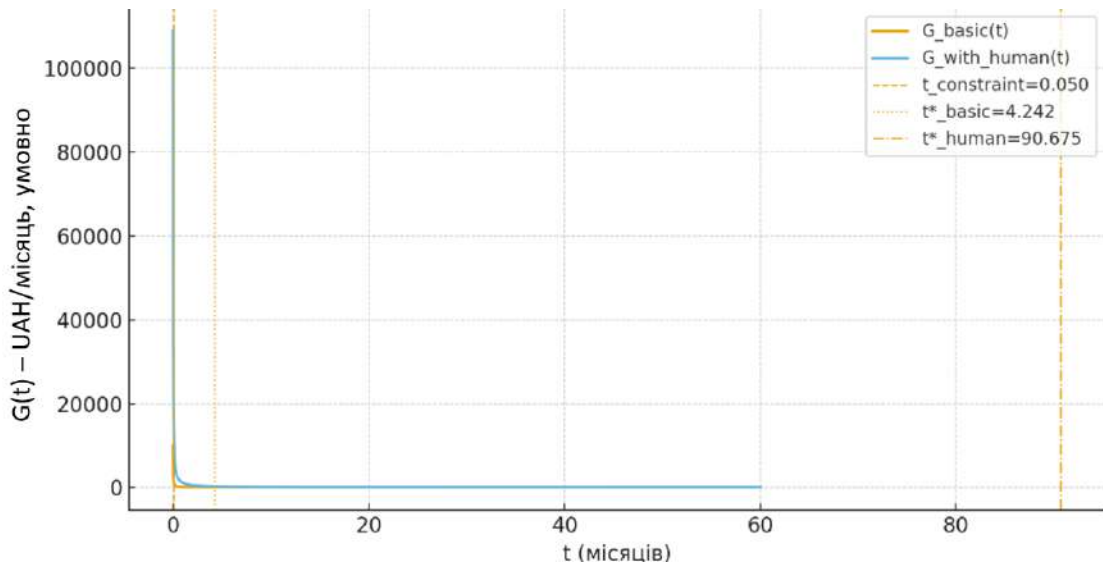

Рисунок 8.1. Порівняння загальної цільової функції для базової моделі та моделі із впливом людського фактора

Інтерпретація результатів:

– **обмеження ($\epsilon = 10^{-3}$)** дає надзвичайно малий період на оновлення пароля (~ 1.5 дня). Це типовий результат: коли вимагається дуже мала ймовірність компрометації, то регулярний інтервал ротації повинен бути надзвичайно коротким – часто технічно нереально. Саме тому при «неоціненних» втратах установи переходять до жорстких політик і автоматизованих механізмів (багатофакторна автентифікація, короткожвучих токенів, автоматизація зміни секретів), а не до ручної ротації кожні кілька днів;

– **раціональне значення базової моделі (~ 4.24 місяці)** відображає баланс між:

- 1) витратами на зміни (K);
- 2) ризиком витоків (μ, S, δ);
- 3) ризиком підбору грубою силою (β_0, C).

Тобто при обраних кінцевих числах мінімізуються середні витрати – і раціональне значення виходить у кілька місяців;

– модель із людським фактором дала дивовижний результат: дуже великий раціональний період (~90 місяців). Причина – вибрана модель $\beta(t) = \beta_0 + \alpha/t$: при дуже малих t (часті ротації) $\beta(t)$ значно зростає (α/t великий), що робить часті ротації контрпродуктивними; отже, алгоритм “відсовує” раціональне значення у дуже великі t , де $\beta(t) \approx \beta_0$ і операційні витрати K/t малі. Це ілюстрація важливості правильної форми $\beta(t)$: якщо людський фактор справді сильно погіршує ефективність паролів при частих ротаціях, то примусові часті зміни можуть різко зменшити безпеку;

– **практичний висновок:**

1) якщо вимагається математично "надзвичайно низька" ймовірність компрометації (ϵ дуже мале), ручна зміна паролів – неефективна/непрактична. Потрібні автоматичні рішення (короткоживучі токени, автоматизація зміни секретів) або жорсткий контроль доступу/багатофакторної автентифікації;

2) якщо витрати скінченні, то існує внутрішній раціональний період (кілька місяців у прикладі). Але форма й місце раціонального значення дуже чутливо залежать від припущень (особливо $\beta(t)$ і δ);

3) модель людського фактора має бути обґрунтована даними (як саме змінюється якість паролів при частих ротаціях). Проста модель α/t – лише ілюстрація.

Математичне обґрунтування вимог до складності паролів на основі ентропійного підходу дозволяє кількісно оцінити їх стійкість до атак перебором та словникових атак. Показано, що ключовими параметрами є розмір алфавіту S та довжина L , а також характер формування пароля (випадкова послідовність чи парольна фраза).

Для протидії brute-force атакам доцільніше підвищувати ентропію (збільшення довжини, використання парольних фраз), ніж покладатися лише на часту зміну паролів. Модель А демонструє, що за наявності постійного

ризик перебору та одноразового збитку часта зміна пароля не забезпечує економічно обґрунтованого виграшу в безпеці.

У випадку витоків автентифікаційних даних (фішинг, компрометація баз) модель В показує існування внутрішнього раціонального інтервалу зміни пароля, який визначається співвідношенням між інтенсивністю витоків μ , величиною збитків S та операційними витратами K . Отримана формула для t^* дає можливість адаптувати політику до конкретного середовища.

За умов “неоцінених” втрат класична мінімізація очікуваних витрат стає непридатною. Доцільно переходити до жорсткого обмеження на допустиму ймовірність компрометації (ϵ) або на допустиму експозицію. У таких умовах регулярна ручна ротація паролів повинна доповнюватися або замінюватися автоматизованими механізмами керування секретами, багатofакторною автентифікацією та тригерною зміною паролів.

Людський фактор істотно впливає на ефективність парольної політики. Надмірно часта примусова зміна може зменшувати фактичну ентропію через використання шаблонних модифікацій. Отже, оптимальна політика повинна враховувати поведінкові аспекти та бути контекстно-чутливою.

Загалом проведений аналіз підтверджує, що раціональна політика управління паролями повинна базуватися на формалізованій оцінці ризиків, параметрів загрозового середовища та організаційних обмежень, а не лише на традиційних регламентних вимогах. Поєднання математичних моделей з практичними механізмами зниження λ , β та експозиції дозволяє досягти збалансованого рівня безпеки в інформаційних системах державного сектору.

РОЗДІЛ 9

ВІТАЛЬНА БЕЗПЕКА ЯК МЕТАПАРАДИГМА ГЛОБАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ В УМОВАХ ГІБРИДНИХ І СИСТЕМНИХ КРИЗ

Ящук П.В., старший викладач кафедри психології та інклюзивної освіти, методик природничо-математичних дисциплін і технологій Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені Анатолія Назаренка, м. Хмельницький, Україна

Сучасна архітектура міжнародної безпеки функціонує в умовах наростаючої багатовимірної нестабільності, що проявляється у воєнних конфліктах, енергетичних дисбалансах, інформаційних впливах, кліматичних змінах та трансформації глобального врядування. Динаміка цих процесів засвідчує обмеженість класичних державоцентричних підходів до безпеки, які концентруються переважно на захисті територіальної цілісності та суверенітету, залишаючи поза належною увагою питання життєздатності людини як базової цінності суспільного розвитку. У науковому дискурсі поступово формується антропоцентричний вимір безпеки, що отримав розвиток у концепції людської безпеки, запропонованій Програмою розвитку ООН [1]. Проте у світлі гібридних і системних криз, які одночасно впливають на фізичний, психоемоційний, соціальний та інституційний рівні буття, виникає потреба у більш цілісній методології, здатній інтегрувати життєзбереження, гідність і стійкість в єдину теоретико-прикладну систему.

У цьому контексті вітальна безпека постає як метапарадигма глобальної стійкості, що поєднує гуманітарний, правовий, медичний, соціально-філософський та управлінський виміри. Йдеться не лише про захист від загроз, а про підтримання і відновлення вітальності — здатності людини та спільнот зберігати функціональну цілісність, автономію та сенсову орієнтацію в умовах кризових трансформацій. Вітальність у цьому розумінні

не зводиться до біологічного виживання, а охоплює психічну рівновагу, соціальну інтегрованість та інституційну підтримку життєдіяльності. Подібний підхід співзвучний сучасним дослідженням резильєнтності як здатності систем адаптуватися до турбулентності та зберігати базові функції [2], однак доповнює їх акцентом на нормативно-ціннісному вимірі.

Гібридні кризи, характерні для XXI століття, демонструють взаємопроникнення воєнних, інформаційних, економічних і соціальних факторів. Їх системний характер полягає у каскадному поширенні наслідків: енергетичні збої трансформуються у психоемоційне виснаження, соціальну напругу та управлінську дезорганізацію; інформаційні впливи породжують ерозію довіри й інституційну фрагментацію; воєнні дії спричиняють не лише фізичні втрати, а й довготривалу травматизацію суспільства. Концепція гібридності сучасного світу вказує на постійну взаємодію факторів конкуренції та співпраці, що змінюють конфігурацію безпеки [3]. За таких умов забезпечення стійкості вимагає переходу від реактивної моделі до проактивної, де пріоритетом стає зниження вітальної уразливості.

Метапарадигмальний характер вітальної безпеки виявляється у її здатності інтегрувати різні рівні аналізу: індивідуальний, інституційний та глобальний. На індивідуальному рівні вона охоплює захист життя, здоров'я та гідності, що відповідає конституційним гарантіям прав людини [4]. На інституційному — передбачає створення системи критичних послуг, які забезпечують безперервність медичної допомоги, енергопостачання, соціального захисту та правопорядку. На глобальному — формує підґрунтя для координації міждержавних механізмів реагування на транснаціональні загрози, включаючи пандемії та кліматичні ризики [5].

Належний рівень національної безпеки **в умовах сучасної глобальної трансформації** дедалі більше визначається не лише обороноздатністю чи військовим потенціалом держави, а й станом вітальної спроможності її населення та інституцій. Підрив психоемоційної стабільності, руйнування

систем охорони здоров'я, енергетична нестабільність або ерозія довіри до державних механізмів створюють латентні загрози, які здатні трансформуватися у стратегічні ризики для державності. Закон України «Про національну безпеку України» визначає захист людини, суспільства і держави як взаємопов'язані об'єкти безпеки [8], що концептуально узгоджується з положеннями вітальної безпеки як гуманітарного виміру державної стійкості. Відтак, інтеграція індикаторів вітальної уразливості у систему стратегічного планування може розглядатися як інструмент посилення національної безпеки через зміцнення життєздатності соціальної тканини.

Теоретичне підґрунтя метапарадигми пов'язане з ідеєю інституційної етичності як основи соціальної стабільності. У філософській традиції етичне життя спільноти розглядається як взаємодія особистої автономії та нормативного порядку [6], що забезпечує баланс між свободою і відповідальністю. Порушення цього балансу в умовах війни або криз породжує аномію, девіантність та дегуманізацію. **Відтак**, вітальна безпека передбачає не лише технічні заходи захисту, а й підтримку моральної автономії та довіри як базових ресурсів стійкості.

Особливої ваги набуває розробка індикаторів вітальної уразливості, які дозволяють кількісно оцінювати ризики втрати життєздатності суспільства. До таких індикаторів можуть належати рівень психоемоційного виснаження населення, доступність критичних послуг, ступінь інституційної довіри, поширеність інформаційних маніпуляцій та показники соціальної інтеграції. Використання міждисциплінарних методів аналізу, включаючи соціологічні, медичні та правові підходи, створює підстави для формування протоколів реагування, орієнтованих на збереження вітальності. Зазначена логіка узгоджується з сучасними підходами до управління ризиками, які акцентують на системності та попереджувальному характері заходів [7].

Глобальна стійкість у такій перспективі розглядається як результат синергії державної політики, громадянської активності та інституційної етичності. Ефективність цієї синергії залежить від здатності інтегрувати гуманітарні цінності у безпекові стратегії, забезпечуючи гармонізацію правових, соціальних і медичних інструментів. Вітальна безпека, таким чином, виступає не альтернативою існуючим концепціям, а їх методологічним узагальненням, що дозволяє подолати фрагментарність підходів і сформувати цілісну систему життєзбереження в умовах глобальної турбулентності.

Практична імплементація положень вітальної безпеки передбачає включення індикаторів вітальної уразливості до систем стратегічного аналізу ризиків, програм цивільного захисту та документів довгострокового планування у сфері національної безпеки. Йдеться про створення механізмів міжвідомчого моніторингу психоемоційної стабільності населення, доступності критичних послуг, рівня інституційної довіри та інформаційної безпеки з подальшим відображенням цих показників у державних і регіональних стратегіях стійкості. Узгодження таких підходів із положеннями Закону України «Про національну безпеку України» та міжнародними рамковими документами щодо управління ризиками формує підґрунтя для переходу від декларативного проголошення цінності людини до інституційно закріпленої політики життєзбереження. Таким чином, концепція вітальної безпеки набуває статусу не лише теоретичної конструкції, а й інструменту практичного управління стійкістю.

Підсумовуючи викладене, доцільно констатувати, що вітальна безпека як метапарадигма глобальної стійкості формує цілісну модель осмислення та реагування на гібридні й системні кризи сучасності. Її наукова новизна полягає у поєднанні антропоцентричного виміру з інституційною архітектурою безпеки, у введенні категорії вітальної уразливості як аналітичного інструменту оцінки ризиків та у спрямуванні безпекової

політики на превентивне збереження життєздатності соціальних систем. Такий підхід дозволяє розглядати життя, здоров'я, гідність і психоемоційну стабільність не як вторинні наслідки політики, а як її стратегічний пріоритет.

Концептуалізація вітальної безпеки відкриває перспективу формування нової гуманітарно-безпекової доктрини, у межах якої національна та глобальна стійкість ґрунтується на підтриманні функціональної цілісності людини і спільнот. Інституціоналізація індикаторів вітальної уразливості, їх інтеграція у системи стратегічного планування та розроблення протоколів превентивного управління кризами створюють умови для переходу від реактивної моделі безпеки до моделі життєзбереження. У такій перспективі вітальна безпека постає не як окремий напрям досліджень, а як методологічна основа оновленої безпекової парадигми, здатної забезпечити стійкість соціальної тканини у періоди глобальної турбулентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

До розділу 1

1. Semigina T. Navigating Wartime Realities: Adaptation and Resilience in Ukrainian Social Work Education / T. Semigina, O. Stoliaryk // *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*. 2025. Vol. 31. P. 8–24.
2. Любарець В. Соціальна резильєнтність як стратегічний принцип трансформації системи соціальних послуг в Україні / В. Любарець, А. Гриньків, Є. Панюшкін // *Humanitas*. 2025. № 4. С. 183–193.
3. Життєстійкість для кожного українця: презентовано концепт проєкту // Астарта-Київ. URL: <https://astartaholding.com/zhyttyestijkist-dlya-kozhnogo-ukrayinczya-prezentovano-koncept-proyektu/>.
4. Про реалізацію експериментального проєкту із запровадження комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.10.2023 № 1049 URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP231049>.
5. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2023 р. № 1049 : Постанова Кабінету Міністрів України від 07.06.2024 № 663. Урядовий портал. 2024. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zmin-do-postanovy-kabinetu-ministriv-ukrainy-vid-3-zhovtnia-2023-r-1049-i070624-663>
6. Economics of Better Care: Brief / UNICEF, Maestral International. 2025. URL: <https://knowledge.unicef.org/resource/economics-better-care>
7. У 22 областях України працюють Центри життєстійкості. Неємія. URL: <https://nehemiah.org.ua/novyny/u-22-oblastyakh-ukrajini-pratsyuyut-tsentri-zhittestijkosti.html>
8. Про затвердження плану заходів з реалізації у 2024–2027 роках Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року :

Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.11.2024 № 1091-р. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-zakhodiv-z-realizatsii-u-20242027-rokakh-stratehii-demohrafichnoho-rozvytku-ukrainy-na-period-do-2040-roku-i011124-1091>

9. Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року : схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.09.2024 № 922-р.

10. Всеукраїнська програма ментального здоров'я «Ти як?» // Офіційний сайт програми. URL: <https://howareu.com/pro-prohamu>.

11. Перший «Центр життєстійкості» у Закарпатській області. ГО Неємія. URL: <https://nehemiah.org.ua/novyny/pershij-tsentr-zhittestijkosti-u-zakarpatskij-oblasti.html>

12. Центри життєстійкості: посібник з облаштування та функціонування // Big City Lab ; Міністерство соціальної політики України. URL: https://decentralization.ua/uploads/library/file/900/BigCityLab_Centers_Of_Sustainability__1_.pdf.

13. Життєстійкість. // Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України. URL: <https://www.msp.gov.ua/about/klyuchovi-napryamy/zhyttestiykist>

14. Рибальська А. На Київщині допомагатимуть формувати життєстійкість: відкрили перший Центр.// Суспільне. Київ. 2024, 16 квітня. URL: <https://suspilne.media/kyiv/722840-na-kiivsini-dopomagatimut-formuvati-zittestijkist-vidkrili-persij-centr/>

15. У Ніжині відкрили Центр життєстійкості. Ніжин.City. 2024. 26 черв. URL: <https://nizhyn.city/articles/367148/u-nizhini-vidkrili-centr-zhitytestijkosti>

16. У Менській громаді запрацював Центр життєстійкості. Менська міська рада. URL: <https://mena.cg.gov.ua/index.php?id=524977&tp=page>

17. Бедна А., Приступа К. Заняття для дітей та тренінги для батьків: у Чернігові відкрили перший в місті Центр життєстійкості. //Суспільне. Чернігів. 2024, 12 серпня. URL: <https://suspilne.media/chernihiv/812049-zanatta-dla-ditej-ta-treningi-dla-batkiv-u-cernigovi-vidkrili-persij-v-misti-centr-zittestijkosti/>
18. Ізотов І., Іванова О. На Полтавщині відкрили перший в області центр життєстійкості. //Суспільне. Полтава. 2024, 3 квітня. URL: <https://suspilne.media/poltava/720278-na-poltavsini-vidkrili-persij-v-oblasti-centr-zittestijkosti/>
19. У Черкаській області діють 10 центрів життєстійкості: адреси та послуги. 18000.com.ua. URL: <https://18000.com.ua/strichka-novin/u-cherkaskij-oblasti-diyut-10-centriv-zhittjestijkosti-adresi-ta-poslugi/>
20. Аналітична довідка: Центр життєстійкості Миколаїв за жовтень 2025 року. Департамент праці та соціального захисту населення Миколаївської міської ради. URL: https://sotsdepart.mk.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4319&Itemid=216
21. European Social Network (ESN). Integrated Social Services in Europe. Brighton: ESN, 2019. 124 p.
22. Council of Europe. Recommendation CM/Rec(2011)5 of the Committee of Ministers to member states on reducing the risk of vulnerability of children and young people. URL: <https://search.coe.int>.
23. Про схвалення Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовт. 2020 р. № 1353-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80>.
24. World Health Organization. Problem Management Plus (PM+): Individual psychological help for adults impaired by distress in communities exposed to adversity. Geneva: WHO, 2016.

25. World Health Organization. Self-Help Plus (SH+): A group-based stress management course for adults. Geneva: WHO, 2021.
26. World Health Organization. mhGAP Humanitarian Intervention Guide (mhGAP-HIG): Clinical management of mental, neurological and substance use conditions in humanitarian emergencies. Geneva: WHO, 2015.
27. European Social Network (ESN). Integrated Social Services in Europe. Brighton: ESN, 2019. 124 p.
28. Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на створення мережі спеціалізованих служб підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 квіт. 2021 р. № 398. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/398-2021-%D0%BF>
29. Деякі питання Єдиної інформаційної системи соціальної сфери : Постанова Кабінету Міністрів України від 14 квіт. 2021 р. № 404

To chapter 2

1. Гришко С.В., Прохорова Л.А., Левада О.М., Непша О.В., Іванова В.М., Зав'ялова Т.В. Екологічне виховання студентів-географів під час вивчення курсу «Геологія з навчальною практикою» в закладі вищої освіти. Перспективи та інновації науки: журнал. 2022. № 1(6) 2022. С.141-150. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-1\(6\)-141-150](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-1(6)-141-150)
2. Гришко С.В., Прохорова Л.А., Непша О.В., Зав'ялова Т.В. Педагогічні умови формування екологічної культури майбутніх учителів географії під час вивчення дисциплін професійного циклу. Інноваційна педагогіка. 2021. Вип. 34. Т.2. С. 9-13. <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/34-2.36>
3. Гришко С.В., Прохорова Л.А., Непша О.В., Зав'ялова Т.В. Формування екологічної культури майбутніх учителів географії під час вивчення курсів «Географія материків і океанів» та «Фізична географія

- України» в закладі вищої освіти. Вісник науки та освіти: журнал. 2023. № 4(10). 2023. С. 424-436. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-4\(10\)-424-436](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-4(10)-424-436)
4. Данильченко О., Корнус О, Корнус А, Сюткін С, Нешатаєв Б. Практична підготовка студентів: стан і проблеми. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії. 2018. Вип. 27. С. 28-34.
 5. Донченко Л.М., Зав'ялова Т.В., Іванова В.М., Непша О.В. Формування екологічних знань і вмінь майбутніх вчителів географії під час вивчення курсу «Загальне землезнавство». Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр. Вип. 63. Т. 2. С. 59-64.
 6. Дудка І.Г., Носаченко В.М. Особливості практичної підготовки майбутнього вчителя географії до екологічної діяльності. Вісник ХДУ. Серія: Географічні науки. 2019. № 11. С. 130-136.
 7. Зав'ялова Т.В., Непша О.В. Екологічне виховання при вивченні дисципліни «Географія ґрунтів з основами ґрунтознавства». Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи: зб. Матеріалів VI Міжнарод. наук. практ. інтернет-конф., 25 жовтня 2016 р. Переяслав-Хмельницький, 2016. Вип. 6. С.13-15.
 8. Непша О.В., Гришко С.В. Роль навчальних практик у формуванні професійних компетенцій майбутніх вчителів географії. Збірник тез за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції «Філософські обрії сьогодення» 19 листопада 2020 р. Херсон: ХДАЕУ, 2020. С.91-93.
 9. Прохорова Л. Основні положення проведення навчальної практики з геоморфології зі студентами-географами. Збірник тез II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «II Шкловські читання «Проблеми сучасних природничо-математичних наук та методик їх викладання». Глухів, 2020. С.127.

10. Прохорова Л.А., Зав'ялова Т.В., Непша О.В. Готовність майбутніх вчителів географії до екологічного виховання учнівської молоді у сучасній загальноосвітній школі. Екологія – філософія існування людства: зб. наук. праць. Мелітополь: ТОВ «Колор Принт», 2018. С.96-100.

To chapter 3

1. Вихляєв Ю.М. Теорія і технології оздоровчо-рекреаційної рухової активності: навч. посіб. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. 648 с.

2. Круцевич Т.Ю., Безверхня Г.В. Рекреація у фізичній культурі різних груп населення: навч. посіб. Київ: Олімпійська література, 2010. 248 с.

3. Олексієнко Я.І., Гунько П.М. Теорія, види та технології оздоровчо-рекреаційної рухової діяльності: навч.-метод. посіб. Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2018. 260 с.

4. Пангелова Н.Є., Пангелов Б.П. Сучасні тенденції у розвитку рекреаційної діяльності населення України. Young Scientist. 2019. № 4.1 (68.1). April. С. 161-164.

5. Проценко А.А., Котова О.В., Цибульська В.В., Непша О.В., Суханова Г.П., Кирієнко О.Г. Роль фізичної рекреації у сучасному суспільстві, збереженні та зміцненні здоров'я людини. Actual scientific research in the modern world. Journal. Pereiaslav. 2023. Is. 7(99). С. 137-140.

6. Рибковський А.Г., Канішевський С.М. Системна організація рухової активності людини. Донецьк: ДонНУ, 2003. 436 с.

7. Сопотницька О.В., Сопотницький Р.С. Сучасні оздоровчі технології в процесі фізичного виховання студентської молоді. Інноваційні підходи до фізичного виховання і спорту студентської молоді: матеріали п'ятого регіонального наук.-метод. семінару / за заг. ред. Огнистого А.В., Огнистої К.М. Тернопіль: Видавництво СМТ «ТАЙП», 2020. С. 160-164.

8. Товт В.А., Маріонда І., Сивохоп Е., Сусла В. Теорія і технології

оздоровчо-рекреаційної рухової активності: навч. посіб. для викладачів і студентів. Ужгород: Говерла. 2015. 88 с.

9. Христова Т.Є., Сопотницька О.В., Непша О.В., Суханова Г.П. Організація фізкультурно-оздоровчої і спортивно-масової роботи в літніх дитячих оздоровчих таборах. Гуманітарний діалог у контексті глобальних соціальних змін: кол. моногр. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2025. С. 31-34. <https://doi.org/10.61718/mon2025074>.

10. Ціповяз А.Т., Христова Т.Є., Антонова О.І. Практичні методи фізичного виховання та реабілітації: навч. посіб. Кременчук: Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, 2013. 140 с.

11. Юрченко Ю. Рухова активність як чинник, що визначає здоров'я людини. Молода спортивна наука України: зб. наук. праць з галузі фізичної культури та спорту. 2006. Вип. 10. Львів: НВФ «Українські технології». Т. 3. Розділ 3.1. С. 57-62.

12. Khrystova Tetiana. Conceptual approaches to conservation of student health. Education during a pandemic crisis: problems and prospects. Monograph / Eds. Tetyana Nestorenko & Tadeusz Pokusa. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2020. P.135-140.

13. Kotova O.V., Sopotnytska O.V., Nepsha O.V. The use of fitness technologies as a motivating factor for physical education classes in institutions of higher education. Development of physical culture and sports amidst martial law: International scientific conference (October 5-6, 2022). Częstochowa: Baltija Publishing, 2022. P. 69-73. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-253-1-16>

14. Protsenko Andrii, Kotova Olena, Tsybulska Viktoriia, Sukhanova Hanna, Sopotnytska Olena. Non-traditional types of physical recreation as a basis for the formation of a healthy lifestyle of student youth. Сучасне суспільство: глобальні трансформації: кол. моногр. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2024. С. 23-26.

До розділу 4

1. Anchondo E.L. The tourism students' awareness of communicative competence in an english as a foreign language context. *European scientific journal*, 2018, №5, 184. URL: <http://dx.doi.org/10.19044/esj.2018.v14n5p184>
2. Bihych O., Okopna Y. E-learning in professionally oriented german communicative competence formation of students majoring in tourism management. *Advanced education*, 2018, №9, 126-131. URL: <https://doi.org/10.20535/2410-8286.132499>
3. Dziubata Z. Labour market trends teaching in tourism industry in the context of eurointegration processes. *Збірник наукових праць ТДАТУ імені Дмитра Моторного (економічні науки)*, 2022, №2(46), 44–51. URL: <https://doi.org/10.31388/2519-884X-2022-46-44-51>
4. Ho Y.-Y. C. Communicative language teaching and English as a foreign language undergraduates' communicative competence in tourism english. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, 2020, №27, 100271. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jhlste.2020.100271>
5. Lazebna O., Kotvytska V. CLIL in tourism students' multicultural competence development. *Advanced Education*, 2021, №8(19), 4–11. URL: <https://doi.org/10.20535/2410-8286.226588>
6. Zhumbei M., Savchuk N., Apelt H., Kopchak L., Pryimak L. International experience in formation of foreign language communicative competence in tourism students in the context of blended learning. *Khazar journal of humanities and social sciences*, 2023, №1. URL: <https://doi.org/10.5782/.kjhss.2023.21.34>
7. Жумбей М. М. Інноваційні підходи до впровадження інтерактивних моделей навчання іноземних мов у підготовці студентів сфери обслуговування. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*, 2024, №97. URL: <https://www.chasopys.ps.npu.kiev.ua/archive/97/13.pdf>

8. Жумбей М. М., Копчак Л. В., Приймак Л. Б. Роль формування іншомовної компетентності майбутніх фахівців сфери туризму та гостинності в умовах війни. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5: педагогічні науки: реалії та перспективи, 2023, №93, 53–58. URL: <https://enpuir.udu.edu.ua/entities/publication/5117db6e-6794-42bd-912e-31d6c5ab8c4a>
9. Івасів Н. С. Професійна іншомовна підготовка майбутніх фахівців з туризмознавства як педагогічна проблема. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, 2017, №V(54)(126), 23–27. URL: <https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/03/Foreign-language-professional-training-of-future-tourism-science-specialists-as-a-pedagogic-problem-N.-S.-Ivasiv.pdf>
10. Кожевнікова В., Шепель М. Іноземна мова професійних комунікацій як елемент підготовки фахівців готельно-ресторанного бізнесу. *Економіка та суспільство*, 2021, №30. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-30-6>
11. Мединська С. І. Формування іншомовної компетентності як компонента професійної підготовки фахівців у галузі туризму. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія педагогіка і психологія*, 2016, №2(12), 233–237. URL: <https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2016/2/39.pdf>
12. Чорна Л. В. Міжкультурна комунікація в туризмі: професійно-прикладний аспект. *Карпатський край*, 2018, №1–2(10–11), 137–143. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/kk/article/download/3742/4335/7850>
13. Шестель О., Старинець О., Заїка О. Засоби формування іншомовної комунікативної компетентності фахівців сфери обслуговування. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 2019, №26(2), 179–184. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/26.195909>

14. Kuzmenko A., Solodiuk N., Petrova Y., Kozinets I. Culture of academic integrity of postgraduate students in Ukraine: peculiarities of development and formation. The Online Journal of Education Policy and Management. Revista on line de Política e Gestão Educacional, Araraquara, 2023, v. 27, n. esp. 2, e023050, DOI: <https://doi.org/10.22633/rpge.v27iesp.2.18782>

До розділу 5

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. №30. ст. 141

2. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 2 травня 2023 р. Відомості Верховної Ради України. (реєстраційний номер 3077-IX від 02.05.2023).

3. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні. Указ Президента України; Концепція від 22.07.1998 № 810/98

4. Стешенко Т.В., Канюк М.Т. Муніципальна служба в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. Державне будівництво та місцеве самоврядування Випуск (43 ' 2022). С.107-115. <https://doi.org/10.31359/1993-0941-2022-43-107> УДК 342.25

5. Мартищенко С.Л. Концептуальні особливості сучасного етапу адміністративно-територальної реформа в Україні. Часопис Київського університету права, (2-4), (2022). С.32-37. <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2-4.2022.04>

6. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. Відомості Верховної Ради України. 2016. №4. ст 43.

До розділу 6

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 217 А (III) від 10 грудня 1948 р.
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Міжнародний документ від 16 грудня 1966 р.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ від 04 листопада 1950 р.
5. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII.
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Verentsov v. Ukraine» від 11 квітня 2013 р.
7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Shmushkovych v. Ukraine» від 14 листопада 2013 р.

До розділу 7

1. Костицький М. В. Юридична психологія : підручник. — Київ : Атіка, 2004. — 480 с.
2. Васильєв В. Л., Костицький М. В. Юридична психологія : підручник. — Київ : Юрінком Інтер, 2010. — 640 с.
3. Коновалова В. О. Судова психологія : навч. посіб. — Харків : Право, 2012. — 256 с.
4. Сингаївська І. В. Психологічні особливості переживання психотравмуючих подій : монографія. — Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2018. — 256 с.
5. Чанчиков І. В. Соціально-психологічні чинники спотворення показань свідків // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. — 2019. — Вип. 3. — С. 98–104.
6. Тіщенко В. В. Психологія слідчої діяльності : навч. посіб. — Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2013. — 312 с.

7. Шепітько В. Ю. Криміналістика : підручник. — Харків : Право, 2019. — 752 с.
8. Бандурка О. М., Бочарова С. П., Землянська О. В. **Юридична психологія** : навч. посіб. — Харків : Ун-т внутр. справ, 2003. — 352 с.
9. Максименко С. Д. Загальна психологія : підручник. — Київ : Центр учбової літератури, 2017. — 720 с.
10. Коновалова В. О. Психологічні особливості оцінки достовірності показань у кримінальному провадженні // Вісник Національної академії правових наук України. — 2018. — № 2. — С. 145–156.
11. Тіщенко В. В. Психологічні аспекти формування та перевірки показань у слідчій діяльності // Юридична психологія. — 2019. — № 1 (24). — С. 32–41.
12. Сингаївська І. В. Вплив психотравматичного досвіду на процес відтворення подій // Проблеми сучасної психології. — 2020. — Вип. 47. — С. 215–228.

До розділу 8

1. Digital identity guidelines: authentication and lifecycle management (SP 800-63B) [Electronic resource] / National Institute of Standards and Technology. – Gaithersburg, MD : NIST, 2017. – (NIST Special Publication 800-63B). – Mode of access: <https://doi.org/10.6028/NIST.SP.800-63b> (date of access: 20.02.2026).
2. Shannon C. E. A mathematical theory of communication // Bell System Technical Journal. – 1948. – Vol. 27, no. 3. – P. 379–423 ; no. 4. – P. 623–656.
3. Bonneau J. The science of guessing: analyzing an anonymized corpus of 70 million passwords // 2012 IEEE Symposium on Security and Privacy. – Los Alamitos, CA : IEEE Computer Society, 2012. – P. 538–552.
4. Ross S. M. Introduction to probability models. – 11th ed. – Amsterdam : Academic Press, 2014. – 800 p.

5. Information security, cybersecurity and privacy protection – Information security management systems – Requirements (ISO/IEC 27001:2022) [Electronic resource] / International Organization for Standardization. – Geneva : ISO, 2022. – Mode of access: <https://www.iso.org/standard/82875.html> (date of access: 22.02.2026).

До розділу 9

1. Human Development Report 1994. New Dimensions of Human Security. New York : UNDP, 1994. 229 p.

2. Walker B., Salt D. Resilience Thinking: Sustaining Ecosystems and People in a Changing World. Washington : Island Press, 2006. 192 p.

3. Ryzhov I., Yashchuk P. Resilience in the System of National Security: The Concept of the Vital Dimension. Journal of Law and Political Sciences. 2025. Vol. 46, Issue 3. P. 94–121.

4. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін.).

5. World Economic Forum. Global Risks Report 2023. Geneva : WEF, 2023. 96 p.

6. Hegel G. W. F. Elements of the Philosophy of Right. Cambridge : Cambridge University Press, 1991. 379 p.

7. Renn O. Risk Governance: Coping with Uncertainty in a Complex World. London : Earthscan, 2008. 368 p.

8. Про національну безпеку України : Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2018. № 31. Ст. 241.

Vydavatel:

Publishing house Education and Science s.r.o. IČO : 271 56 877.
Frýdlanská 15/1314 , Praha 8. MS v Praze , oddíl C, vložka 100614

**Cross-Disciplinary Studies in
Science, Innovation and Social
Development**

Volume VI

Signed for printing on February 28, 2026.
Format 60x90/8. Headset Times New Roman.
Mental printing. arc. 6,25. Edition online.